

ISSN 2220-8089 (print)
ISSN 2523-4005 (on-line)

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

Серія «Питання політології»

Випуск 47

**Спеціальний тематичний випуск
Війна, стійкість та демократія в Україні:
погляд з Харківського регіону
*За редакцією Олександра Фісуна***

Заснована 1993 року

Харків

2025

УДК 32-027.21

Засновник: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Рік заснування – 1993 р., періодичність видання – 2 рази на рік.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Вісник є фаховим виданням України категорії «Б» у галузі політичних наук зі спеціальності 052 (Наказ МОН України наказу Міністерства освіти і науки України № 627 від 14.05.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 10 від 01.04.2025 р.).

Цей випуск було підготовлено за підтримки проєкту *Documenting Ukraine* Інституту гуманітарних наук (IWM) у Відні. Редактор також хотів би висловити подяку *Petrach Program on Ukraine* в Інституті європейських, російських та євразійських досліджень (IERES) при Університеті Джорджа Вашингтона за постійну підтримку викладачів кафедри політології Каразінського університету у рамках їх стипендіальних програм.

Індексується: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Редакційна колегія Вісника ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»:

Головний редактор:

Фісун О.А. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна

Заступник головного редактора:

Журженко Т.Ю. – дослідник Центру східноєвропейських та міжнародних досліджень (ZOiS) у Берліні;

Відповідальний секретар:

Комарова Т.Г. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Ганс-Морзе Дж. – доцент кафедри політології Університету Нортвестерн (США);

Гейл Г.Е. – професор кафедри політології Університету Джорджа Вашингтона (США);

Дерлугьян Г. – професор Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі (США-ОАЕ);

Джуліано Е. – доцент кафедри політології Колумбійського університету (США);

Звонкова Г.Л. – к.і.н. ст. наук. співробітник відділу історії та соціології науки та техніки ДУ "Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва" НАН України;

Карпенко І.В. – докт. філос. наук, професор, декан філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Качмарський М. – доцент Школи соціальних та політичних наук Університету Глазго (Велика Британія);

Круглашов А.М. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Люстін Л. – співдиректор з наукових досліджень відділу політики та міжнародних відносин Астонського університету (Велика Британія);

Панченко Т.В. – докт. політ. наук, доцент;

Півнева Л.М. – докт. політ. наук, професор;

Радніц С. – директор Центру російських, східноєвропейських та центральноазійських досліджень імені Елісона Вашингтонського університету (США);

Розумний М.М. – докт. політ. наук, професор;

Романюк А.С. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Рубанов В.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Шаповаленко М.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politi@karazin.ua

Адреса сайту Вісника: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Ідентифікатор медіа у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-04458 (Рішення № 1538 від 09.05.2025 р Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.Протокол № 15).

© Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2025

ISSN 2220-8089
ISSN 2523-4005

Ministry of Education and Science of Ukraine

**THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL
UNIVERSITY**

Series «Issues of Political Science»

Issue 47

The Special Theme Issue:

War, Resilience, and Democracy in Ukraine:

Insights from the Kharkiv Region

Edited by Oleksandr Fisun

Established in 1993

Kharkiv

2025

UDC 32-027.21

Founder: V. N. Karazin Kharkiv National University.

Year of foundation – 1993, frequency of publication – 2 times a year.

For university teaching and research faculty members, academic researchers, political experts, and anyone interested in political science.

The Journal is a professional edition of Ukraine of the "B" category in the field of political science in the speciality 052 (The Decree of MES of Ukraine No. 627 from 14.05.2020).

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol No. 10 dated 01.04.2025).

This issue was prepared with support from *Documenting Ukraine*, a project of the Institute for Human Sciences at IWM Vienna. The editor would also like to express special gratitude to the Petrach Program on Ukraine at the Institute for European, Russian, and Eurasian Studies (IERES) at George Washington University for continued support of the political science faculty at Karazin University through their fellowship programs.

Indexed: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>.

Editorial board of the Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University «Issues of Political Science»:

Oleksandr Fisun – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Editor-in-Chief*);

Tatiana Zhurzhenko – Ph.D., Research Affiliate, Centre for East European and International Studies (ZOiS), Berlin (*Deputy Editor*);

Tetiana Komarova – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Executive Secretary*);

George Derlugyan – Ph.D., Professor of Social Research and Public Policy at the New York University - Abu Dhabi (United States-OAE);

Jordan Gans-Morse – Ph.D., Associate Professor, Department of Political Science at Northwestern University (United States);

Elise Giuliano – Ph.D., Lecturer in the Political Science Department at Columbia University (United States);

Henry E. Hale – Ph.D., Professor of Political Science and International Affairs, Department of Political Science at the George Washington University (United States);

Marcin Kaczmarek – Ph.D., Lecturer in Security Studies, School of Social and Political Sciences at the University of Glasgow (United Kingdom);

Ivan Karpenko – Dr.Sc. in Philosophy, Professor and Dean of the School of Philosophy, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Anatoliy Kruglashov – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Lucian Leustean - Ph.D., Research Co-Director for Politics and International Relations, Aston University (United Kingdom);

Tetyana Panchenko – Dr.Sc. in Political Science, Associate professor;

Lyubov Pivneva – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science;

Scott Radnitz – Ph.D., Director of the Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies at the University of Washington (United States);

Anatoliy Romaniuk – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv;

Maxim Rozumny – Dr.Sc. in Political Science, Professor;

Victor Rubanov – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Maryna Shapovalenko – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University.

Galyna Zvonkova – Ph.D. in Historical, Senior Researcher, Department of History and Sociology of Science and Technology SI «G.M.Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies NAS of Ukraine».

The address of editorial board: 61022, Kharkiv, Svobody sq., 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Political Science, tel. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua Web-site: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

The articles underwent both internal and external review.

Media identifier in the Register of the field of Media Entities: R30-04458 (Decision № 1538 dated May 9, 2024 of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Protocol № 15).

© V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025

ЗМІСТ

Авксентьєв А.О. Децентралізація влади в умовах війни: виклики для демократичного місцевого самоврядування на прикладі Харківської області	7
Мовчан У.І. Війна і регіональне управління: як змінилася архітектура політичної взаємодії в Україні	17
Целуйко М. Є. Терористичні методи у збройній агресії Росії проти України (на прикладі м. Харків)	26
Нестеренко В.О. Прив'язаність до рідного міста як ресурс стійкості під час повномасштабної війни (на прикладі інтерв'ю з проєкту «ті, хто лишились: свідчення мешканців Харкова та Харківської області»)	32
Рубанов В. В. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна під час повномасштабного російського військового вторгнення в Україну	38
Зінченко О.І. Кібербезпека як елемент демократичної консолідації: уроки Харківщини	46
Панченко Т.В. Українські біженці в Німеччині: як локус контролю та страхи впливають на наміри інтеграції і повернення.	53
Гайко О.С. Особливості посилення інституту президентства в сучасній напівпрезидентській системі правління в Україні	62
Работягова І.В. Неформальні інституції воєнного часу у межах Харківської області	70
Люба О.О. Вимушена міграція та ВПО на Харківщині (2022-2025 рр.) в умовах збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією	76
Комарова Т.Г., Кононенко В.П. Культуротворчість як сфера формування політичних ціннісних смислів: театр у прифронтовому Харкові	94

CONTENT

Avksentiev A. Avksentiev A. Decentralization of Power Under Conditions of War: Challenges for Democratic Local Self-Government on the Example of Kharkiv Region	7
Movchan U. War and Regional Governance: How the Architecture of Political Interaction in Ukraine Has Changed	17
Tseluiko M. Terrorist Methods in Russia's Armed Aggression Against Ukraine (Using the Example of Kharkiv)	26
Nesterenko V. Attachment to One's Hometown as a Resource of Resilience During Full-Scale War (Based on Interviews From the Project «Those Who Stayed: Testimonies of Residents of Kharkiv and Kharkiv Region»)	32
Rubanov V. V.N. Karazin Kharkiv National University During the Full-Scale Russian Military Invasion of Ukraine	38
Zinchenko O. Cybersecurity as an Element of Democratic Consolidation: Lessons From Kharkiv Region	46
Panchenko T. Ukrainian Refugees in Germany: How Locus of Control and Anxieties Influence Intentions to Integrate and Return	54
Gaiko O. Features of Strengthening the Institution of the Presidency in the Modern Semi-Presidential System of Government in Ukraine	62
Rabotyagova I. Informal War-Time Institutions in Scope of Kharkiv Region	70
Liuba O. Forced Migration and Internally Displaced Persons in Kharkiv Region (2022-2025) under the Armed Conflict Between Ukraine and the Russian Federation	76
Komarova T., Kononenko V. Cultural Creativity as a Sphere of Formation of Political Values: Theater in Front-Line Kharkiv	94

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-01>

УДК: 323:352

Антон Олександрович Авксентьев

старший викладач кафедри політології, кандидат політичних наук,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022

a.avksentiev@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджується вплив повномасштабної війни на реалізацію реформи децентралізації влади. Розпочата в 2014 році реформа децентралізації зі старту впроваджувалася на тлі російсько-української війни, однак протягом 2022-2024 років загальний вектор реформи суттєво змінився. Розглядаються останні дослідження, експертні дискусії та ключові аргументи протилежних сторін щодо доцільності децентралізації в умовах війни. Аналізуються зміни у балансі владних повноважень та контролі над бюджетним фінансовим ресурсом. Виявлено, як послабленню політичного впливу органів місцевого самоврядування сприяло впровадження інституту військових адміністрацій (зокрема, військових адміністрацій населених пунктів, які заміщують повноваження місцевих рад). Відзначено відсутність чітких критеріїв запровадження військових адміністрацій населених пунктів, що відкриває можливості політично заангажованих зловживань із тиском на місцеве самоврядування з боку президентської вертикалі. Проаналізовано динаміку доходів державного та місцевих бюджетів протягом 2021-2024 років. Показано, як зменшується частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України. Також проведено порівняльний аналіз динаміки доходів зведених бюджетів усіх областей України за 2021-2024 роки. Продемонстровано різні траєкторії бюджетної динаміки «прифронтових» та «тилових» регіонів, що зумовлює необхідність у зміні державної регіональної політики. На підставі дослідження інституційних змін у балансі владних повноважень та бюджетної динаміки аргументовано висновки про тенденції «рецентралізації» – посилення президентської вертикалі та зменшення політичної самостійності місцевого самоврядування.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, військові адміністрації, місцеві бюджети, рецентралізація, російсько-українська війна, Харківська область, Україна.

Як цитувати: Авксентьев, А.О. 2025. Децентралізація влади в умовах війни: виклики для демократичного місцевого самоврядування на прикладі Харківської області. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 47: 7-16. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-01>

In cites: Avksentiev, Anton. 2025. Decentralization of Power Under Conditions of War: Challenges for Democratic Local Self-Government on the Example of Kharkiv Region. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 7-16. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-01>(in Ukrainian).

© Авксентьев А.О., 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Харківська область є одним із найбільш постраждалих від повномасштабної війни регіонів України. Тільки за перші два роки російського вторгнення на території Харківщини було зруйновано понад 30 тисяч об'єктів інфраструктури, і лише обласному центру було завдано прямих матеріальних збитків на понад 10 мільярдів доларів (Відбудова Харківщини 2024). Однак, окрім економічних втрат від російської агресії, потужний удар було завдано демократичним інститутам, системі місцевого самоврядування та попереднім здобуткам реформи децентралізації влади. Адаптація регіону до надскладних умов довготривалої війни на виснаження ставить, зокрема, й питання щодо можливих перспектив децентралізації та локальної демократії. Безумовно, ключовими викликами для демократичного місцевого самоврядування на Харківщині є безпекові, однак у цьому дослідженні ми сфокусуємось на тих внутрішньополітичних викликах, які пов'язані зі зміною інституційного балансу влади та контролю над бюджетними фінансовими ресурсами.

Основною проблемою, яка досліджується в цій статті, є динаміка процесів децентралізації в умовах повномасштабної війни на прикладі Харківщини. Наша гіпотеза полягає в тому, що ця динаміка є негативною, причому не лише через об'єктивні безпекові чи військові фактори, але й через політичну зацікавленість центральної влади зупинити децентралізацію та повернути status quo десятирічної давнини зі значним контролем президентської вертикалі над місцевим самоврядуванням. Припускаємо, що ключовий момент обрання цього курсу на «рецентралізацію» стався за півтора роки до повномасштабного вторгнення – восени 2020 року, коли на місцевих виборах президентська партія «Слуга народу» фактично програла локальним партіям місцевих еліт у більшості регіонів. Однією з причин поразки могла бути визнана децентралізація, яка посилила позиції чинних голів громад, зробила їх менш залежними від президентської вертикалі та збільшила обсяги місцевих бюджетів. Припущення щодо спроби «реваншу центру» цілком вписується в логіку «теорії впертих інститутів» (Magyar, Madlovics 2019), а війна стала зручним приводом для посилення президентської вертикалі та зменшення політичної конкуренції. Тобто, ключовим питанням є те, якою мірою «рецентралізація» об'єктивно виправдана умовами повномасштабної війни, а де вона є

спробою політичного реваншу центральної влади та примусу місцевих еліт до лояльності.

Мета цієї статті – дослідити на прикладі Харківської області динаміку процесів (де)централізації влади протягом 2022-2024 років. Для цього ми зосередимось на двох основних аспектах – балансі владних повноважень та контролі над бюджетними фінансовими ресурсами. Однак перед цим варто зробити стислий огляд останніх досліджень цієї проблематики, в яких, на відміну від періоду 2014-2021 років, децентралізація постає більш суперечливим об'єктом, на оцінку якого накладається новий контекст повномасштабної війни.

Децентралізація під питанням. Частина дослідників протягом 2022-2024 років обґрунтовувала ідею, що децентралізація під час війни не потрібна, особливо по відношенню до прифронтових регіонів. Широкий спектр аргументів проти децентралізації розглядається в статті В. Семка «Проблеми та ризики децентралізації влади в Україні: огляд експертної думки». Зокрема, акцентується увага на аргументах щодо послаблення державного контролю за діяльністю органів місцевої влади, збільшення регіональної економічної нерівності, домінування локальних інтересів над загальнонаціональними (Семко 2024). Своєю чергою В. Цимбалюк схвально відгукується про кроки в бік централізації влади під час війни, акцентуючи увагу на питаннях національної безпеки та оборони. На думку В. Цимбалюка, централізація управління сприяла належній організації та оперативності державних інститутів у кризових умовах, що забезпечило ефективну відповідь на безпекові виклики (Цимбалюк 2023: 121). У схожому ключі Ю. Ключковський аргументує критичне ставлення до децентралізації під час війни. Ключковський підкреслює, що воєнний стан потребує іншої моделі місцевого управління, орієнтованої на концентрацію ресурсів держави та централізацію як інструмент для ефективного реагування (Ключковський 2024: 36).

З іншого боку, саме місцеве самоврядування на рівні громад у перші тижні війни проявило свою стійкість та ефективність в умовах, коли вертикаль державних інституцій була далеко від «оперативності прийняття і виконання рішень». Наприклад, в опублікованій в червні 2022 року в авторитетному американському виданні «Foreign Affairs» статті відзначалась роль децентралізації як

«джерела стійкості України» (Brik, Murtazashvili 2022). До схожого висновку дійшли й авторки фундаментального емпіричного дослідження «Поліцентричне врядування на практиці: приклад децентралізованого реагування на кризу в Україні під час російсько-української війни» О. Койдель та О. Гусь. З огляду на досвід України, дослідниці обґрунтовують тезу, що саме поліцентрична модель управління може відігравати важливу роль у забезпеченні стійкості під час затяжних кризових ситуацій (Keudel, Huss 2023: 29). У цій же тональності дослідники А. Умланд і П. Бурковський наголошують на рекомендації для влади продовжувати реформу децентралізації та розширювати повноваження органів місцевого самоврядування, насамперед на рівні громад (Умланд, Бурковський 2023: 16). Про можливі ризики централізації попереджають у своєму масштабному дослідженні А. Даркович і О. Гнида. На їхню думку, місцеве самоврядування в Україні може бути особливо вразливим до системних тенденцій централізації управління через наявність глибоко вкорінених інституційних практик, що залишилися у спадок від радянської адміністративної моделі (Даркович, Гнида 2024: 54). Зрештою, варто відзначити, що попри війну, реформа децентралізації продовжує користуватися значною суспільною підтримкою. За даними Київського міжнародного інституту соціології, восени 2024 року 77% респондентів вважали, що більше повноважень та ресурсів має бути передано на рівень територіальних громад (Багаторівневе врядування в Україні 2024). У регіональному розрізі найвищим цей відсоток (82%) прихильників децентралізації виявився в макрорегіоні «Схід», в якому більшість респондентів є мешканцями Харківської області (також до цього макрорегіону віднесені респонденти з підконтрольних Україні частин Донецької та Луганської області).

Окрім вже згаданих авторів, відзначимо ще декілька важливих у контексті нашого аналізу децентралізації на Харківщині останніх досліджень. Ю. Орел зі співавторами акцентують увагу на деяких пробілах у законодавстві щодо балансу влади між рівнем територіальних громад, нових укрупнених районів та областей (Orël, Kulinich, Korniiievskiy, Serohina, Gryshko 2024). В. Говоров виявив численні правові прогалини при заміщенні органів місцевого самоврядування військовими адміністраціями населених пунктів (Говоров 2024).

А. Джеріпа вдало проілюстрував політичну складову конфлікту центральної і місцевої влади на прикладі кейсу «націоналізації військового ПДФО» (Джеріпа 2024). Наростання протиріч між президентською вертикаллю та системою місцевого самоврядування досліджується також і в публікаціях українських аналітичних центрів – руху «Чесно» (Загородній 2023), Центру спільних дій (Ящук 2024), «Обсерваторії демократії» (Самоврядування воєнного часу 2023). Зауважимо, що унікальний український досвід впровадження реформи децентралізації в умовах війни аналізується і в дослідженнях деяких західних науковців. Наприклад, Х. Арендс зі співавторами встановили зв'язок між добровільним об'єднанням громад та зростанням довіри до місцевого самоврядування, яка, втім, не конвертується в довіру до центральної влади (Arends, Brik, Hertmann, Roesel 2023). Натомість Е. Долан-Еванс додає контрасту своєю критичною оцінкою децентралізації, яка на думку автора, сприяла олігархізації, а не реальному посиленню локальної демократії та громадського залучення (Dolan-Evans 2023). Після цього стислого огляду поточної дискусії щодо децентралізації в Україні, перейдемо до двох головних, на нашу думку, її вимірів – балансу владних повноважень та контролю над фінансовим бюджетним ресурсом.

Владні повноваження. Ключова інституційна зміна в контексті децентралізації та локальної демократії, яка відбулася з початку повномасштабного вторгнення, це поява військових адміністрацій. Перш за все, ця зміна зачепила президентську вертикаль обласних та районних адміністрацій, які замість статусу «державних» перейшли в статус «військових». Через це суттєво змінився владний баланс у взаємодії цієї вертикалі з місцевими радами відповідного рівня. Найважливіше, що баланс повноважень змінився у питаннях затвердження місцевих бюджетів та внесення до них поточних змін – військова адміністрація отримала фактичне право самостійно вирішувати бюджетні питання без необхідності депутатського голосування в місцевих радах. Зокрема, бюджет Харківської області на 2024 та 2025 роки було затверджено одноосібно розпорядженнями начальника Харківської обласної військової адміністрації Олега Синегубова. Показово, що в своїх особистих соціальних мережах голова області просто повідомив про факт обговорення бюджету на 2025 рік Обласною

радою. Тобто, в бюджетних питаннях обласні ради де-факто перетворилися на консультативно-дорадчі органи для обговорення вже ухвалених рішень, позбавлені повноважень та реального впливу.

Окрім зміцнення позаелекторальної президентської вертикалі в регіонах, другий важливий аспект появи військових адміністрацій – це заміщення місцевого самоврядування в громадах. Згідно з Законом України «Про правовий режим воєнного стану», утворення військових адміністрацій населених пунктів (ВА НП) автоматично передбачає призупинення повноважень органів місцевого самоврядування у відповідних громадах. При цьому начальник ВА НП здійснює повноваження не лише голови громади, а в цілому місцевої ради, її голови та виконавчого комітету (Про правовий режим воєнного стану 2024). Відповідно, рішення ухвалюються не депутатами на сесійних засіданнях чи виконавчими комітетами місцевих рад, а одноосібними розпорядженнями та наказами начальника ВА НП. Після деокупації Харківщини восени 2022 року управління громадами Харківської області фактично відбувається в двох різних інституційних форматах – у 29-ти громадах продовжують функціонувати місцеві ради, а у 27-ти вони заміщені військовими адміністраціями населених пунктів (ВА НП).

Варто підкреслити, що жодних «військових вимог» (освіта, звання, стаж служби тощо) щодо начальників ВА НП законодавством не встановлено, і практика Харківської області свідчить, що керівниками адміністрацій призначаються саме цивільні особи. У переважній більшості випадків начальниками ВА НП указом президента були призначені діючі голови громад – така практика характерна для 15-ти громад із 27-ти. Ці голови отримували більше повноважень щодо одноосібного керівництва громадою, але водночас ставали частиною президентської адміністративної вертикалі, де ключовим критерієм ефективності слугує політична лояльність. Влучною ілюстрацією пріоритетності цього критерію і одночасного викривлення функціоналу органів місцевого самоврядування стала вимога офісу президента щодо прийняття восени 2024 року усіма місцевими радами звернень на підтримку «формули миру» Зеленського.

Політично важливою деталлю є фактична невизначеність критеріїв, за яких місцеве самоврядування в громаді заміщується

військовою адміністрацією населеного пункту. Щодо 27-ми громад із ВА НП на Харківщині, то в цей перелік потрапили як деокуповані громади, так і ті, що постійно перебували під контролем української влади. Географічний критерій близькості до лінії фронту чи російсько-українського кордону теж має суттєвий контрприклад у вигляді Наталинської ВА НП у Красноградському районі Харківщини (одна з «найзахідніших» громад області). Така невизначеність чітких критеріїв утворення ВА НП дозволяє президентській вертикалі використовувати цей механізм призупинення повноважень місцевого самоврядування як інструмент тиску та примусу до лояльності голів громад. Яскравим прикладом на рівні обласного центру став кейс відсторонення від влади політично нелояльного Чернігівського міського голови Владислава Атрошенка та створення в місті військової адміністрації населеного пункту. Цей прецедент (як і подібні кейси тиску та позаелекторального усунення від влади обраних міських голів у Полтаві та Запоріжжі) змушує голів громад до політичної лояльності по відношенню до президентської вертикалі.

Вочевидь, такі дії є наступом із боку офісу президента і на локальну демократію, і на реформу децентралізації, а інститут військових адміністрацій населеного пункту виконує роль своєрідного «гачка» для політичного контролю над місцевим самоврядуванням. У цьому контексті показовим є звернення Асоціації міст України до президента Володимира Зеленського, в якому наводяться приклади тиску на органи місцевого самоврядування. Зокрема, представники асоціації підкреслюють невідповідність кількості утворених у країні військових адміністрацій населених пунктів (201) кількості громад, повністю або частково розташованих на тимчасово окупованих територіях (157). Також у зверненні перелічені кейси відкриття необґрунтованих, на думку представників асоціації міст, проваджень проти голів громад (Звернення про тиск на місцеве самоврядування 2025). Варто зазначити, що головою Асоціації міст України є київський міський голова Віталій Кличко, чиї повноваження офіс президента також намагається максимально послаблювати за допомогою Київської міської військової адміністрації та її новопризначеного начальника Тимура Ткаченка.

Загалом, приклади «рецентралізації» і зменшення повноважень органів місцевого самоврядування впродовж 2022-2024 років

можна знайти в досить різноманітних сферах. Зокрема, такі ознаки містить реформа лісового господарства (створення державного підприємства «Ліси України»), спроба реформи містобудування, в цю саму логіку вписується порядок виділення коштів із Фонду ліквідації наслідків збройної агресії. Спільною рисою цих та інших прикладів «рецентралізації», перш за все, є намагання перерозподілити баланс фінансових потоків. І якщо «рецентралізацію корупції» доволі складно дослідити з достовірними статистичними обсягами, то перерозподіл контролю над бюджетними фінансовими ресурсами

цілком можливо проаналізувати на основі офіційних відкритих даних.

Фінансові бюджетні ресурси. Саме фінансова децентралізація була головною складовою розпочатої в 2014 році реформи. Відповідно до принципу субсидіарності, більше повноважень та фінансових ресурсів мали залишатися на базовому рівні місцевого самоврядування. Однак протягом 2022-2024 років спостерігався протилежний тренд на концентрацію фінансових ресурсів у держбюджеті при фактичному (з урахуванням інфляції, яка за ці три роки склала 49%) скороченні місцевих бюджетів (Таблиця 1).

Таблиця 1.

**Динаміка доходів державного та місцевих бюджетів (2021-2024) /
Dynamics of state and local budget revenues (2021-2024)**

Доходи (млрд. грн.) / Revenues (billions of UAH)	2021	2022	2023	2024
Державний бюджет України / State budget of Ukraine	1296,8	1787,4	2671,9	3122,7
Місцеві бюджети (сумарно) / Local budgets (total)	608,5	566,4	676,4	709,1
Зведений бюджет Харківської області / Consolidated budget of the Kharkiv region	45,6	32,4	42,4	45,5
Міський бюджет Харкова / City budget of the Kharkiv	17,3	15,8	18,2	19,9

Джерело: Державний веб-портал бюджету для громадян / *Source:* State web portal of budget for citizens

Таким чином, доходи держбюджету за останні три роки зросли на 241%, тоді як сумарні доходи усіх місцевих бюджетів – лише на 17% (з урахуванням трирічної інфляції це «зростання» місцевих бюджетів де-факто є падінням). Якщо до війни за підсумками 2021 року співвідношення обсягу доходів держбюджету та суми усіх місцевих бюджетів складало 2,2 до 1, то за три роки розрив збільшився вдвічі та становить 4,4 до 1. Про цю саму тенденцію критичного зменшення частки місцевих бюджетів ще за підсумками 2023 року писав аналітик проекту «SALAR International» І. Оніщук, відзначаючи, що питома вага місцевих бюджетів у структурі зведеного бюджету стала найнижчою з 2011 року (Оніщук 2024).

При цьому в горизонтальному вимірі бюджетна динаміка в регіонах під час війни

суттєво відрізняється залежно від близькості до лінії фронту. Ще раз звернемо увагу, що при офіційній трирічній інфляції в 49% будь-яке зростання місцевих бюджетів на меншу величину є суто номінальним і де-факто свідчить про їхнє зменшення. Як видно з наступної таблиці 2, в жодному регіоні України збільшення обсягу зведеного місцевого бюджету у відсотках не перекидає інфляцію. Однак траєкторії бюджетної динаміки досить суттєво відрізняються. Лідерами за темпами номінального зростання стали місто Київ (+42,6%), Київська (+37,6%) та Львівська (+35,8%) області, натомість зменшення доходів зведених місцевих бюджетів зафіксовано в Луганській (-53,1%), Донецькій (-30,1%), Херсонській (-20,6%), Запорізькій (-0,4%) та Харківській областях (-0,2%) областях.

Таблиця 2.

**Динаміка зведених бюджетів у розрізі областей (2021-2024)
Dynamics of consolidated budgets by region (2021-2024)**

Доходи (млрд. грн.) / Revenues (billions of UAH)	2021	2022	2023	2024	%
м. Київ / Kyiv	71,3	68,3	80,2	101,7	+42,6
Київська область / Kyiv region	33,5	31,7	43,6	46,1	+37,6
Львівська область / Lviv region	35,8	41,2	47,5	48,6	+35,8
Чернівецька область / Chernivtsi region	10,4	10,7	13,1	13,5	+29,8
Миколаївська область / Mykolaiv region	15,5	16,2	19,0	20,0	+29,0

Вінницька область / Vinnytsia region	20,9	21,9	25,9	26,5	+26,8
Закарпатська область / Zakarpattia region	15,5	16,4	19,4	19,4	+25,2
Волинська область / Volyn region	14,0	14,6	17,2	17,5	+25,0
Чернігівська область / Chernihiv region	13,6	13,6	16,9	17,0	+25,0
Черкаська область / Cherkasy region	16,6	16,6	21,8	20,4	+22,9
Житомирська область / Zhytomyr region	16,5	18,2	22,7	20,2	+22,4
Одеська область / Odesa region	34,3	34,6	40,9	41,6	+21,3
Івано-Франківська область / Ivano-Frankivsk region	17,1	17,6	20,2	20,6	+20,5
Рівненська область / Rivne region	16,1	15,6	18,9	19,0	+18,0
Дніпропетровська область / Dnipropetrovsk region	61,7	58,6	68,5	71,3	+15,6
Хмельницька область / Khmelnytskyi region	17,9	17,2	19,7	20,6	+15,1
Кіровоградська область / Kirovohrad region	13,7	13,1	15,7	15,5	+13,1
Сумська область / Sumy region	14,7	14,0	16,3	16,3	+10,9
Полтавська область / Poltava region	25,2	25,1	28,2	27,8	+10,3
Тернопільська область / Ternopil region	13,9	12,8	15,0	14,9	+7,2
Харківська область / Kharkiv region	45,6	32,4	42,4	45,5	-0,2
Запорізька область / Zaporizhzhia region	25,7	19,8	23,0	25,6	-0,4
Херсонська область / Kherson region	14,1	8,1	11,1	11,2	-20,6
Донецька область / Donetsk region	32,9	21,2	23,2	23,0	-30,1
Луганська область / Luhansk region	11,3	6,3	5,8	5,3	-53,1

Джерело: Державний веб-портал бюджету для громадян / *Source:* State web portal of budget for citizens

Усвідомлення кардинальної неоднорідності умов, в яких опинились громади під час війни, актуалізує нагальну потребу в перегляді державної регіональної політики. «Довоєнні» інструменти економічного горизонтального вирівнювання (базова та реверсна дотація) не можуть бути дієвими, коли мова йде не про точкове корегування, а фактичну прірву між траєкторіями економічного розвитку регіонів. Ще влітку 2022 року, прогнозуючи збільшення цього розриву, ми сформували рекомендації щодо змін у податковій політиці, зокрема, диференціації зарахування ПДФО до місцевих бюджетів залежно від регіонального зонування (Майбутнє прифронтових регіонів 2022). Замість цього, центральна влада, по-перше, продовжила уніфіковану політику по відношенню до регіонів, а по-друге, обрала курс фактичного «вимивання» місцевих бюджетів на користь державного.

Яскравою ілюстрацією цього курсу стало рішення про вилучення «військового ПДФО» з місцевих бюджетів на користь державного. Лише для міського бюджету Харківської територіальної громади це рішення коштувало близько 3,5 мільярдів гривень на рік. У цьому рішенні прослідковується загальна стратегія центральної влади на ревізію децентралізації та послаблення місцевого самоврядування з намаганням зробити його підконтрольним

президентській вертикалі. Зауважимо, що окремо кейс «націоналізації військового ПДФО» та його конфліктно-політичної складової детально розглядається в статті А.Джеріпи, де автор доходить схожих висновків. Цей приклад наочно демонструє, що у відповідь на виклики влада застосовує механізми централізації та прагне максимізувати контроль над політичними процесами та фінансовими потоками (Джеріпа 2024: 24).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз останніх досліджень децентралізації влади в Україні показав, що в умовах повномасштабної війни вектор на посилення місцевого самоврядування та впровадження принципу субсидіарності вже не розглядається всіма науковцями однозначно позитивно. Попри відповідність децентралізації європейським практикам, чималі здобутки реформи періоду 2014-2021 рр., а також суспільний запит на її поглиблення, відчутної ваги набула й альтернативна позиція, яка виправдовує доцільність централізації влади під приводом війни.

Прихильники «рецентралізації» (які поки що залишаються в меншості) обґрунтовують її такими основними аргументами: по-перше, ризики суспільної дезінтеграції та пріоритету локальних інтересів над загальнонаціональними; по-друге, вища ефективність та оперативність управління в ієрар-

хічно-централізованих системах; по-третє, необхідність більшого державного контролю за рішеннями місцевих рад і розподілом бюджетних ресурсів. У публічно-політичному (а не науково-дослідницькому) дискурсі прихильники централізації часто маскують її під категорії переведення державного управління та економіки на «військові рейки». Кожен із цих аргументів, на нашу думку, виглядає щонайменше суперечливим, а сама ідея «рецентралізації» – небезпечною з точки зору складності повернення після війни розтиснутої «інституційної пружини» президентської вертикалі в її попереднє обмежене положення. Водночас, дослідження змін у балансі владних повноважень свідчить, що де-факто «рецентралізація» вже відбувається. На регіональному рівні найбільш вагомим фактором стало посилення обласних військових адміністрацій та послаблення обласних рад. Позаелекторальна адміністративна вертикаль призначених керівників суттєво переважає за своїми повноваженнями представницький орган місцевого самоврядування. Красномовною ілюстрацією стало фактичне усунення депутатського корпусу від бюджетного процесу, в якому ключові рішення (зокрема, про затвердження обласного бюджету) тепер приймаються одноосібним розпорядженням начальника адміністрації, а роль обласної ради фактично зводиться до консультативно-дорадчої.

На рівні громад ключовою інституційною зміною в руслі «рецентралізації» стало впровадження військових адміністрацій населених пунктів, які заміщують повноваження місцевих рад. Трендове слово «військові» в назві цієї інституції насправді не передбачає жодних відповідних вимог до призначених керівників, а лише легітимізує їхні одноосібні управлінські повноваження за відсутності електорального мандату з боку громади. Загальною тенденцією 2022-2024 років є намагання центральної влади, фактично, підпорядкувати та вмонтувати місцеве самоврядування в президентську вертикаль.

Аналіз бюджетної динаміки також підтверджує висновок про тенденцію «рецентралізації». Співвідношення загального обсягу місцевих бюджетів та держбюджету за період 2022-2024 років суттєво змінилося на користь державного. Фінансові бюджетні ресурси все більше концентруються та розподіляються на рівні центральної влади, яка ініціює законодавчі

зміни, що посилюють цю тенденцію (на кшталт «націоналізації військового ПДФО»).

Порівняльний аналіз зведених бюджетів областей продемонстрував суттєву регіональну неоднорідність у траєкторіях бюджетної динаміки «тилових» та «прифронтових» регіонів. Ця ситуація потребує врегулювання на рівні державної регіональної політики, і на нашу думку, оптимальним вирішенням є «децентралізація» нині уніфікованої податкової політики. Зокрема, відсоток зарахування ПДФО в місцеві бюджети має бути не єдиним для усіх громад (нині 64%), а варіюватися залежно від регіонального зонування, що допоможе підтримати громади найбільш постраждалих від війни регіонів без втрат для держбюджету.

Перспективи подальших досліджень цієї теми полягають у продовженні аналізу взаємин центральної влади із місцевим самоврядуванням у наступні часові проміжки. Основний фокус доцільно зосереджувати на нормативно-правовому вимірі, публічно-політичному та економічному. Додаткові дослідження з опорою на актуальний емпіричний та статистичний матеріал допоможуть краще зрозуміти, чи дійсно під приводом війни в Україні відбувається «рецентралізація» влади, або ж зміна інституційного балансу 2022-2024 років була короткостроковою аномалією, а не новим довгостроковим трендом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Відбудова Харківщини: що фінансуватимуть у 2024 році. 2024. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». URL: https://lb.ua/blog/observatory_democracy/604514_v_idbudova_harkivshchini_shcho.html
2. Magyar, B., Madlovics, B. 2019. Stubborn Structures: a Path-Dependence Explanation of Transitions in the Postcommunist Region. *Social Research: An International Quarterly* 86(1): 113-146. <https://doi.org/10.1353/sor.2019.0006>
3. Семко, В. 2024. Проблеми та ризики децентралізації влади в Україні: огляд експертної думки. *Просторовий розвиток*, №7: 562–576. <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2024.7.562-576>
4. Цимбалюк, В. 2023. Діяльність місцевих органів виконавчої влади в умовах воєнного стану. *Збірник наукових праць Національного Авіаційного Університету. Серія: «Юридичний вісник»* 2(67): 116–124. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17851>
5. Ключковський, Ю. Б. 2024. Міське самоврядування в Україні під час і після війни: між децентралізацією і відновленням. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проб-*

- леми та перспективи: збірник матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (31 травня 2024 р., м. Львів) / за наук. ред. О. В. Батанова, Р.Б. Бедрія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка : 34-40. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/24b01883-a6ae-4f17-8bb3-d7197111cf59>
6. Brik, T., Murtazashvili, J. B. 2022 The Source of Ukraine's Resilience: How Decentralized Government Brought the Country Together. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-06-28/source-ukraines-resilience#>
7. Keudel, O., Huss, O. 2023. Polycentric governance in practice: the case of Ukraine's decentralised crisis response during the Russo-Ukrainian war. *Journal of Public Finance and Public Choice* 39(1): 10-35. URL: <https://doi.org/10.1332/25156918Y2023D000000002>
8. Умланд, А., Бурковський, П. 2023. Внутрішньополітичні події в Україні воєнного часу від лютого 2022 року. *Критика* 3-4: 12-17. URL: <https://krytyka.com.ua/articles/vnutrishnopolitychni-podiii-v-ukraiiini-voiennoho-chasu-vid-liutoho-2022-roku>
9. Даркович, А., Гнида, О. 2024. Децентралізація? Тенденції взаємодії місцевого самоврядування та органів державної влади на місцях. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/05/Full-version.-Ukrainian.-KSE.pdf>
10. Багаторівневе врядування в Україні в умовах широкомасштабного російського вторгнення. Звіт восьмого всеукраїнського соціологічного дослідження. 2024. URL: <https://rm.coe.int/coe-kiis-report-oct2024-ukr-f/1680b26e25>
11. Orel, Y., Kulinich, O., Korniiievskiy, S., Serohina, S. and Gryshko, L. 2024. The impact of decentralization on regional development in Ukraine: challenges and opportunities in the post-war era. *Amazonia Investiga* 13(80): 99-108. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.80.08.9>
12. Говоров, В., 2024. Актуальні проблеми повноважень військових адміністрацій під час дії правового режиму воєнного стану. *Право та інновації* 45(1): 87-95. URL: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-1\(45\)-12](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-1(45)-12)
13. Джеріпа, А. 2024. Владні протиріччя: конфлікт центральної та місцевої влади в Україні. *Політичне життя* 2 : 19-30. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.2.3>
14. Загородній, М. 2023. Військові адміністрації: повзуча централізація чи необхідний інструмент під час війни? URL: <https://www.chesno.org/post/5792/>
15. Ящук, Д. 2024. 10 років децентралізації: що загрожує найуспішнішій реформі. URL: <https://tyzhden.ua/10-rokiv-detsentralizatsii-shcho-zahrozhue-najuspishnishi-reformi/>
16. Самоврядування воєнного часу: пріоритети, «ціна влади», прозорість. 2023. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». URL: <https://od.org.ua/doslidgennya-samovryaduvannya-voennogo-shasu/>
17. Arends, H., Brik, T., Herrmann, B., Roesel, F. 2023. Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics* 51(4): 1356-1365. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.08.002>
18. Dolan-Evans, E. 2023 Devolution or Decapitation? Decentralization During Conflict in Ukraine, *Journal of Intervention and Statebuilding* 17(1): 16-38. URL: <https://doi.org/10.1080/17502977.2022.2147318>
19. Про правовий режим воєнного стану: Закон України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
20. Звернення про тиск на місцеве самоврядування. 2025. Сайт Асоціації міст України. URL: <https://auc.org.ua/novyna/zvernennya-pro-tysk-na-misceve-samovryaduvannya>
21. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>
22. Оніщук, І. 2024. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2023 рік. URL: <https://decentralization.ua/news/17747>
23. Майбутнє прифронтових регіонів: між відновленням економічної спроможності та дотаційним «диким полем». 2022. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». URL: <https://hvylya.net/uk/analytics/254260-maybutnye-prifrontovih-regioniv-mizh-vidnovlenniam-ekonomichnoji-spromozhnosti-ta-dotacyinim-dikim-polem>

Стаття надійшла до редакції 07.02.2025

Стаття рекомендована до друку 28.03.2025

Anton Avksentiev

Associate Professor of the Department of Political Science, Ph.D in Political Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-0442-2561> a.avksentiev@karazin.ua

DECENTRALIZATION OF POWER UNDER CONDITIONS OF WAR: CHALLENGES FOR DEMOCRATIC LOCAL SELF-GOVERNMENT ON THE EXAMPLE OF KHARKIV REGION

The article analyzes impact of a full-scale war on the implementation of the decentralization reform. The decentralization reform, which began in 2014, was initially implemented against the backdrop of the Russian-Ukrainian war, but during 2022-2024 the general vector of the reform changed significantly. The article considers latest studies, expert discussions, and key arguments of opposing sides regarding the feasibility of decentralization in wartime. Changes in the balance of power and control over budgetary financial resources are analyzed. It is revealed how the introduction of the institution of military administrations (in particular, military administrations of settlements, which replace the powers of local councils) contributed to the weakening of the political influence of local governments. The lack of clear criteria for the introduction of military administrations of settlements is noted, which opens up the possibility of politically biased abuses of pressure on local government from the presidential vertical. The dynamics of state and local budget revenues during 2021-2024 were analyzed. It was shown how the share of local budgets in the consolidated budget of Ukraine is decreasing. A comparative analysis of the dynamics of consolidated budget revenues of all regions of Ukraine for 2021-2024 was also conducted. Different trajectories of budget dynamics of «frontline» and «rear» regions were demonstrated, which necessitates a change in state regional policy. Based on the study of institutional changes in the balance of power and budget dynamics, conclusions about the trends of «recentralization» are argued – strengthening the presidential vertical and reducing the political independence of local self-government.

Keywords: *decentralization, local self-government, military administrations, local budgets, recentralization, Russian-Ukrainian war, Kharkiv region, Ukraine.*

REFERENCES

1. Reconstruction of Kharkiv region: what will be financed in 2024. 2024. *Center for Political Analysis «Observatory of Democracy»*. URL: https://lb.ua/blog/observatory_democracy/604514_vidbudova_harkivshchini_shcho.html (in Ukrainian).
2. Magyar, B., Madlovics, B. 2019. Stubborn Structures: a Path-Dependence Explanation of Transitions in the Postcommunist Region. *Social Research: An International Quarterly* 86(1): 113-146. <https://doi.org/10.1353/sor.2019.0006>
3. Semko, V. 2024. Problems and risks of decentralization of power in Ukraine: review of expert opinion. *Spatial development*, №7: 562–576. <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2024.7.562-576> (in Ukrainian).
4. Tsymbalyuk V., 2023. Activities of local executive bodies under martial law. *Collection of scientific works of the National Aviation University. Series: «Legal Bulletin»* 2(67): 116–124. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17851> (in Ukrainian).
5. Klyuchkovskiy, Yu. B. 2024. Local self-government in Ukraine during and after the war: between decentralization and recovery. *Decentralization of public power in Ukraine: achievements, problems and prospects: collection of materials of the VI International Scientific and Practical Conference* (May 31, 2024, Lviv) sc. red. by O. V. Batanov, R. B. Bedriy. Lviv: LNU Ivan Franko: 34-40. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/24b01883-a6ae-4f17-8bb3-d7197111cf59> (in Ukrainian).
6. Brik, T., Murtazashvili, J. B. 2022 The Source of Ukraine's Resilience: How Decentralized Government Brought the Country Together. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-06-28/source-ukraines-resilience#>
7. Keudel, O., Huss, O. 2023. Polycentric governance in practice: the case of Ukraine's decentralised crisis response during the Russo-Ukrainian war. *Journal of Public Finance and Public Choice* 39(1): 10-35. <https://doi.org/10.1332/25156918Y2023D000000002>
8. Umland A., Burkovskiy, P. 2023. Domestic political events in wartime Ukraine from February 2022. *Criticism* 3–4: 12–17. URL: <https://krytyka.com.ua/articles/vnutrishnopolitychni-podii-v-ukraiini-voiennoho-chasu-vid-liutoho-2022-roku> (in Ukrainian).
9. Darkovich, A., Gnida, O. 2024. Where is the centralization? Trends in the interaction of local self-government and local state authorities. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/05/Full-version.-Ukrainian.-KSE.pdf> (in Ukrainian).
10. *Multilevel governance in Ukraine under the conditions of a large-scale Russian invasion*. Report of the eighth all-Ukrainian sociological survey. 2024. URL: <https://rm.coe.int/coe-kiis-report-oct2024-ukr-f/1680b26e25> (in Ukrainian).
11. Orel, Y., Kulinich, O., Korniiievskiy, S., Serohina, S. and Gryshko, L. 2024. The impact of decentralization on regional development in Ukraine:

- challenges and opportunities in the post-war era. *Amazonia Investiga* 13(80): 99–108. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.80.08.9>
12. Govorov, V., 2024. Actual problems of the powers of military administrations during the legal regime of martial law. *Law and innovation* 45(1): 87-95. [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-1\(45\)-12](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-1(45)-12) (in Ukrainian).
13. Dzheripa, A. 2024. Power contradictions: the conflict between central and local authorities in Ukraine. *Political life* 2: 19-30 <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.2.3> (in Ukrainian).
14. Zagorodniy, M. 2023. *Military Administrations: Creeping Centralization or Necessary Wartime Tool?* URL: <https://www.chesno.org/post/5792/> (in Ukrainian).
15. Yashchuk, D. 2024. 10 years of decentralization: what threatens the most successful reform. URL: <https://tyzhden.ua/10-rokiv-detsentralizatsii-shcho-zahrozhuye-najuspishnishij-reformi/> (in Ukrainian).
16. Wartime self-government: priorities, «price of power», transparency. 2023. *Center for Political Analysis «Observatory of Democracy»* URL: <https://od.org.ua/doslidgennya-samovryaduvannya-voennogo-shasu/> (in Ukrainian).
17. Arends, H., Brik, T., Herrmann, B., Roesel, F. 2023. Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics* 51(4): 1356-1365. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.08.002>
18. Dolan-Evans, E. 2023 Devolution or Decapitation? Decentralization During Conflict in Ukraine. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 17(1): 16-38. <https://doi.org/10.1080/17502977.2022.2147318>
19. On the Legal Regime of Martial Law : The Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (in Ukrainian).
20. Appeal on pressure on local self-government. *Website of the Association of Cities of Ukraine*. URL: <https://auc.org.ua/novyna/zvernennya-pro-tysk-na-misceve-samovryaduvannya> (in Ukrainian).
21. State web portal of budget for citizens. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (in Ukrainian).
22. Onishchuk, I. 2024. *Analysis of implementation of local budgets for 2023*. URL: <https://decentralization.ua/news/17747> (in Ukrainian).
23. The future of the frontline regions: between the restoration of economic capacity and the subsidy «wild field». 2022. *Center for Political Analysis «Observatory of Democracy»*. URL: <https://hvyly.net/uk/analytics/254260-maybutnye-prifrontovih-regioniv-mizh-vidnovlenniam-ekonomichnoji-spromozhnosti-ta-dotacynim-dikim-polem> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 07.02.2025.

The article is recommended for printing 28.03.2025.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-02>

УДК 35.071.2:342.25(477):355.02

Уляна Ігорівна Мовчан

к. політ. н., доцент кафедри політології, Харківський національний університет

імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022

u.movchan@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-9358-1750>

ВІЙНА І РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ: ЯК ЗМІНИЛАСЯ АРХІТЕКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УКРАЇНІ

Розглядаються питання трансформації відносин між центральною владою та регіональними акторами в Україні в умовах повномасштабної російської агресії. Метою дослідження є аналіз того, як війна трансформувала відносини між президентом України та місцевими органами влади, включаючи використання військових адміністрацій, посилення виконавчих повноважень мерів, згортання фіскальної автономії, а також неформальні механізми впливу. Аналізуються теоретичні підходи до субнаціональної політики в демократичних та гібридних режимах, особливості децентралізації як фактора демократизації або укорінення місцевого авторитаризму. Досліджується еволюція українського місцевого самоврядування від централізованої моделі 1990-х років до реформи децентралізації 2014-2021 років, що посилила фіскальну автономію громад та роль мерів великих міст. Особлива увага приділена впливу війни на архітектуру політичної взаємодії: консолідації влади в Офісі Президента, запровадженню військових адміністрацій як інструмента центрального контролю, розширенню повноважень мерів в умовах воєнного стану. Проаналізовано згортання фіскальної децентралізації через передачу бюджетних повноважень від обраних рад до призначених державних адміністрацій, що становить відкат від попередніх реформ. Розкриваються неформальні механізми впливу на місцеву владу, включаючи політизовані антикорупційні розслідування та послаблення демократичної підзвітності. Визначається фрагментований характер сучасної системи влади, де президентський центр здійснює формальний контроль через військові адміністрації та фіскальні важелі, тоді як мери зберігають значний вплив та високі рейтинги підтримки. Підкреслюється, що подальша траєкторія українського управління залежить від післявоєнних рішень щодо фіскальної політики, інституційних змін та ролі військових адміністрацій у демократичному відновленні. Стаття базується на аналізі законодавчих змін, емпіричних даних про функціонування місцевого самоврядування в умовах війни та компаративному вивченні субнаціональної політики.

Ключові слова: *місцева політика, війна, політичні інститути, децентралізація, президент, субнаціональні режими.*

Як цитувати: Мовчан, У.І. 2025. Війна і регіональне управління: як змінилася архітектура політичної взаємодії в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 47: 17-25. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-02>

In cites: Movchan U. 2025. War and Regional Governance: How the Architecture of Political Interaction in Ukraine Has Changed. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 17-25. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-02> (in Ukrainian)

© Мовчан У.І., 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Питання взаємодії між національним центром та регіональними акторами в Україні завжди залишалося складним і політично чутливим. Історична централізація, спроби децентралізації та вплив неформальних практик формували гібридну модель місцевого врядування, де формальна автономія часто співіснувала з неформальним політичним контролем. Повномасштабне російське вторгнення у 2022 році радикально змінило інституційний ландшафт, загостривши ці суперечності та загрожуючи як демократичному поступу, так і реформі децентралізації.

Дослідження субнаціональної політики в демократичних і гібридних режимах послідовно демонструють складну динаміку між центральною виконавчою владою та регіональними акторами. Ключовою темою є збереження авторитарних анклавів, а також стратегії, які використовують президенти для кооптації, стримування або посилення субнаціональних еліт. Децентралізація, хоч і покликана розширити повноваження місцевого самоврядування, не гарантує поглиблення демократії; її ефекти визначаються фіскальною структурою, партійною системою, адміністративним дизайном та неформальними практиками (Giraudy 2015). Ці фактори створюють складне поле взаємодії, де регіональна влада може як зміцнювати демократію, так і відтворювати недемократичні практики.

Джироді стверджує, що децентралізація може сприяти укоріненню місцевого авторитаризму, якщо місцеві лідери використовують додаткові ресурси та інституційні важелі для консолідації контролю. Їхня стійкість залежить від здатності президента стримувати субнаціональних автократів – напряду або через партійні механізми (Giraudy 2015: 21–25). Подібну логіку демонструє Джервасоні, який описує «субнаціональні держави-рентьє» (subnational rentier states) – політичні порядки, де губернатори, отримуючи великі трансферти з центру, закріплюють свою владу без ефективної демократичної підзвітності (Gervasoni 2018: 107, 240).

Беренд і Вайтхед наголошують, що навіть унітарні держави не є однорідними: децентралізація може спричинити появу відмінних політичних режимів на місцях, особливо там, де сильні неформальні інститути – клієнтелізм, контроль над медіа, патронат. При цьому демократичні зміни у центрі не обов'язково автоматично трансформують регіони (Behrend and

Whitehead 2016: 158–161). Сайкконен додає, що економічна автономія, зокрема доступ до ренти природних ресурсів, дозволяє регіональним елітам чинити опір центру, що зменшує вплив демократизаційних імпульсів (Saikkonen 2016: 444).

Деякі субнаціональні лідери не залежать від центральної влади. Бентон на прикладі Мексики демонструє, що місцеві патрональні мережі, особливо в сільських муніципалітетах, можуть існувати автономно від національного політичного контролю, використовуючи фіскальні ресурси для укріплення влади (Benton 2012: 254, 269). Це ставить під сумнів припущення, що централізація завжди веде до посилення національного контролю.

Нарешті, МакМанн та ін. звертають увагу на макрополітичні умови: виборчі правила, топографію, демографічні особливості. Зокрема, пропорційне представництво із закритими списками сприяє централізації партійного контролю, тоді як відкриті системи сприяють регіональній автономії (McMann et al. 2021: 644).

Отже, децентралізація не є автоматичним двигуном демократизації. Взаємодія між президентами і регіонами залежить від інституційних рамок, фіскальних потоків, партійної архітектури та неформальних структур, що створює важливий теоретичний контекст для аналізу воєнної України.

Мета цієї статті – проаналізувати, як війна трансформувала відносини між президентом України та місцевими органами влади, включаючи використання військових адміністрацій, посилення виконавчих повноважень мерів, згортання фіскальної автономії, а також неформальні механізми впливу.

Україна – географічно велика та різноманітна країна, сформована історичними, культурними та соціально-економічними розбіжностями. Ці внутрішні відмінності довго впливали на дебати щодо структури держави та балансу влади між центром та регіонами. Але зрештою, з прийняттям Конституції України в 1996 році разом із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» в 1997 році, все звелось до централізації влади. Ці закони заклали основу для існування проблем як на базовому, так і на похідному рівнях самоврядування. На базовому рівні це, перш за все, брак належних ресурсів для місцевого самоврядування (його матеріальної та фінансової бази) та невизначеність територіальної основи місцевого самоврядування.

Щодо так званого вторинного (похідного) рівня самоврядування (району та області), то відсутність ефективності функціонування зумовлена недостатньою кількістю повноважень його виконавчої влади в радах цього рівня. Звідси й не виправдано широкі повноваження місцевих державних адміністрацій, яким районні та обласні представницькі органи самоврядування зобов'язані за законом делегувати виконавчі функції місцевого самоврядування. Фактично, публічна влада на місцевому рівні здійснювалася через систему політичного та економічного двовладдя: є центрально призначені голови державних адміністрацій, які формують свій склад з цих державних адміністрацій, та місцеві органи влади, обрані громадами. Це призвело до труднощів у розподілі влади між виконавчою та місцевими органами влади (Бориславська та ін. 2012: 20).

На практиці місцеві ради мали мало повноважень. Через брак місцевих бюджетів вони торгувалися з районними адміністраціями, делегуючи їм частину своїх повноважень, оскільки останні фінансувалися з державного бюджету та мали можливість виконувати ці функції. Така ситуація лише посилила централізацію, що, своєю чергою, сприяло полегшенню доступу до ресурсів, особливо державного бюджету. Крім того, президент неофіційно доручив їм мобілізацію населення на виборах, і, наприклад, посадовців, які не набрали достатньої кількості голосів на переобранні Кучми 1999 р., звільнили (Way 2019: 302).

Але окрім проблем із самим законодавством, були також проблеми з радянською спадщиною: відсутність єдиної концепції регулювання адміністративно-територіальних одиниць, їхнього правового статусу; невизначеність критеріїв та відсутність чистого механізму створення районів, недосконалість формування та процедур класифікації населених пунктів як сіл, селищ, міст, що зменшувала можливості управління надто роздробленими територіальними одиницями; недосконалість нормативно-правового забезпечення у сфері розподілу повноважень між виконавчою владою та місцевим самоврядуванням, що сприяло зниженню рівня відповідальності, дублюванню їхніх функцій, зростанню бюрократії та корупції; значні диспропорції у формуванні фінансово-економічного потенціалу та соціально-демографічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць одного рівня; низький рівень

фінансового забезпечення місцевого самоврядування, низьке матеріальне забезпечення розвитку місцевого самоврядування (Лобунець 2019: 85). Але питання щодо врегулювання взаємовідносин між центральним урядом та місцевою владою виникали у 1991-1996 роках, а потім після кризи влади у 2014 році.

1 квітня 2014 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та організації територіальної влади в Україні. Головною метою була децентралізація влади шляхом зміцнення територіальної громади як основної одиниці місцевого самоврядування та перерозподіл повноважень від державних адміністрацій до обраних місцевих органів влади (Горбатюк 2020: 57). Ця реформа створила нове інституційне середовище, в якому міста та нещодавно об'єднані громади отримали значну фінансову, адміністративну та політичну владу.

Однією з ключових трансформацій була фінансова децентралізація, яка значно збільшила доходи місцевих органів влади за рахунок місцевих податків та субвенцій (Dolan-Evans 2023: 16). В результаті центр ваги в субнаціональному управлінні змістився з обласних та районних адміністрацій до міст та громад (Levitas and Djikic 2017: 57). Ця так звана «муніципалізація» посилила роль міських голів, особливо тих, що походять з міст регіонального значення, які довгий час були винятками в системі територіального управління (Romanova 2022: 19). Ці зміни змінили баланс сил між місцевими обраними посадовцями та призначеними центральною радою губернаторами. Давня напруженість між цими учасниками, що коренилася в дублюванні повноважень та нечіткому розподілі обов'язків, стала більш помітною. Справжньою проблемою була не просто фінансова, а політична конкуренція між обраними місцевими органами влади та призначеними президентом губернаторами (Levitas and Djikic 2017: 60).

Реформа розширила можливості місцевих політичних діячів, зокрема мерів великих міст, які зберегли свої посади після місцевих виборів 2020 року та створили міцні бази влади, часто пов'язані зі значними бізнес-інтересами (Dolan-Evans 2023: 29). Ці події сприяли фрагментації та локалізації патрональної політики. Мери отримали більше інституційних привілеїв, ніж регіональні губернатори, використовували реформи децентралізації для зміцнення своїх

позицій та реагували на крах домінуючих національних партій створенням місцевих партійних платформ (Torikai 2023: 297–300).

Однак ця зростаюча місцева автономія не ліквідувала відносини між патроном та клієнтом. Натомість регіональні еліти адаптувалися до нових умов, зміцнюючи місцеві патрональні мережі. У багатьох випадках ці мережі об'єднували політичних та бізнес-акторів навколо домінуючих місцевих фігур, таких як мери міст (Mazepus et al. 2021: 442–448). Наприклад, у Харкові склалася пірамідальна політико-бізнесова структура, зосереджена навколо мера, тоді як в Івано-Франківську бракувало чіткої домінуючої коаліції, що демонструвало іншу схему взаємодії еліт (Mazepus et al. 2021: 448, 450).

Важливо, що, незважаючи на зусилля президентського центру щодо управління цими регіональними акторами, результатом часто був компроміс, а не підпорядкування. Національні еліти не могли повністю обмежити автономію регіональних мереж патронажу (Keudel 2022: 130). Ця динаміка відображає гібридну модель управління, де децентралізація забезпечувала формальні інструменти для місцевої демократії, але також створювала простір для неформальної політичної консолідації на регіональному рівні.

Нарешті, конфлікти між центром і периферією стали помітними в критичні моменти. Наприклад, під час пандемії COVID-19 виникла напруженість між центральним урядом, який запроваджував локдаун, та мерами міст, які чинили їм опір (Romanova 2022). Це ілюструє, як реформа децентралізації змінила інституційний та політичний ландшафт, збільшивши можливості та готовність місцевих лідерів кидати виклик владі центрального уряду.

Повномасштабне російське вторгнення у лютому 2022 року призвело до глибокої трансформації політичної та адміністративної системи України. Хоча централізація є поширеною рисою управління під час воєнного часу у багатьох країнах, ступінь, до якої президентська адміністрація України поглинула інституційні функції, викликає критичні питання щодо післявоєнної траєкторії розвитку країни.

На початку війни Офіс президента (ОП) швидко став основним інститутом політичного контролю. Виконавча влада України стала надзвичайно сконцентрованою в руках президента Зеленського та його близького оточення, особливо голови ОП Андрія

Єрмака. Начальник Уряду, який формально не визнаний Конституцією окремою гілкою влади, фактично перетворився на центр прийняття стратегічних рішень, що контролює призначення, законодавство, внутрішню політику та контроль інформації (Jędrzyak 2024).

Ця консолідація стала можливою завдяки поєднанню воєнного стану, парламентського домінування та ослаблення інституційних контролів. Кабінет Міністрів перейшов до переважно технічної ролі, виконуючи рішення, сформульовані в рамках президентської орбіти, тоді як контрольні та наглядові функції Верховної Ради значно зменшилися. Партія Зеленського «Слуга народу» має парламентську більшість, що ще більше розмиває межу між виконавчою та законодавчою гілками влади (Зеленько 2023).

Одним із центральних інструментів консолідації президента було розгортання військових адміністрацій (ВА). Хоча ці органи спочатку були запроваджені для заміни недіючих місцевих органів влади в районах, що постраждали від бойових дій або окупації, вони все частіше служать ширшим політичним цілям. Згідно з законом, ВА можуть бути створені у випадках окупації, відсутності функціонуючих місцевих органів влади або «з інших причин». Саме це розпливчасте застереження – «інші причини» – викликало занепокоєння щодо політизованого використання (Darkovich, Hnyda 2024).

На практиці створення ВА було нерівномірним у різних регіонах. Наприклад, у Херсонській області ВА замінили органи місцевого самоврядування у всіх громадах, тоді як у Донецькій, Луганській та Запорізькій областях, де бойові дії та окупація були однаково жорстокими, багато громад продовжували функціонувати (Darkovich, Hnyda 2024). Це свідчить про те, що рішення про створення ВА приймається під впливом неформальних переговорів з обласною владою або політичних розрахунків, а не стандартизованої логіки безпеки.

Більше того, ВА використовувалися як засіб для усунення опозиційних місцевих лідерів. Найяскравішим прикладом є Чернігів, де тривалий конфлікт між мером Владиславом Атрошенко та адміністрацією президента завершився спробами замінити місцеве управління військовою адміністрацією (Овчар 2023). Хоча парламент зрештою заблокував закон, що розширює такі президентські повноваження, цей випадок

ілюструє потенціал інституцій воєнного часу для придушення політичного інакомислення під виглядом безпеки.

Цікаво, що хоча деякі ВА були укомплектовані новими призначеннями, багато з них очолюють колишні мери або місцеві посадовці, що, здається, спрямоване на збереження кадрової стабільності та місцевої легітимності. Тим не менш, створення та управління ВА залишаються прерогативою президента, оскільки їх формування залежить від президентського указу. Як зазначає Овчар, ВА представляють собою вертикальне розширення президентської влади на місцеві повноваження, часто минаючи місцеву виборчу легітимність (Овчар 2023).

З іншого боку, не дивлячись на централізацію формальних інституцій, місцеві виконавчі органи, зокрема мери, зберегли і навіть розширили свої повноваження, особливо в районах, не зачеплених активними бойовими діями. Ця асиметрія створює фрагментовану картину влади: тоді як військові адміністрації домінують у прифронтових зонах, мери домінують у тилкових регіонах.

Під час воєнного стану система стримувань і противаг, що забезпечується місцевими радами, була послаблена. Поправки, внесені Верховною Радою, дозволили мерам призначати місцевих посадовців та керувати комунальними підприємствами без публічного конкурсу. Вони отримали односторонні повноваження змінювати виконавчі комітети, звільняти персонал і, що найважливіше, коригувати бюджети без схвалення ради (Вроцько 2023). Ці процедурні зміни були розроблені для пришвидшення кризового управління, але також сконцентрували владу в руках окремих мерів.

Така концентрація місцевої виконавчої влади не є чимось зовсім новим. Ще до війни реформи децентралізації зміцнили позиції мерів, особливо у великих містах. Між 2014 і 2021 роками фіскальна децентралізація дозволила громадам безпосередньо отримувати трансферти з національного бюджету, минаючи обласні адміністрації та послабляючи президентський вплив (Одарченко 2023). Ці реформи не лише збільшили місцевий потенціал, але й посилили місцеву демократичну легітимність, зробивши органи місцевого самоврядування більш чуйними до своїх громад.

Під час війни місцеві органи влади взяли на себе додаткові обов'язки – управління гуманітарною допомогою, реєстрацію та розміщення внутрішньо переміщених осіб (ВПО), координацію з військовими органами влади та захист цивільного населення. Їхня стійкість та адаптивність отримали широке визнання. Однак перехід до одноосібного правління на місцевому рівні викликає занепокоєння щодо управління без плюралізму, особливо в контекстах, коли участь громадянського суспільства була обмежена через воєнний стан.

Можливо, найважливішим розвитком відносин між президентом та місцевими органами влади стало скасування фіскальної децентралізації. У 2022 році центральний уряд вжив заходів для відновлення контролю над бюджетами регіонального та районного рівнів, навіть на територіях, які безпосередньо не постраждали від бойових дій. Кабінет Міністрів видав постанови про передачу бюджетних повноважень від областей і районних рад державним адміністраціям (Одарченко 2023). В результаті, ці місцеві бюджети тепер управляються посадовцями, призначеними президентом.

Цей зсув є значним відкатом від реформи децентралізації. До війни міжбюджетні відносини розглядалися як наріжний камінь пост-Євромайданівського управління, що зменшує клієнтелістську залежність від президентства та сприяє незалежному місцевому розвитку. Змінюючи цю схему, уряд ризикує знову запровадити вертикальну фіскальну залежність, що нагадує патрональну систему за часів колишнього президента Кучми.

Цей зсув є значним відкатом від реформи децентралізації. До війни міжбюджетні відносини розглядалися як наріжний камінь пост-Євромайданівського управління, що зменшує клієнтелістську залежність від президентства та сприяє незалежному місцевому розвитку. Змінюючи цю схему, уряд ризикує знову запровадити вертикальну фіскальну залежність, що нагадує патрональну систему за часів колишнього президента Кучми.

Хоча обґрунтування цього кроку полягає в ефективності воєнного часу та національній безпеці, його довгострокові наслідки є тривожними. Фіскальна централізація підриває місцеву автономію та створює стимули для політичної лояльності, а не для демократичної реакції. Вона також обмежує можливості місцевої влади планувати довгострокові зусилля з відновлення та реконструкції – завдання, яке буде центральним у повоєнний період.

Окрім формальних механізмів контролю, посилюється неформальний тиск на місцеву владу. Правоохоронні органи все частіше висувують звинувачення у корупції мерам та іншим місцевим посадовцям, багато з яких пізніше знято в суді. Хоча боротьба з корупцією є важливою, непропорційна увага до місцевих посадовців та відсутність аналогічного контролю на національному рівні свідчить про політичний вимір цих розслідувань (Одарченко 2023).

Крім того, місцеві органи влади повідомляють про зростаючі труднощі у підтримці демократичної підзвітності. Наприклад, частина органів місцевого самоврядування, які повідомляють про труднощі у протистоянні тиску з боку зовнішніх груп інтересів, зросла з 21% у 2021 році до 32% у 2024 році. Політизація громадських консультацій, особливо щодо проектів реконструкції, була визначена як основна загроза для партисипативного врядування. Хоча зловживання механізмами участі для отримання приватної вигоди зменшилося, ці тенденції відображають зниження місцевої активності, що посилюється ширшим зрушенням до централізації (Keudel and Hatsko et.al 2024).

Цікаво, що зміни у воєнній політичній економіці можуть частково пояснити цей зсув. Багато місцевих бізнес-еліт втратили свою економічну базу – заводи, офіси та активи були зруйновані або переміщені – що призвело до послаблення впливу місцевих еліт, але також зменшило плюралістичні стримувальні механізми, які раніше забезпечувала така конкуренція.

У сукупності ця динаміка розкриває складну та часто суперечливу картину. З одного боку, президентству вдалося побудувати централізовану структуру управління за допомогою формальних інструментів, таких як ВА та фіскальний контроль, а також неформальних методів, таких як політичний тиск. З іншого боку, мери, особливо у великих містах, зберігають значну владу, часто користуючись вищими рейтингами схвалення громадськості, ніж національні політики (Зеленько 2023). Цей баланс запобігає будь-якому одному учаснику здійснювати гегемонний контроль.

Хоча система далеко не демократична у своїй воєнній формі – нагляд слабкий, а участь обмежена – вона також не є повністю автократичною. Фрагментована структура влади, що виникла, забезпечує певну стійкість до повного домінування або президентського центру, або місцевих баронів. На відміну від епохи Кучми, коли президентство здійснювало майже повний контроль над місцевими чиновниками через губернаторів та державні адміністрації, сучасне середовище характеризується співіснуванням та інституційною неоднозначністю.

Висновок. Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році суттєво трансформувало політичну систему України. Офіс Президента зосередив у своїх руках ключові повноваження – від кадрової політики до

законодавчих ініціатив, скориставшись воєнним станом та ослабленням системи стримувань і противаг. Кабінет Міністрів і парламент відійшли на другий план, що сприяло виконавчій домінації.

Центральним інструментом посилення влади стали військові адміністрації – спочатку як відповідь на виклики війни, але надалі й для політичного контролю. Їх запровадження часто відбувається без чітких критеріїв, іноді – з усуненням опозиційних місцевих лідерів. Водночас деякі з них очолюють колишні мери, що дозволяє зберегти стабільність.

Попри централізацію, мери, особливо у великих містах, зберегли значний вплив, а воєнні поправки надали їм додаткові повноваження. Ще до війни посилення місцевої виконавчої влади було зумовлене децентралізацією, яка зменшила фінансову залежність від центру.

Проте з 2022 року центральна влада відновила контроль над місцевими бюджетами, що означає відкат фіскальної децентралізації та ризик повернення до вертикалі влади часів Кучми. Також посилюється неформальний тиск на місцеву владу через політизовані антикорупційні розслідування та втрату локальних стримувальних механізмів.

Попри це, влада лишається фрагментованою, а мери – впливовими фігурами з високим суспільним схваленням. Подальша траєкторія залежить від післявоєнних рішень щодо фіскальної політики, інституційних змін та ролі військових адміністрацій

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Giraudy, A. 2015. *Democrats and Autocrats: Pathways of Subnational Undemocratic Regime Continuity within Democratic Countries*. Oxford: Oxford University Press. 272 p.
2. Gervasoni, C. 2018. *Hybrid Regimes within Democracies: Fiscal Federalism and Subnational Rentier States*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Behrend, J. and Whitehead, L. 2016. The Struggle for Subnational Democracy, *Journal of Democracy* 27(2): 155–169.
4. Saikkonen, I. A.-L. 2016. Variation in Subnational Electoral Authoritarianism: Evidence from the Russian Federation, *Democratization* 23(3): 437–458.
5. Benton, A. L. 2012. Bottom-Up Challenges to National Democracy: Mexico's (Legal) Subnational Authoritarian Enclaves, *Comparative Politics* 44(3): 253–271.
6. McMann, K. M., Maguire, M., Gerring, J., Coppedge, M., & Lindberg, S. I. 2021. Explaining Subnational Regime Variation: Country-Level

- Factors, *Comparative Politics* 53(4): 624–637. <https://doi.org/10.5129/001041521X16007785801364>
7. Бориславська, О., Заверуха, І., Захарченко, Е. 2012. *Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України*. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К.: ТОВ «Софія». 128 с.
8. Way, L.A. 2019. Dealing with Territorial Cleavages: The Rise and Fall of Ukraine's Faustian Bargain. In: Anderson, G. and Choudhry, S. (Eds.), *Territory and Power in Constitutional Transitions*. Oxford: Oxford University Press.
9. Лобунець, В. 2019. Оцінка результативності реформи місцевого самоврядування та зміни адміністративно-територіального устрою в Україні, *Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку*, 1(07) : 80–92. <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2019-1/07-09>.
10. Горбатюк, М. 2020. Проведення реформи децентралізації в Україні в умовах суспільної кризи: досягнення і проблеми (2014–2020). В: *Політичне поле України у ситуації суспільної кризи: влада, опозиція, політичні партії, громадські організації* / за ред. О.М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 264с.
11. Dolan-Evans, E. 2023. Devolution or Decapitation? Decentralization During Conflict in Ukraine, *Journal of Intervention and Statebuilding* 17(1): 16–38. <https://doi.org/10.1080/17502977.2022.2147318>
12. Levitas, T. and Djikic, J. 2017. *Caught Mid-Stream: Decentralization, Local Government Finance Reform, and the Restructuring of Ukraine's Public Sector 2014 to 2016*. Kyiv: SIDA-SKL. URL.: <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/UkraineCaughtMidStream-ENG-FINAL-06.10.2017.pdf>.
13. Romanova, V. 2022. *Decentralization and Multilevel Elections in Ukraine: Reform Dynamics and Party Politics in 2010–2021*. Vol. 249. Stuttgart: Ibidem Verlag.
14. Torikai, M. 2023. Growing Localization and Fragmentation of Patronal Politics: Ukrainian Local Elections Since 2010, *Eurasian Geography and Economics* 64(3): 296–321. <https://doi.org/10.1080/15387216.2021.1996255>
15. Mazepus, H., Dimitrova, A., Frear, M., Toshkov, D., & Onopriychuk, N. 2021. When Business and Politics Mix: Local Networks and Socio-political Transformations in Ukraine, *East European Politics and Societies* 35(2): 437–459. <https://doi.org/10.1177/0888325420907143>
16. Keudel, O. 2022. *How Patronal Networks Shape Opportunities for Local Citizen Participation in a Hybrid Regime: A Comparative Analysis of Five Cities in Ukraine*. Vol. 245.. Stuttgart: Ibidem Verlag.
17. Jędrusiak, M. 2024. Zelensky, Yermak and Ukraine's Wartime Governance, *OSW Commentary*, 14 August. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-08-14/zelensky-yermak-and-ukraines-wartime-governance>
18. Зеленько, Г. 2023. Трансформація політичного режиму в Україні під час повномасштабної російської збройної агресії. В: *Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія* / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 672 с. 10–39. URL.: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Adaptyvni-zminy-politychnoho-polia-Ukrainy-kol-monohrafiia.pdf>
19. Darkovich, A. and Hnyda, O. 2024. (De)Centralisation? Trends in the Interaction of Local Self-Government and State Authorities at the Local Level in Ukraine. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/05/Full-version.-English.pdf>
20. Овчар, І. 2023. Інститут президента в умовах воєнного стану. Політичні дослідження 1(5): 108–122. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-6>
21. Brovko, O. 2024. Local Government Resilience in the Face of Russian Aggression: The Case of Ukraine, *Territory, Politics, Governance*: 1–20. <https://doi.org/10.1080/21622671.2024.2327369>
22. Одарченко, К. 2023. Місцеве самоврядування в умовах війни з Росією. URL: https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/586766_mist_seve_samovryaduvannya_umovah.html
23. Keudel, O., Hatsko, V., Darkovich, A., and Huss, O. 2024. *Local Democracy and Resilience in Ukraine: Learning from Communities' Crisis Response in War*. ICLD Research Report. URL.: https://icld.se/wp-content/uploads/ICLD_Research_Report_33_2024-web.pdf

Стаття надійшла до редакції 16.01.2025

Стаття рекомендована до друку 3.03.2025

Uliana Movchan

PhD in Political Sciences, associate Professor at the Department of Political Science

Ph.D. in Political Science V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

u.movchan@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-9358-1750>

WAR AND REGIONAL GOVERNANCE: HOW THE ARCHITECTURE OF POLITICAL INTERACTION IN UKRAINE HAS CHANGED

The article examines the transformation of relations between central government and regional actors in Ukraine under conditions of full-scale Russian aggression. The research objective is to analyze how the war transformed relations between Ukraine's president and local government bodies, including the use of military administrations, strengthening of mayors' executive powers, curtailing of fiscal autonomy, and informal influence mechanisms. Theoretical approaches to subnational politics in democratic and hybrid regimes are analyzed, particularly decentralization as a factor of democratization or entrenchment of local authoritarianism. The evolution of Ukrainian local self-government from the centralized model of the 1990s to the decentralization reform of 2014-2021, which strengthened fiscal autonomy of communities and the role of mayors of large cities, is examined. Special attention is paid to the war's impact on the architecture of political interaction: consolidation of power in the President's Office, introduction of military administrations as an instrument of central control, expansion of mayors' powers under martial law. The rollback of fiscal decentralization through transfer of budgetary powers from elected councils to appointed state administrations, representing a retreat from previous reforms, is analyzed. Informal mechanisms of influence on local government are revealed, including politicized anti-corruption investigations and weakening of democratic accountability. The fragmented nature of the current power system is identified, where the presidential center exercises formal control through military administrations and fiscal levers, while mayors retain significant influence and high approval ratings. It is emphasized that the future trajectory of Ukrainian governance depends on post-war decisions regarding fiscal policy, institutional changes, and the role of military administrations in democratic recovery. The article is based on analysis of legislative changes, empirical data on local self-government functioning under war conditions, and comparative study of subnational politics. The research demonstrates that the war has led to the emergence of a hybrid governance model that combines centralized control mechanisms with local autonomy. Special attention is given to analyzing conflict situations between center and regions, where attempts to replace local governance with military administration caused political conflict. The research findings are important for understanding prospects of Ukraine's democratic development in the post-war period.

Keywords: *local politics, war, political institutions, decentralization, president, subnational regimes.*

REFERENCES

1. Giraudy, A. 2015. *Democrats and Autocrats: Pathways of Subnational Undemocratic Regime Continuity within Democratic Countries*. Oxford: Oxford University Press. 272 p.
2. Gervasoni, C. 2018. *Hybrid Regimes within Democracies: Fiscal Federalism and Subnational Rentier States*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Behrend, J. and Whitehead, L. 2016. The Struggle for Subnational Democracy, *Journal of Democracy* 27(2): 155–169.
4. Saikkonen, I. A.-L. 2016. Variation in Subnational Electoral Authoritarianism: Evidence from the Russian Federation, *Democratization* 23(3): 437–458.
5. Benton, A. L. 2012. Bottom-Up Challenges to National Democracy: Mexico's (Legal) Subnational Authoritarian Enclaves, *Comparative Politics* 44(3): 253–271.
6. McMann, K. M., Maguire, M., Gerring, J., Coppedge, M., & Lindberg, S. I. 2021. Explaining Subnational Regime Variation: Country-Level Factors, *Comparative Politics* 53(4): 624–637. <https://doi.org/10.5129/001041521X16007785801364>
7. Boryslavska, O., Zaverukha, I., and Zakharchenko, E. 2012. *Detsentralizatsiya publichnoyi vlady: dosvid yevropeys'kykh krayin ta perspektyvy Ukrainy (Decentralization of Public Power: The Experience of European Countries and Prospects of Ukraine)*. Kyiv: LLC Sofia. Swiss-Ukrainian Project Support for Decentralization in «Ukraine – DESPRO» (in Ukrainian).
8. Way, L.A. 2019. Dealing with Territorial Cleavages: The Rise and Fall of Ukraine's Faustian Bargain. In: Anderson, G. and Choudhry, S. (Eds.), *Territory and Power in Constitutional Transitions*. Oxford: Oxford University Press.
9. Lobunets, V. 2019. Otsinka efektyvnosti reformy mistsevoho samovryaduvannya ta zmin administrativno-terytorial'noho ustroyu v Ukraini (Assessment of the Results of Administrative Territorial System and Local Government Reform in Ukraine), *Management and Entrepreneurship: Trends of Development* 1(07): 80–92. <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2019-1/07-09> (in Ukrainian).

10. Horbatiuk, M. 2020. Decentralization Reform in Ukraine in the Condition of Social Crisis: Achievements and Problems. In: O. M. Maiboroda (Ed.), *The Political Field of Ukraine in a Situation of Social Crisis: Authority, Opposition, Political Parties, Non-Governmental Organizations*. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies : 55-113 (in Ukrainian).
11. Dolan-Evans, E. 2023. Devolution or Decapitation? Decentralization During Conflict in Ukraine, *Journal of Intervention and Statebuilding* 17(1): 16–38. <https://doi.org/10.1080/17502977.2022.2147318>
12. Levitas, T. and Djikic, J. 2017. *Caught Mid-Stream: Decentralization, Local Government Finance Reform, and the Restructuring of Ukraine's Public Sector 2014 to 2016*. Kyiv: SIDA-SKL. URL: <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/UkraineCaughtMidStream-ENG-FINAL-06.10.2017.pdf>
13. Romanova, V. 2022. *Decentralization and Multilevel Elections in Ukraine: Reform Dynamics and Party Politics in 2010–2021* (Vol. 249). Stuttgart: Ibidem Verlag.
14. Torikai, M. 2023. Growing Localization and Fragmentation of Patronal Politics: Ukrainian Local Elections Since 2010, *Eurasian Geography and Economics* 64(3): 296–321. <https://doi.org/10.1080/15387216.2021.1996255>
15. Mazepus, H., Dimitrova, A., Frear, M., Toshkov, D., & Onopriychuk, N. 2021. When Business and Politics Mix: Local Networks and Socio-political Transformations in Ukraine, *East European Politics and Societies* 35(2): 437–459. <https://doi.org/10.1177/0888325420907143>
16. Keudel, O. 2022. *How Patronal Networks Shape Opportunities for Local Citizen Participation in a Hybrid Regime: A Comparative Analysis of Five Cities in Ukraine* (Vol. 245). Stuttgart: Ibidem Verlag.
17. Jędrysiak, M. 2024. Zelensky, Yermak and Ukraine's Wartime Governance, *OSW Commentary*, URL.: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-08-14/zelensky-yermak-and-ukraines-wartime-governance>
18. Zelenko, H., 2023. Transformation of the political regime in Ukraine during the full-scale Russian armed aggression. In: Adaptive changes in Ukraine's Political Field Under Wartime Conditions: monograph / ed. O.O. Rafalskiy, and O.M. Maiboroda. Kyiv: KIP&EtS of the NAS of Ukraine, 2023. 672 p. 10–39. URL.: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Adaptyvni-zminy-politychnoho-polia-Ukrainy-kol.-monohrafiia.pdf> (in Ukrainian)
19. Darkovich, A. and Hnyda, O. 2024. (De)Centralisation? Trends in the Interaction of Local Self-Government and State Authorities at the Local Level in Ukraine. URL.: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/05/Full-version.-English.pdf>
20. Ovchar, I. 2023. Instytut Presydena v umovah voiennoho stanu (Institute of the President under Martial Law), *Political Studies* 1(5): 108–122. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-6> (in Ukrainian).
21. Brovko, O. 2024. Local Government Resilience in the Face of Russian Aggression: The Case of Ukraine, *Territory, Politics, Governance*: 1–20. <https://doi.org/10.1080/21622671.2024.2327369>
22. Odarchenko, K. 2023. Local self-government under the conditions of war with Russia. URL.: https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/586766_mistse_e_samovryaduvannya_umovah.html (in Ukrainian).
23. Keudel, O., Hatsko, V., Darkovich, A., and Huss, O. 2024. *Local Democracy and Resilience in Ukraine: Learning from Communities' Crisis Response in War*. ICLD Research Report. URL.: https://icld.se/wp-content/uploads/ICLD_Research_Report_33_2024-web.pdf

The article was received by the editors 16.01.2025.

The article is recommended for printing 3.03.2025

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-03>

УДК 323.28

Maryna Tseluiko

Associate Professor, Ph.D in Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University,

4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,

marytseluyko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8195-6837>

TERRORIST METHODS IN RUSSIA'S ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE (USING THE EXAMPLE OF KHARKIV)

The essence of the phenomenon of terrorism has been considered, highlighting its key features through the prism of current events in Ukraine and Kharkiv in particular. The features inherent not only to terrorism, but also to other phenomena of socio-political violence have been emphasised. These features have been determined and the specifics of terrorist activity have been separated from the related phenomena.

Attention has been paid to the establishment of the subject of terrorism as one of the most manipulative issues. It has also been indicated that there are multiple objects of influence as the main feature that characterizes terrorist activity. Namely, the presence of two objects of influence: the object of physical violence and the object of psychological pressure, which do not coincide, since they are components of the mechanism of indirect influence on the final object in order to force it to make a certain decision or take certain actions. The socio-political component of the phenomenon of terrorism is highlighted, which consists in the socio-political context of the emergence and spread of terrorism, the presence of a certain social base and goals related to making certain political decisions. The definition of the phenomenon of terrorism has been suggested.

Using these and other features, the appropriateness of using the term «terrorism» to characterize violent actions in Ukraine during the modern war period has been determined. The activity that has the main features of terrorism has been established. The logic of the emergence and spread of terrorist activity on the territory of Ukraine, such as bombings, arsons, aimed at destabilizing the situation within the country, reducing the authority of the authorities, reducing the unity of the population in resisting military aggression has been determined. The dependence of the activities of terrorists is noted. The terrorist component of the russian-Ukrainian war is presented using the example of events in the city of Kharkiv as a border city.

Keywords: *signs of terrorism, terrorist methods, Russian-Ukrainian war, terrorist activity in Kharkiv.*

In cites: Tseluiko, M. 2025. Terrorist Methods in Russia's Armed Aggression Against Ukraine (Using the Example of Kharkiv). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 26-31. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-03>.

Just 10 years ago, we could only discuss the prerequisites for the emergence and activity of terrorist groups on the territory of Ukraine, distinguishing between both internal and external factors. At the same time, Islamist organizations and individuals associated with them were still perceived as the most dangerous. The threat was considered more external than internal and could come either

from the Crimean peninsula, where radical Islamist movements were trying to spread their popularity, or from individuals from the so-called «hot spots» and terrorist-dangerous countries who entered the territory of our country. Under these conditions, the fight against terrorism was far from the primary task of our law enforcement agencies, although, responding to international events and challenges to national security, certain steps to combat terrorism in the legislative and economic spheres in our country were nevertheless taken starting in 1998, when the

© Tseluiko M. 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Criminal Code stipulated responsibility for a terrorist act.

The modern armed conflict, which began in the Donbas region and grew into a large-scale war, has put the problem of terrorism at the forefront for Ukraine. Many cities have already faced systematic terrorist attacks, especially in the eastern and southern regions of the country, and the capital and the rest of the territory are facing the threat of their spread. Kharkiv in particular today is suffering from daily large-scale violence in various manifestations, from rocket attacks and aerial bombings to the detonation of improvised explosive devices on the streets. However, what exactly is terrorism and what violent armed actions can be attributed to it, who can be considered terrorists, should be determined.

The first necessary step in understanding any phenomenon is to define its concept. As for terrorism, there are certain difficulties here, due to the fact that there is still no definition of terrorism agreed upon both at the international level between countries and in the scientific field between researchers. This situation is caused both by the complexity of the phenomenon itself and, obviously, by political reasons. So today, each country has its own official definition, and there are also numerous scientific approaches developed within the framework of a particular science, which accordingly bear its imprint. In particular, research within the framework of jurisprudence has made a significant contribution to revealing the essence of this phenomenon (V. Yemelianov, V. Lipkan, O. Saviuk), in the field of psychology (V. Ostrouchov), of sociology (M. Sageman), history (J. Zenn, P. Taylor), military affairs (V. Antypenko), philosophy (H. Hofmeister, J. Baudrillard, M. Trebin), political science (R. Aron, B. Hoffman, G. Kepel, W. Laqueur), and theology (S. Bacchiocchi). The diversity of approaches, on the one hand, allows for a more complete disclosure of the phenomenon, and on the other, it confuses the understanding of key characteristics and the separation of terrorism itself from other phenomena similar in manifestations. Therefore, based on the numerous manifestations of modern terrorism over the past decades, taking into account the fact that one list of methods of terrorist actions (which is found in international documents) does not fully reflect the essence of this phenomenon, and also, taking into account the diversity of its manifestations (which blur the boundaries between terrorism and other violent acts: war, genocide, etc.), it is necessary to

determine the main features of terrorism that would take into account its specific features and characteristics.

1. Firstly, the systematic use of violence or the threat of violence. This is contained in all definitions of leading scholars, politicians, and terrorists themselves.

2. Secondly, the peculiarity of the subject of terrorism. This feature causes a lot of discussion among scientists and politicians, which, in particular, is reflected in different positions on the subject (Weinberg 2004). However, based on the history of the emergence and development of terrorism in the world, on the origin of this term in the 19th century to denote certain methods of asymmetrical struggle of the weak against the strong, the subject of terrorism is non-state structures, that is, organizations of private individuals who are not in the service of the state and do not have supreme power over the objects of violence. The actions of state services should be called by their proper names: military attack, genocide, terror, etc. or the state that sponsors terrorism.

3. The third feature can be considered the multi-objective nature of terrorist attacks. It reveals the socio-political nature of this phenomenon. Terrorism as a phenomenon that occurs in society has a certain impact on it. This cannot but concern the power structures that conduct domestic and foreign policy. The mechanism of pressure on the authorities is an activity that consists of two stages: 1) the influence of terrorist groups on the social masses in the state (through violent actions or threats by them); 2) the pressure of the social masses (groups) on the authorities, which forces the latter to take certain actions. This refers to physical violence that is used against some individuals, while psychological pressure, with the aim of inducing them to behave in a certain way or make a certain decision, is exerted on other individuals. The object of physical violence is mainly social groups (group), and the object of psychological pressure is the governing bodies of the state (Schmid 2023). For terrorists, it is not always mandatory to immediately fulfil their demands (they may not declare them immediately) during the capture of hostages or after a certain explosion. They do not expect this. For them, it is much more important to create a social atmosphere that will contribute to the fulfillment of their demands (fear, tension, anxiety, etc.). Therefore, pressure on the final object is not carried out directly, but indirectly, mostly through the population.

4. A characteristic feature of terrorism is the goals of a terrorist group. In any case, they

relate to state policy. Some researchers believe that terrorist groups can pursue goals that do not concern politics. For example, the release of members of the organization from prison, robbery or hostage-taking, etc. However, the connection between actions with purely political goals and actions that, at first glance, have no relation to politics, is that a terrorist organization, in addition to the main goal, has the so-called «intermediate goals» (tasks) (Hoffman 2017), aimed at ensuring the existence of the group (material, personnel, ideological and other types of support). These tasks are subordinate to the ultimate goal, which concerns the state policy in any area: economic, national, religious, legal, environmental, etc. The tasks can also include pressure on the population or individual social groups: intimidation, inducing a feeling of irritation or appeal to pragmatism (comparison of losses and benefits from a certain policy). These tasks are a means of achieving much more far-reaching goals. Therefore, ensuring the achievement of the ultimate goal, which concerns the political actions of the state, occurs through the implementation of intermediate tasks.

5. The fifth sign of terrorism is the ideological motivation of violence. The point is that each terrorist organization has a certain ideological foundation on which it was created and which now serves as a formal motive for its activities. A certain ideology as a holistic system of views and ideas is generated by the objective conditions in which it arises. It reflects the awareness and attitude of a certain group of people to reality and to each other, social problems and conflicts, and also contains the goals of activity aimed at changing or maintaining existing social relations. In particular, terrorist ideology is a complex of extremely radical ideological orientations (far left, far right, national-extremist, separatist, great-power, religious, socio-economic and spiritual-psychological), which serve as a theoretical justification for the use of violence in various forms on an illegitimate basis in order to achieve certain goals (Hirschman 2000). Based on these goals, tasks are determined, as well as the means and methods of their implementation..

6. Another characteristic of terrorism is its public orientation. This is indicated in the first attempts to give an international definition of terrorism, in particular, in Article 1 of the draft resolution on terrorism of the Third International Conference on the Unification of Criminal Law (Brussels, 1930). As many scholars have noted, terrorism is to some extent

a spectacle that is played out with the help of the media in order to create an atmosphere of danger, irritation, crisis. Therefore, in most cases, organizations still take responsibility for terrorist acts, even if they are committed by others. At the same time, the media is a necessary tool in the strategy of influence of terrorists.

7. Another sign of terrorism is the lack of attachment, dependence of a terrorist group on the population of a certain territory. Terrorists do not need mass support from the population; unlike partisan or insurgent groups, they do not depend on it. In material terms, terrorists can provide for themselves by robbing banks and stores, racketeering, obtaining ransom through hostages, from drug trafficking, etc. In addition, they can receive financing and other types of material support from diasporas, wealthy supporters and sympathizers, other terrorist organizations, as well as assistance from states. Human resources are replenished through the widespread practice of recruiting from relatives and acquaintances of members of the organization, propaganda activities among young people, charity among the poor strata of society, thus attracting them to their side, or recruitment through social networks. Also, professional fighters who participated in a certain local war (in Afghanistan, Yugoslavia, Chechnya, Iraq, Libya, etc.) join the ranks of terrorist movements. These are qualified personnel who earn money by conducting certain armed operations, that is, they practice military mercenary work.

Thus, the above characteristics allow us to propose a definition of modern terrorism as a type of socio-political struggle of non-state formations, which consists of systematic, ideologically justified, public, generally dangerous violent actions or the threat of such actions against the entire population or individual social groups in order to achieve goals related to state policy.

Returning to the war in Ukraine, we can say that along with conventional military methods, all other possible means of struggle are used (sabotage, cyberattacks, information methods, terror against the population of the occupied territories and other prohibited methods of warfare, political pressure, etc.), in this case, terrorist ones. Taking into account the above features of terrorism, we can distinguish among the methods used by Russia to wage war, those that relate to it. First of all, this is violence by non-state actors (ordinary citizens not united in any structures or small groups, not in the service of state bodies, and acting on

orders and/or under the influence of a certain ideology). Often they are schoolchildren, teenagers, young people, sometimes unemployed, recruited by Russian special services through social networks to prepare and carry out a terrorist attack, or former military personnel, people with a criminal past (Дуляба 2025). However, this is a so-called related feature that is inherent not only to terrorist activity, not all actions of non-state actors fall under it. To attribute a phenomenon to terrorism, the presence of an appropriate mechanism of action and other features is also required.

Terrorist activity is most evident in border regions, in particular in Kharkiv, and consists in preparing and carrying out bombings and arson attacks near the premises of the Central Trading Center, police stations, and military units where random people are. These have been done using improvised explosive devices planted in a car or simply left on the street. This activity has already resulted in human casualties and has characteristic features of terrorism. First, physical violence is carried out in a territory over which the perpetrator or the customer has no power. Second, the object of physical violence is not the army or non-state military formations. Third, traditional weapons are used in unconventional ways (bombing public facilities, cars, and office buildings). This allows us to consider this activity as asymmetric, carried out using methods of indirect confrontation, the so-called «strategy of terrorism», the main goal of which is to undermine the morale of the population.

Another sign that these actions on the territory of Ukraine are terrorist is the presence of an indirect mechanism of influence, when the purpose of physical violence is creating a certain psychological atmosphere among the population, which should subsequently affect the activities of the authorities, their adoption or non-adoption of certain decisions in the interests of terrorists or their sponsors. Such a struggle becomes protracted. In Kharkiv, terrorist attacks are used not only to intimidate the target group (TCC employees, police officers, officials), but also the wider society in general, so that no one feels safe. Such actions cause fear, dissatisfaction with the authorities, which are unable to stop the terrorists, which is worse – panic, despair, and stress. In this case, the number of sober-minded citizens decreases, and the number of those who are inclined to search for simple and quick solutions increases. The object of these decisions, as a rule, are representatives of the authorities who are guilty

of not resolving the situation. It is precisely this thought that terrorists push the population to. This is the first task – to undermine the position of the authorities in the eyes of society. This should lead to the presentation of demands to the authorities (beneficial to terrorists, their sympathizers or customers), mass actions of disobedience or anti-government violence. The second point – in addition to intimidation, terrorist attacks force some citizens to think and take a certain socio-political position: setting some against terrorists and their ideas (the actual liquidation of Ukraine as a state), causing anger and a desire for revenge. While setting others to a position of appeasing terrorists (ending the war under any conditions), the second category includes both latent sympathizers of the ideas of terrorists and neutral to them, but frightened citizens. In the context of our country's continued military resistance to Russian aggression, this division of opinion is all the more dangerous. The terrorist attacks in Kharkiv, as a border city, are intended to demonstrate an even greater threat to the lives of residents, as well as to show the presence of a contingent of people in the city who support a pro-Russian position. The aggressor country, through these people, is, as it were, demonstrating its presence, thus trying to attract more supporters. However, here there is a risk for terrorists and their sponsors to cause a backlash and increase active resistance (as happened, in particular, in Spain). To this end, the Security Service uses quite successful counter-methods, conducting an information campaign for the population with explanations and providing ample opportunities for reporting recruitment attempts.

Also, as signs of terrorism, there is an orientation towards maximum publicity, public effect and independence of terrorists from local resources. After all, it is known about external briefings and instructions to terrorists, that is, their activities do not require large resources and can easily have external sponsors (СБУ знешкодила в Харкові бойову групу російського 2024).

Thus, we can say that some of the methods of warfare used by Russia have terrorist characteristics. These methods are used as asymmetric in the areas where there are no hostilities, especially in border cities such as Kharkiv. They are aimed at undermining the authority of the authorities, reducing unity in resistance to military aggression, and destabilizing order within the country. However, as in other similar conflicts, terrorism coexists with other violent phenomena

(symmetrical military actions, sabotage, terror, and others). Among all the diversity of violence in this conflict, only a separate part that corresponds to its essential features (asymmetry, multi-objective nature of attacks, focus on publicity, political goals) can be considered terrorism. Accordingly, terrorist groups or terrorists can be considered subjects of this activity, who are at the same time a tool of the aggressor country.

REFERENCES

1. Weinberg, L., Pedahzur, A., Hirsch-Hoefler, S. 2004. The Challenges of Conceptualizing Terrorism. *Terrorism and Political Violence* Vol.16, No.4: 777–794. <https://doi.org/10.1080/095465590899768>
2. Schmid, Alex P. 2023. Defining Terrorism. *International Centre for Counter-Terrorism (ICCT)*. <https://doi.org/10.19165/2023.3.01>
3. Hoffman, Bruce. 2017. *Inside terrorism*. Third Edition. New York: Columbia University Press. URL: https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/first/h/hoffman-terrorism.html?_r=1
4. Hirschman, Kai. 2000. *The Changing Face of Terrorism*. *IPG* 3: 299-310. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2000-3/arhirschmann.pdf>
5. Dulyaba, Natalia. 2025. A Russian agent who made explosives to blow up a military base was exposed in Kharkiv. *Portal.lviv.ua* 14.03. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2025/03/14/u-kharkovi-vykruly-rosijsku-ahentku-i-aka-zrobila-vybukhivku-dlia-pidryvu-vijskovoho> (in Ukrainian).
6. SBU neutralized a combat group of the Russian GRU in Kharkiv. 18.11.2024 URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/gotovali-terakti-v-harkovi-sbu-zneshkodila-boyovu-grupu-rosijskogo-gru-novini-ukrajini-50467261.html> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 26.02.2025

The article is recommended for printing 31.03.2025

Марина Євгенівна Целуйко

доцент, к. політ. н., Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022

marytseluyko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8195-6837>

ТЕРОРИСТИЧНІ МЕТОДИ У ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ М. ХАРКІВ)

Розглядається сутність явища тероризму з виділенням його ключових ознак крізь призму сучасних подій в Україні та Харкові зокрема. Зроблено акцент на наявності ознак, притаманних одночасно не тільки тероризму, а й іншим явищам соціально-політичного насилля. Визначено ці ознаки і відокремлено специфіку саме терористичної діяльності від суміжних явищ.

Приділено увагу встановленню суб'єкта тероризму як одному з найбільш маніпулятивних питань. Також вказано на багатооб'єктність впливу як основної ознаки, яка характеризує терористичну діяльність. А саме наявність двох об'єктів впливу: об'єкт фізичного насилля та об'єкт психологічного тиску, які не збігаються, оскільки є складовими механізму опосередкованого впливу на кінцевий об'єкт з метою змусити його прийняти певне рішення або вчинити певні дії. Виділено соціально-політичну складову явища тероризму, яка полягає у соціально-політичному контексті виникнення і поширення тероризму, наявності у нього певної соціальної бази і цілей, що стосуються прийняття певних політичних рішень. Запропоновано визначення явища тероризму.

Використовуючи ці та інші ознаки, визначена доречність застосування терміна «тероризм» для характеристики насильницьких дій в Україні в сучасний воєнний період. Встановлено діяльність, яка має основні ознаки тероризму. Визначено логіку виникнення і поширення терористичної діяльності на території України, такої як підриви, підпали, орієнтовану на дестабілізацію ситуації всередині країни, зниження авторитету влади, зменшення єдності населення у спротиві військовій агресії. Відзначено несамотійність діяльності терористів. Наведено терористичну складову російсько-української війни на прикладі подій у м. Харків як прикордонному місті.

Ключові слова: ознаки тероризму, терористичні методи, російсько-українська війна, терористична діяльність у Харкові.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Weinberg, L., Pedahzur, A., Hirsch-Hoefler, S. 2004. The Challenges of Conceptualizing Terrorism” *Terrorism and Political Violence* Vol.16, No.4: 777–794. <https://doi.org/10.1080/095465590899768>
2. Schmid, Alex P. 2023. Difining Terrorism. *International Centre for Counter-Terrorism (ICCT)*. <https://doi.org/10.19165/2023.3.01>
3. Hoffman, Bruce. 2017. *Inside terrorism*. Third Edition. New York : Columbia University Press. URL: https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/first/h/hoffman-terrorism.html?_r=1
4. Hirschman, Kai. The Changing Face of Terrorism. *IPG* 3: 299-310. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2000-3/arhirschmann.pdf>
5. Дуляба Наталія 2025. У Харкові викрили російську агентку, яка зробила вибухівку для підризу військового. *Portal.lviv.ua* 10.03. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2025/03/14/u-kharkovi-vykryly-rosijsku-ahentku-i-aka-zrobyla-vybukhivku-dlia-pidryvu-vijskovoho>
6. СБУ знешкодила в Харкові бойову групу російського ГРУ. 18.11.2024 URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/gotuvali-terakti-v-harkovi-sbu-zneshkodila-boyovu-grupu-rosiyskogo-gru-novini-ukrajini-50467261.html>

Стаття надійшла до редакції 26.02.2025

Стаття рекомендована до друку 31.03.2025

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-04>

УДК 930.2:801.81:303.621.32(477.54-25)"2023/2025"

Вікторія Олександрівна Нестеренко

канд. історичних наук, старший викладач, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022

viktoria.nesterenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5773-5014>

ПРИВ'ЯЗАНІСТЬ ДО РІДНОГО МІСТА ЯК РЕСУРС СТІЙКОСТІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ІНТЕРВ'Ю З ПРОЄКТУ «ТІ, ХТО ЛИШИЛИСЬ: СВІДЧЕННЯ МЕШКАНЦІВ ХАРКОВА ТА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ»)

Досліджується досвід харків'ян, які свідомо залишаються в місті в умовах постійної небезпеки, зумовленої Повномасштабною війною. Джерельною базою дослідження стали усноісторичні інтерв'ю, зібрані в рамках проєкту «Ті, хто лишилися: свідчення мешканців Харкова та Харківської області» протягом 2023–2025 років за підтримки Центру міської історії Центрально-Східної Європи. Метою статті є визначити аргументи мешканців міста для пояснення свого рішення залишитись через прив'язаність до рідного міста, що проявляється в усних свідченнях, і яким чином ця прив'язаність сприяє формуванню психологічної та соціальної стійкості під час повномасштабної війни. Усноісторичний підхід у поєднанні з тематичним аналізом дозволяє виявити основні мотиви, що зумовлюють вибір залишитися: відчуття обов'язку, ідентифікація з містом, емоційний зв'язок і пам'ять про міське середовище як особистий та спільний ресурс. Визначаються чинники, що допомагають, попри значне пошкодження інфраструктури та втрату соціальних зв'язків, відігравати Харкову роль суб'єкта, який підтримує людину, його тісний зв'язок із містом, його історією та перспективою розвитку себе, своєї родини й міста. Дослідження спрямоване на глибше розуміння стійкості у міському просторі крізь призму особистих досвідів мешканців у воєнний час. Аналізуються відповіді містян з точки зору їхнього сприйняття сучасної ситуації, мотивації залишатись або повертатись поки триває війна. Роз'яснюються принципи проведення інтерв'ю та головні питання, розроблені та записані відповіді командою дослідників в Харкові впродовж 2023–2025 років.

Учасники наголошують на своєму зв'язку з містом – через народження, довготривале проживання або емоційну прив'язаність. Досвід міських жителів порівнюється з досвідом мешканців сільських територій, де адаптація до війни проходила інакше. Мотивація залишатись або повертатись включає турботу про рідних, бажання бути корисним, а також потребу зберегти свою ідентичність та зв'язок із Батьківщиною. Висвітлюється й парадоксальна реальність, у якій загроза війни для багатьох виявляється менш стресогенним чинником, ніж життя в незнайомому середовищі поза межами рідного міста.

Ключові слова: *повномасштабне вторгнення, Харків, міська стійкість, соціальний капітал.*

Як цитувати: Нестеренко, В.О. 2025. Прив'язаність до рідного міста як ресурс стійкості під час повномасштабної війни (на прикладі інтерв'ю з проєкту «ті, хто лишилися: свідчення мешканців Харкова та Харківської області»). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 47: 32-37. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-04>

© Нестеренко В.О., 2025.

This is an open-access article distributed under
the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

In cites: Nesterenko, Viktoriia. 2025. Attachment to One's Hometown As a Resource of Resilience During Full-Scale War (Based on Interviews From the Project «Those Who Stayed: Testimonies of Residents of Kharkiv and Kharkiv Region»). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 32-37. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-04> (in Ukrainian)

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну кардинально трансформувало роль і сприйняття Харкова як одного з ключових міст країни. Якщо раніше Харків виконував функцію потужного транспортного вузла, освітнього та наукового центру, то з початком бойових дій ці функції зазнали глибоких змін. Значна частина мешканців була змушена евакуюватися через постійну небезпеку обстрілів, а більшість закладів освіти перейшла на дистанційну форму навчання, що змінило звичну динаміку міського життя. Місто втрачає частину своєї ролі як точка перетину логістичних маршрутів і поступово актуалізує образ із власної ранньомодерної історії – як прикордонної фортеці у степовому регіоні. Водночас, попри загрози та втрату інфраструктурної стабільності, частина мешканців свідомо приймає рішення залишитися. Їхня мотивація нерідко виходить за межі суто практичних міркувань безпеки чи економічної необхідності: вони наголошують на внутрішньому обов'язку зберігати місто, підтримувати його життєдіяльність, а також на глибокому особистісному та емоційному зв'язку з Харковом як простором, що визначає їхню ідентичність.

У статті досліджуються мотивація містян залишатись в Харкові попри обстріли та фізичну небезпеку в умовах повномасштабної війни. Вивчення проводиться на основі бази інтерв'ю які команда дослідників записувала в Харкові впродовж 2023–2025 років за підтримки Центру міської історії Центрально-східної Європи. Метою роботи є дослідити, як прив'язаність до рідного міста впливає на рішення мешканців Харкова та Харківської області залишатися під час повномасштабної війни, простежити способи її вираження в усних свідченнях та проаналізувати її роль як ресурсу психологічної та соціальної стійкості. Серед дослідницьких завдань виділяємо такі:

- визначити, які аргументи використовують мешканці міста, щоб пояснити своє рішення залишитись;
- з'ясувати, як прив'язаність до рідного міста проявляється в усних свідченнях;

- проаналізувати, яким чином ця прив'язаність сприяє формуванню психологічної та соціальної стійкості під час повномасштабної війни.

Інтерв'ю здійснювалися в межах усно-історичного підходу з використанням гнучкого напівструктурованого питальника. Такий інструмент дозволяв окреслити дослідницьку рамку, водночас залишаючи оповідачеві можливість самостійно вибудувувати наративну логіку власної розповіді. Обраний спосіб збирання джерела безпосередньо впливає на можливі стратегії його подальшого аналізу. Усна історія як дослідницький підхід формувалася передусім як спосіб фіксації спогадів про події, віддалені в часі. За сучасних умов, однак, наративи респондентів охоплюють як ретроспективні свідчення (зокрема про бойові дії навесні 2022 року в Харкові), так і описи повсякденного життя в умовах триваючої війни. Частина цих свідчень має виразний травматичний характер, що потребує особливої уваги як під час збору матеріалу, так і під час його подальшого аналізу. Дане дослідження формується на підході тематичного аналізу, що допоможе виділити основні теми та мотиви, які оповідачі повторюють в інтерв'ю (Braun, Clarke 2006).

Для належного інтерпретування інтерв'ю доцільно окреслити умови їхнього проведення в рамках проєкту «Ті, хто лишилися: свідчення мешканців Харкова та Харківської області», у межах якого вони були зібрані. Влітку 2023 року команда дослідників Центру міської історії Центрально-східної Європи за фінансової підтримки Фондації Кербера (Körber Stiftung) почали записувати інтерв'ю серед мешканців Харківщини, які обрали залишитись тут. У проєкті працює команда дослідників, що поєднує академічну підготовку та практичний досвід у сфері історії, філософії, публічної діяльності та візуальної документації. Юлія Скубицька, докторка філософії (Університет Пенсильванії), колишня директорка українського офісу Музею воєнного дитинства, виконувала роль керівниці проєкту у 2023 році та продовжила роботу в якості наукової консультантки у 2024. Ольга Чистотіна, яка

захистила кандидатську дисертацію з філософії напередодні повно-масштабного вторгнення, після завершення викладацької діяльності у 2022 році, зосередилася на фотографії як способі фіксації та переживання досвіду війни; у проєкті вона займалася інтерв'юванням у 2023 р., а також інтерв'юванням і фотодокументацією у 2024. Ярослав Шкабура – історик і викладач Харківського університету імені В. Н. Каразіна, активний учасник ініціатив у сфері публічної історії та досліджень Євромайдану в Харкові, а також авторка цієї статті Вікторія Нестеренко – історикиня та викладачка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – розпочали роботу в усній історії зі збирання інтерв'ю для Музею воєнного дитинства. Впродовж реалізації проєкту дослідники фіксували свої рефлексії з метою вдосконалення методології проєкту (Отріщенко, 2024: 37-44).

На першому етапі реалізації проєкту було записано 50 інтерв'ю з мешканцями Харкова та Харківської області, які свідомо вирішили залишитися в регіоні під час повномасштабної війни. Упродовж другого етапу, що тривав з червня по грудень 2024 року, було записано ще 80 усноісторичних свідчень, серед них, а також з людьми, які повернулись до Харкова через рік, або більше, перебування в евакуації. Наразі триває черговий етап, присвячений документуванню досвіду представників етнічних спільнот, які прийняли рішення залишитися в місті попри загрози війни.

Дослідників цікавив ряд питань, серед яких стратегії прийняття рішень, повсякденні практики та уявлення мешканців про те, як змінився Харків за цей час. У процесі розповіді респонденти проговорювали цілком логічні аргументи про рішення залишитися в Харкові. Проте також містяни часто докладно описували свій емоційний зв'язок з містом та те, як усвідомлення коріння допомагає справитись із поточною ситуацією.

З початком повномасштабного вторгнення поняття стійкості стало ключовим у публічному та академічному дискурсі, зокрема в контексті міського досвіду війни. У випадку Харкова образ стійкості знайшов візуальне втілення у графічному символі «Харків – Залізобетон», створеному художником Патріком Кассанеллі, що набув популярності як емоційне та культурне уособлення незламності міста (Курушина, Снітко, 2024: 105). У науковій літературі є визначення стійкості в контексті міського розвитку як здатності міської системи швидко

відновлювати функціонування після потрясіння, адаптуватися або трансформуватись (Meerow, Newell 2015). Дослідники фокусуються передовсім на змінах у містах під тиском кліматичних змін, проте Харків – приклад неймовірної адаптації міського середовища в умовах тривалої війни. Крім того, стійкість може проявлятися у взаємодії індивіда та середовища, важливо, що це не тільки опір, а розвивальний процес, внаслідок якого формуються необхідні для виживання навички (Моуа, Goenechea 2022). Цей термін людська цивілізація почала активно використовувати ще з часів античної цивілізації (Грейтенс 2021: 45), проте для суспільств у часи війни він набуває особливого значення.

Отже, перейдемо до наративів, якими мешканці пояснюють своє рішення залишитися, і як причетність до Харкова допомагає їм адаптуватися до військових реалій. Всі імена оповідачок та оповідачів змінені з метою безпеки.

Анкетна частина інтерв'ю починається з прохання до оповідача розказати про себе. Значна частина людей починає вибудовувати свою історію із народження в Харкові або з того, як саме вони опинились в місті. Так Ксенія ділиться:

Я мешканка міста Харкова, народилася в місті Харкові, весь час тут живу, не переїжджала нікуди, тобто я повністю виросла тут (Архів Центру міської історії, Kharkiv_F48)

Віталій 63 років починає автобіографію словами:

Я корінний харків'янин з інтелігентної родини (пер. з рос.). (Архів Центру міської історії, Kharkiv_M63).

Оповідач Руслан (41 рік) уточнює, що саме він має розказати про себе, і отримавши відповідь «те, що вважаєте за потрібне», починає:

Я харків'янин, тут народився і жив все життя (Архів Центру міської історії, Kharkiv_M41).

Аналіз інтерв'ю дозволяє припустити, що для оповідачів та оповідачок підкреслення приналежності до Харкова виконує не лише функцію географічного маркера, але й слугує важливим елементом самоідентифікації, що набуває особливого значення в умовах війни. Навіть у випадках, коли респонденти не є уродженцями Харкова, вони присвячують частину автобіографічного блоку осмисленню та опису своїх стосунків із містом. В умовах війни герої інтерв'ю діляться тим, що втратили звичне

для себе коло спілкування через евакуацію рідних та близьких. Така втрата соціального капіталу шкодить стійкості, але в цій ситуації саме місто та його знайомий ландшафт стають самі по собі соціальним капіталом та ніби оживають в розмовах людей. У цього явища є і зворотній бік: коли російська ракета влучила по знаковій телевежі на Павловому полі або обстріли серйозно пошкодили Держпром, складалось відчуття, що всі мешканці міста оплакують ці влучання як поранення близької людини.

Сприйняття міста змінюється відповідно до різних періодів Повномасштабного вторгнення. Ксенія зазначає:

Місто 2022 року дійсно було відчуття, що ми всі разом. Кожен один одному помагав, от всі були гуртом. [...]. [Відчувається] протистояння між тими, хто лишився, і тими хто повернувся (Архів Центру міської історії, Kharkiv_F48).

Проте тут Ксенія апелює вже не до міста в цілому, а до окремих представників спільноти. Само по собі місто залишається для неї тим, що вона готова оберігати і заради чого обирає залишатись тут.

Окремий інтерес викликає те, що більшість респондентів сприймає благоустрій міста – прибрані вулиці, клумби, доступність закладів харчування та побутових послуг на високому рівні – як свідчення стійкості харків'ян та їх готовності захищатись. Набагато рідше в інтерв'ю згадують про необхідність реальних військових укріплень. Алевтина розказує про швидкість роботи комунальних служб після обстрілу:

Під час прильоту були вибиті великі вітрини і за той час поки нас не було, тобто по суті це за ранок, скло було прибрано, вітрини вже були забиті ДВП, закриті ОСБ, і про те, що ще вчора там була скляна вітрина, а сьогодні ЮСБ ми розуміли тільки тому, що ми йшли по цьому розкришеному склу під ногами. І все, все інше було вже прибрано (Архів Центру міської історії, Kharkiv_F33).

Інший оповідач, Віталій ділиться:

Комунальники – це окреме питання, напевно. [...] Це унікально. Я вважаю, що це люди які на рівні військових – під обстрілами, тушити, гасити, налагоджувати... Не очікував, якщо чесно. Ось такого – не очікував! [...] Я не дуже поважав нашу міську владу, але зараз вони заслуговують найвищу похвалу. (пер. з рос). (Архів Центру міської історії, Kharkiv_M63).

Важливо порівнювати інтерв'ю мешканців Харкова з історіями з інших населених

пунктів області. Можемо зазначити, що мешканці сіл пристосовуються до подій важче, ніж мешканці обласного центру. В селах, що не були окуповані, люди описують, що вони майже не страждали від нестачі продуктів чи комунікацій на кшталт електрики та води. Люди мали запаси, криниці, генератори. Разом із тим, більшість зазначає, що усвідомлення адаптації прийшло мінімум через рік після початку Повномасштабного вторгнення. Для містян відчуття «норми» прийшло разом із відновленням базових послуг, що з ними асоціювалось місто, на кшталт громадського транспорту чи кав'ярень. У мешканців міста рідше були запаси їжі, але цю нестачу покривала гуманітарна допомога.

Серед причин, які мотивували людей залишитись, можна виділити такі блоки. Частина респондентів обирала Харків через прив'язаність до родичів, які не бажали або не мали можливості виїжджати. В деяких ситуаціях це були родичі похилого віку або люди з інвалідністю, в деяких ситуаціях родини, що опинились в окупації в Харківській області. У одній оповідачки залишалось відчуття, що вона хоча б географічно ближче до родини, якщо залишається в самому Харкові. Крім того, родини військових обирали залишатись в місті, щоб хоча б інколи мати можливість бачитись з рідними.

Окремі оповідачі зазначали, що не уявляють своє життя поза Харковом. Ті, хто наважився на тимчасову евакуацію, описують повернення в рідне місто як найщасливіший день свого життя. Один із респондентів провів в евакуації всього кілька днів – піддавшись на вмовляння родини, він виїхав з Харкова, але майже одразу повернувся назад, бо відчував потребу залишатись в місті.

Серед мотивацій залишатись або повернутись в місто зустрічається і обґрунтування своєї можливості приносити користь саме тут. Петро, батько багатодітної родини, розказує, що він виїхав разом із рідними в Англію, проте за рік вони повернулись разом із маленькими дітьми (Архів Центру міської історії, Kharkiv_M36). Чоловік намагається перелічити максимально раціональні аргументи такого рішення – за рік у дітей стається криза ідентичності і вони вже не відчувають себе українцями, а для нього було важливо зберегти їх прив'язаність до Батьківщини; незважаючи на обсяг пожертв, які вони відправляли з-за кордону, Петро відчував, що має брати участь в економічному житті країни проживаючи на

її території. Крім того, він відчував потребу займатись громадською діяльністю саме в Харкові. Його знайомі критикували рішення родини повертатись в небезпечне місто, проте їм не вдалось вмовити Петра та його родину не повертатись.

Дослідження показують, що людина дійсно може мати емоційний зв'язок з містом, який дозволяє їй почуватись у безпеці (Guzal-Dec, Zwolińska-Ligaj 2023). І хоча перші місяці Повномасштабного вторгнення змусили величезну кількість людей покинути місто через пряму фізичну небезпеку, проте багато хто повернувся, тому що не зміг адаптуватись до життя на новому місці. Виявляється, що війна може сприйматись не найбільшим джерелом небезпеки. Натомість проживання в незнайомому середовищі, ще й в ситуації нерозуміння мови чужої країни, може спричиняти стрес.

Таким чином, у результаті проведеного аналізу виявлено, що рішення мешканців залишатися в місті під час повномасштабної війни ґрунтується на комплексі аргументів, серед яких переважають емоційна прив'язаність до міста, усвідомлення значущості власної присутності в спільноті та відповідальність перед близькими. Усні свідчення респондентів засвідчують, що прив'язаність до рідного міста проявляється через сталі практики повсякденності, символічні образи міського простору та особисту ідентифікацію з ним. Зазначена прив'язаність виконує функцію ресурсу стійкості, сприяючи збереженню психологічної рівноваги, підтримці соціальних зв'язків і формуванню відчуття сенсу в умовах надзвичайної небезпеки.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2025

Стаття рекомендована до друку 24.03.2025

Viktoriia Nesterenko

PhD in History, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University
viktoriia.nesterenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5773-5014>

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Braun, Clarke. 2006. Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology* 3(2): 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
2. Отріщенко, Н. 2024. *Розмови з тими хто питає про війну*. Львів :ФОП Цімерман. URL.: <https://www.lvivcenter.org/wp-content/uploads/2024/07/War-Conversations.pdf>
3. Курушина, М., Снітко, І. 2024 Феномен образу-символу Харків-залізобетон. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. Вип. 38: 104-113, <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-10>
4. Meerow, Newell. 2015. Resilience and Complexity: A Bibliometric Review and Prospects for Industrial Ecology". *Journal of Industrial Ecology*, 19, 236-251. <http://dx.doi.org/10.1111/jiec.12252>
5. Moya, Goenechea. 2022. An Approach to the Unified Conceptualization, Definition, and Characterization of Social Resilience /by Jorge Moya and Maria Goenechea. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19, 5746. <https://doi.org/10.3390/ijerph19095746>
6. Грейтенс, Ерік .2021. *Стійкість: тяжко виборена мудрість для ліпшого життя*. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула.
7. Архів Центру міської історії, 2023-2025. Львів, 2023-2025
8. Guzal-Dec, Zwolińska-Ligaj. 2023. How to Deal with Crisis? Place Attachment as a Factor of Resilience of Urban–Rural Communes in Poland during the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 15(7), 6222. <https://doi.org/10.3390/su15076222>

ATTACHMENT TO ONE'S HOMETOWN AS A RESOURCE OF RESILIENCE DURING FULL-SCALE WAR (BASED ON INTERVIEWS FROM THE PROJECT «THOSE WHO STAYED: TESTIMONIES OF RESIDENTS OF KHARKIV AND KHARKIV REGION»)

This article explores the experiences of Kharkiv residents who consciously choose to remain in the city despite the constant danger posed by the full-scale war. The source base for this research consists of oral history interviews collected between 2023 and 2025 within the framework of the project «Those Who Stayed: Testimonies of Residents of Kharkiv and Kharkiv Region», supported by the Center for Urban History of East Central Europe. The aim of the study is to identify the arguments residents use to

justify their decision to stay, examine how attachment to their hometown is articulated in oral testimonies, and analyze how this attachment contributes to the formation of psychological and social resilience during wartime. The oral history approach, combined with thematic analysis, reveals key motivations behind the decision to stay: a sense of duty, identification with the city, emotional attachment, and memory of the urban environment as both a personal and collective resource. Despite the loss of infrastructure and social ties, the city itself, its familiar streets, architectural landmarks, and landscapes, takes on the role of a supportive agent. The study seeks to deepen our understanding of urban resilience through the lens of individual wartime experiences. Respondents emphasize their connection to the city—whether through birth, long-term residence, or emotional ties. The loss of social capital due to evacuation is often offset by the city's physical and social environment. In the narratives, Kharkiv appears not just as a geographic location, but as a social resource that sustains resilience. The urban experience is compared to that of rural residents, whose adaptation to war followed a different trajectory. Motivations to remain or return include care for relatives, a desire to be useful, and the need to preserve identity and a sense of belonging to the homeland. The article also highlights the paradox in which the threat of war is perceived as less stressful than the experience of displacement and living in unfamiliar environments away from one's native city.

Keywords: *full-scale invasion, Kharkiv, urban resilience, social capital.*

REFERENCES

1. Braun, Clarke. 2006. Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
2. Otrishchenko, N. 2024. Rozmovy z tymy khto pytaye pro viynu. Lviv : FOP Tsimerman (in Ukrainian)
3. Kurushyna, M. Snitko, I. 2024. Fenomen obrazu-symvolu Kharkiv-zalizobeton. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*. 38 : 104–113. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-10> (in Ukrainian)
4. Meerow, Newell. 2015. Resilience and Complexity: A Bibliometric Review and Prospects for Industrial Ecology. *Journal of Industrial Ecology*, 19, 236-251. <http://dx.doi.org/10.1111/jiec.12252>
5. Moya, Goenechea. 2022. An Approach to the Unified Conceptualization, Definition, and Characterization of Social Resilience /by Jorge Moya and María Goenechea. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 19, 5746. <https://doi.org/10.3390/ijerph19095746>
6. Greitens, Eric. 2021. Stiykist: tiazhko vyborena mudrist dlia lipshoho zhyttia. Kharkiv : Ranok: Fabula (in Ukrainian).
7. Archive of the Center for Urban History, 2023–2025. Lviv, 2023-2025 (in Ukrainian).
8. Guzal-Dec, Zwolińska-Ligaj. 2023. How to Deal with Crisis? Place Attachment as a Factor of Resilience of Urban–Rural Communes in Poland during the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 15(7), 6222. <https://doi.org/10.3390/su15076222>

The article was received by the editors 20.02.2025.

The article is recommended for printing 24.03.2025

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-05>

УДК 32:303.442.3

Віктор Володимирович Рубановпрофесор кафедри політології, д. політ. н. Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022victor.rubanov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6988-2705>

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Обґрунтовується актуальність політологічного дослідження проблем функціонування класичного університету в умовах повномасштабного російського військового вторгнення в Україну. Зокрема, аналізуються не лише відповідні збитки університету, що були спричинені війною, але й його місце і роль в системі підготовки багатoproфільних професійних кадрів в цих умовах. війни. Відзначається, що таке стало можливим не тільки завдяки професійним діям керівництва і членів трудового колективу університету, але й потужній допомозі партнерів і друзів університету. Якраз за підтримки Міністерства освіти України та завдяки дружній допомозі Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» вдалося забезпечити створення тимчасового координаційного центру Каразінського університету в Полтаві та розгорнути логістичні можливості для приймання постраждалих з Харкова. Підкреслюються, що завдяки міжнародній допомозі Каразінці отримали безоплатний доступ до ресурсів платформи «Research4Life». У дистанційному форматі започаткували навчальний курс «Вступ до машинного навчання». Зазначається, що аспіранти та викладачі університету регулярно беруть участь у міжнародних теоретико-прикладних наукових заходах - літніх школах, конференціях, навчальних візитах, а також успішно публікуються у міжнародних наукових виданнях, в тому числі, що індексуються у Scopus. І це вже стало науковою традицією університету, який вже зробив та продовжує робити значний внесок у національну та світову науку, розвиток культури, спорту та освіти.

Ключові слова: *Харківський університет, повномасштабне російське військове вторгнення в Україну, місце і роль класичного університету в системі підготовки багатoproфільних професійних кадрів в умовах війни.*

Як цитувати: Рубанов, В. В. 2025. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна під час повномасштабного російського військового вторгнення в Україну. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 47: 38-45. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-05>

In cites: Rubanov, Victor. 2025. V.N. Karazin Kharkiv National University During the Full-Scale Russian Military Invasion of Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 38-45. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-05> (in Ukrainian).

Важливість теми дослідження зумовлена не тільки відсутністю відповідних профільних її досліджень ученими-політологами, а й реальною гострою потребою наукового аналізу духовних і матеріальних збитків, спричинених війною, одному з найстаріших в Україні класичних університетів, які

негативно позначаються на науковому і навчальному процесі, а, отже, актуалізують потребу визначення реального місця і ролі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна у сучасній системі підготовки багатoproфільних професійних кадрів не лише для Харкова, але й України та світу в цілому. Це зумовлено насамперед тим, що цей університет – один із символів наукового і студентського Харкова. Тут навчалися і працювали три лауреати Нобелівської премії: фізик Лев Ландау, біолог

© Рубанов В.В., 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Ілля Мечников, економіст Семен Кузнець. Серед почесних професорів університету – перший Президент України Михайло Грушевський і сучасний класик літератури та рупор епохи Сергій Жадан. У день російського військового вторгнення Каразінський університет об'єднав 28 тисяч харків'ян: студентів, викладачів, персоналу, які забезпечували навчальний процес (Харків: окупанти знищують один із найстаріших університетів східної Європи 2022). Втім, війна, як відомо, накладає свої обмеження та ризики, які суттєво ускладнюють відповідну діяльність Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Так, якщо говорити про вказану проблему мовою конкретної хронології, то потрібно відзначити, що вже з самого початку повномасштабного російського військового вторгнення в Україну, на лінії ракетних ударів і артилерійських обстрілів опинилися не тільки міські житлові будинки й лікарні, але й такі структурні підрозділи університету як:

- Навчально-науковий інститут (далі ННІ) «Фізико-технічний факультет» (Проспект Академіка Курчатова, 31), який був суттєво пошкоджений вже на другий день війни (25.02.2022);

- на шостий день війни (01.03.2022р) – вибито вікна у головному та північному корпусах (Майдан Свободи, 4, майдан Свободи, 6) та гуртожитку № 10 (вул. Отакара Яроша, 12);

- на сьомий день (02.03.2022 р.) – зруйновано навчальний корпус економічного факультету та ННІ «Каразінська школа бізнесу (вул. Мироносицька, 1), вибито вікна у старій будівлі Центральної наукової бібліотеки (вул. Університетська, 23), та Музею Природи (вул. Тринклера, 8);

- на десятий день (02.03.2022 р.) – зруйновано навчальний корпус економічного факультету та ННІ «Каразінська школа бізнесу (вул. Мироносицька, 1), вибито вікна у гуртожитку № 4 (вул. Отакара Яроша, 13);

- на сімнадцятий день (11.03.2022) – суттєво зруйновано навчальний корпус ННІ «Фізико-технічний факультет» (Проспект Академіка Курчатова, 31).

- На двадцять четвертий день (18.03.2022 р.) – значних пошкоджень зазнала будівля ННІ «Інститут державного управління (Проспект Героїв Харкова, 75). (Пошкодження Каразінського університету 2023).

Усього, за попередніми розрахунками фахівців, війною було зруйновано 25% всієї інфраструктури університету. Проте, як

показують результати нашого дослідження цих питань, Каразінський університет і в умовах війни продовжує успішно працювати у штатному режимі з дистанційною формою навчання, не забуваючи про здоров'я та безпеку студентів і працівників. І це не дивно, оскільки ще напередодні війни, зважаючи на суспільну напругу та тривжну інформацію, яка доходила до суспільства, ректорка Каразінського університету Тетяна Кагановська в спеціальному зверненні до студентів, аспірантів і викладачів, просила не піддаватися паніці. Лише внутрішня зосередженість, виражені дії досвідчених людей – всього викладацького корпусу – спроможні за будь-яких обставин надавати якісну освіту тим, хто її потребує (Офіційна заява адміністрації Каразінського університету 2022).

Більш того, з самого початку військового вторгнення Росії в Україну, як керівництво, так і весь колектив університету розуміли, що в цих умовах українська держава своїми силами не зможе повною мірою забезпечити реалізацію наукового та навчального процесу в університеті. А тому вже в той період часу вони почали шукати морально-психологічну та матеріально-фінансову підтримку на всіх можливих рівнях: від можливостей колективу самого університету до міжнародних фондів та міжуніверситетських консорціумів. І, як довела сама практика, така політика себе повністю виправдала. Вже 15 липня 2022 р. задля підтримки життєдіяльності університету та його спільноти у воєнні та післявоєнні часи був створений на благодійних засадах «Фонд Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна» (Kharkiv Karazin University Foundation). Станом на 6 січня 2023 року завдяки благодійним внескам вдалося зібрати 2 млн. гривень. На 6 січня 2023 р. вже було зібрано 2 млн. грн. (Звіт роботи Фонду 2024; Університет під час війни 2023). За час роботи Благодійної організації командою Фонду залучено понад 10 мільйонів грн. допомоги різної форми. у 3 них в грошовій формі надійшло 370 платежів, з яких 338 – у гривні (загалом 2 700 552 грн) у 27 – у доларах США (59 502 USD) у 4 – у Євро (1862 Euro) та під час благодійного концерту Сергія Жадана у Швейцарії було зібрано 5200 швейцарських франків. у Розмір пожертв коливається від 20 грн до 50 000 доларів США. Усі ці кошти університет спрямував на забезпечення належних умов для працівників та здобувачів освіти в рідному університеті (придбано генератори для використання на час відключення світла;

ремонт та заміна вікон, реконструкція системи опалення у головному корпусі, реалізації нових навчальних програм та програм розвитку самого фонду; підтримки бібліотек і музейних фондів та розвитку таких галузей знання, як фізика та астрономія. Завдяки спільним зусиллям Міністерства освіти та науки України, широким колом партнерів, співпраці з міжнародними партнерами, підтримці Світового банку наш університет доводить здатність не лише долати виклики воєнного часу, відновлювати інфраструктуру, а й забезпечувати сталий розвиток наукового та навчального процесу (Звіт роботи Фонду 2024; Щорічний звіт ректора 2024). Доказами ефективності такої співпраці можна назвати відкриття у 2024 році двох сучасних лабораторій на біологічному та хімічному факультетах університету. Це надало студентам – майбутнім біохімікам – можливість працювати з технологіями, які формують майбутнє медицини. Деякі їхні наукові досягнення вже мають світове значення та підготовлені до роботи у провідних лабораторіях світу. Причому їхні наукові здобутки мають значення та перспективу реалізації у різних сферах – медицині, геології, хімії, аграрному секторі, екології та інших галузях. Варто зазначити, що Університет здобув перемогу в конкурсі ВМБФ (Федеральне міністерство освіти та наукових досліджень Німеччини) і спільно з Інститутом фізики мікроструктур товариства Макса Планка – зініціювала створення Центру досконалості в Харкові. Ця подія – знак довіри до нашого університету у прифронтовій місті. Нещодавно ННІ «Фізико-технічний інститут» спромігся отримати філантропічний грант, який спрямував на зміцнення співпраці між Каразінським університетом та Університетським медичним центром Гронінгена (UMCG) у галузі ядерної медицини. А на факультеті радіофізики, біомедичної електроніки та комп'ютерних систем дослідники працюють над вкрай актуальними науковими темами. здатними підняти на новий щабель здобутки у галузі систем зв'язку та локації. Університет успішно виконує державну науково-технічну розробку з ядерно-фізичних методів діагностики та лікування онкології – із застосуванням радіофармпрепаратів (Університет під час війни 2023; Наука, що рятує життя 2017).

Асоціація випускників університету підтримала цю ініціативу й організувала збори добровільних внесків для допомоги студентам і співробітникам, які постраждали від

російських обстрілів (створено Help Karazin University). Випускниця каразінського університету, соціолог за фахом і параолімпійська чемпіонка з настільного тенісу Марина Литовченко на організованому нею благодійному аукціоні, лотом на якому стала її золота параолімпійська медаль, збрала 30 тис. дол. Почесний доктор Каразінського університету, поет, письменник, музикант, громадський діяч Сергій Жадан завдяки благодійним концертам в Україні та Німеччині зібрав 500 тис. гривень, які стали значною допомогою для діяльності центральної бібліотеки університету (Університет під час війни 2023).

Ініціативу асоціації випускників підтримав і Молодіжний академічний симфонічний оркестр «Слобожанський», для якого університет в цей період часу став своєрідною домівкою в одному з корпусів Каразінського. Під час кількомісячних виступів у Польщі музиканти передали зібрані гроші для підтримки Каразінського університету. Тим самим, Каразінська відвага – як соціально-політичне явище – єднає в реальному житті випускника і куратора, студента і викладача, працівника лабораторії та науковця. Усі вони не лише продовжують навчатися і навчати, а ще й волонтерять і фінансово підтримують ЗСУ і самі беруть безпосередню участь у боях проти окупанта. На жаль, є і загиблі. Станом на 29 серпня 2024 р. університету стало відомо вже про 56 загиблих захисників, імена яких занесені на «Меморіал пам'яті» університету. Їхніми іменами названі вулиці і провулки Харкова: вулиця випускника соціологічного факультету Олександра Чабана, який загинув 20 липня 2022 р. у бою на Харківщині; вулиця Мирослава Мисли – вихованця історичного факультету, добровольця батальйону «Карпатська Січ», який загинув на Сході України 2 жовтня 2016 р.; вулиця Євгена Храпка – бойового медика, співробітника симуляційного центру Каразінського університету, який загинув 11 червня 2022 р. на Харківщині; провулок Дмитра Шаповала – випускника історичного факультету, військовослужбовця ЗСУ, який загинув 19 липня 2022 р. на Херсонщині (День пам'яті загиблих захисників України 2024; У ботанічному саду висадили алею сакур 2024; Каразінці, які загинули під час війни 2022-2025 pp. 2025).

Утім університет захищали, допомагали йому духовно, матеріально не тільки його випускники, але й небайдужі з усієї України та світу, для яких Каразінський університет є

дорогим і шанованим. Саме для цього з перших днів війни з метою оперативної допомоги студентам, працівникам університету та їхнім рідним було створено гуманітарний штаб. Він займався організацією евакуації та переміщення в безпечні місця матеріалів, обладнання тощо. Для розширення масштабів такої допомоги колективом університету було створено благодійний фонд для збереження наукових, освітніх і духовних традицій університету, інтелектуального надбання та потенціалу для його подальшого розвитку та всієї України.

Крім цього, з початку повномасштабного російського військового вторгнення надходили листи з висловленням підтримки від різних університетів світу. Насамперед, надавалась значна допомога караїнцям з Польщі та Німеччини, від фундації «Українці в Нідерландах», Університету Павла Йозефа Шафарика в Словаччині. Йшла допомога від друзів та партнерів університету з України (Львова, Тернополя, Черкас і Полтави). Дружня допомога, приміром, Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» допомогла створити тимчасовий координаційний центр Каразінського університету в Полтаві. Це місто приймало чи мало постраждалих харків'ян. Ці різні види допомоги друзів університету сприяли його безперебійній життєдіяльності та освітнього процесу (переважно у дистанційній формі).

Партнерська допомога дала можливість Каразінському університетові розширити для своїх студентів освітні можливості. Так, за допомогою Культурного центру GOROD було відкрито представництво у Німеччині, що дає можливість навчатися у Каразінському за нашими бакалаврськими програмами в Мюнхені. Університет імені Адама Міцкевича у Познані надав можливість харківським абітурієнтам взяти участь у конкурсі для навчання протягом зимового семестру за програмою студентського обміну, а Університет Бокконі (м. Мілан, Італія) – у конкурсі за програмою міжнародної академічної мобільності протягом осіннього семестру. У Газеті «Каразінський університет» у рубриці «Колонка проректора до Дня науки» проректор університету Антон Пантелеймонов повідомив про виконання Університетом у 2025 р. чотирьох грантів Національного фонду досліджень України, про здобутки у галузі ядерної медицини і загалом про активне інтегрування Каразінського університету у світовий науковий простір (Тимарська 2025).

Процесу розширення співпраці з партнерами сприяло укладення угоди Каразінського університету та університету Ігбінедіон, Штат Окада (Нігерія) угоду про співробітництво, а також спільна пропозиція партнера хімічного факультету Університету компанії ТОВ «НВП «Укроргсинтез» та «Enamine Ltd.» (м. Київ) для студентів хімічного факультету користуватися своєю лабораторною базою. Крім того, цей самий факультет у співпраці з Інститутом хімії Університету Лазурного берегу (м. Ніцца, Франція), виділив 5 додаткових стипендій для студентів факультету за програмою академічної мобільності Erasmus+ для навчання в осінньому семестрі.

Неапольський університет імені Фрідріха II (Італія) також надав можливість українським студентам взяти участь у конкурсі на навчання впродовж семестру за програмою Erasmus+. Гільдія європейських науково-дослідних університетів (Бельгія) запросила науковців і дослідників Каразінського університету відповідних спеціалізацій у галузях, важливих для програми Євросоюзу «Горизонт Європа» взяти участь у пошуку необхідних партнерств для спільної роботи над проєктами.

Своєю чергою, студенти медичного факультету Каразінського університету стали учасниками програми мобільності в Турецькому університеті. Можемо відзначити також співпрацю з програми студентської мобільності з такими університетами Грузії, як New Vision University та Georgian National University.

Слід додати також, що Альянс європейських університетів «Аврора» чи не найперший, хто з самого початку війни надав фінансову допомогу Каразінському на суму понад 1,5 млн. гривень на відбудову та відродження Університету. У березні 2022 р. керівництво та колектив Університету долучилися до спеціальної програми «Ініціатива Єднання» (учасником програми є об'єднання університетів Великої Британії «Universities UK» за сприяння МОН України). Було підписано Меморандум про взаєморозуміння між ХНУ імені В. Н. Каразіна та Університетом Йорка (Велика Британія), що уможливило реалізацію кількох важливих новацій (Літня школа та мовні онлайн-курси для студентів і викладачів Каразінського. Значною допомогою стала стипендіальна програма Німецької служби академічних обмінів (DAAD), якою скористалися студенти факультету міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу. «Begin Group»

допомогли безоплатно презентувати освітні програми факультетам та інститутам Каразінського для іноземних громадян (Університет під час війни 2023).

В умовах війни вперше до нашого університету було зараховано 227 громадян Китаю на навчання за бакалаврськими освітніми програмами хімічного, фізичного факультетів та факультету геології, географії, рекреації та туризму, а 28 громадян Китаю – на магістерські програми хімічного, біологічного факультетів та факультету математики і інформатики (Університет під час війни 2023).

Приблизно в той самий час, з 7 по 13 квітня 2025 р. у Варшавському університеті відбувся 17 Міжнародний студентський турнір фізиків. До очного туру з 26 команд було допущено 18. Команда фізичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна посіла абсолютне четверте місце, пропустивши до фіналу команди Німеччини, Швейцарії та Франції. Вочевидь, що Каразінський університет сьогодні успішно інтегрується у світовий науковий простір. Яскравий тому приклад – 2025 рік, коли вчені Каразінського Борис Гриньов, Сергей Кандибей, Віктор Трубников та Анатолій Довбня здобули для українців науковий Оскар, ставши лауреатами престижної премії Breakthrough Prize in Fundamental Physics (Оскар для українців 2025).

Окрім цього, одним із ключових прикладів світової інтеграції університету в умовах російського військового вторгнення в Україну, є долучення харківських учених до значущих проєктів EU-UA Nuclear Research and Education Capacity Building (NURECAB), що є частиною програми EURATOM WP 2023–2025. У Харкові буде створено наукову лабораторію світового рівня – Центр досконалості (Core of Excellence) як база для ґрунтовних міжнародного значення досліджень.

Слід відзначити наукові здобутки каразінських учених у виконанні проєкту за держзамовленням у такому стратегічному напрямку, як ядерна медицина (включаючи розробки методів діагностики та лікування онкозахворювань). Роботи триватимуть впродовж 2025–2026 років. Слід вказати і на таке важливе питання, як формування матеріальної бази Університету. Так, Каразінський уклав договір з компанією Лореаль-ЮНЕСКО та благодійним фондом «Твоя опора» про придбання наукового сучасного обладнання вартістю 1 мільйон гривень. Цей факт поряд із іншими у цьому сенсі

підтверджує про досягнення нового рівня науково-освітнього процесу, а саме – поєднання зусиль Університету, благодійних організацій і міжнародного бізнесу – є наявним підтвердженням ефективної моделі розвитку сучасного університету як живої екосистеми знань (Тимарська 2025). Саме тому, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, який нараховує сьогодні 232 освітні програми, 100 спеціальностей та спеціалізацій, що охоплюють увесь спектр сучасної класичної університетської освіти, продовжує успішно функціонувати і в умовах війни, забезпечуючи професійну підготовку, громадське та патріотичне виховання фахівців самих різних галузей знання у кількості 15 632 здобувачів, серед яких 1014 – іноземні студенти з 68 країн світу. Якщо говорити саме про викладацький склад, який забезпечує навчальний процес в університеті в умовах широкомасштабного російського військового вторгнення в Україну, то потрібно відзначити, що серед 1504 науковця – 7 – академіків і членів – кореспондентів НАН України, 296 докторів наук і професорів і 945 кандидатів наук, доцентів. За версією журналу «Forbes Україна» 14 факультетів університету знаходяться в складі найкращих факультетів ЗВО України. А за даними світового рейтингу QS World University Rankings 2023 наш університет зберігає першість серед українських вишів та посідає позицію 541-550. А результати роботи у 2025 році дозволили зайняти друге місце у рейтингу наукометричної бази SCOPUS серед українських ЗВО (Рейтинги 2025).

Завдяки цьому у студентів, аспірантів і викладачів університету є реальна можливість брати регулярну участь у міжнародних наукових заходах, програмах та виданнях (в тому числі у тих, що індексуються у Scopus). І це вже стало науковою традицією. Так, приміром у 2023 році каразінці взяли участь у 119 наукових конференціях, 49 з яких – міжнародні (Щорічний звіт ректора 2023)..

Таким чином, и в умовах воєнного стану університет продовжує активно функціонувати, як соціально-відповідальний дослідний університет світового класу. Таких успішних результатів університет зміг досягнути завдяки не лише професійним управлінським діям керівництва, але й всього його колективу. Якраз злагоджена робота усіх структур і підрозділів університету дозволила каразінцям фактично з самого початку повномасштабного російського військового

вторгнення в Україну виконувати одну з ключових своїх місій сприяти цивілізаційному поступу українського суспільства. І тим самим, виконувати роль «Співбудівничого нової України» (Щорічний звіт ректора 2023). Сьогодні Університет демонструє не лише концентрацію інтелектуального капіталу, який здатний ефективно реалізувати своє освітнє та наукове призначення, а й реально здійснювати системний вплив на освіту, науку, економіку та культурний розвиток Харкова та всієї України; він дає приклад успішної діяльності навіть в умовах війни у прифронтовій зоні. Красномовний тому факт: сформована університетська корпорація, яка нараховує сьогодні 29 тисяч студентів і співробітників, які успішно продовжують 220 річну Харківську освітньо-наукову традицію. Тим самим, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна уже зробив та продовжує робити величезний внесок у національну та світову науку, а також у розвиток культури, спорту та освіти. Є всі підстави для оптимістичного прогнозу подальшого розвитку навчально-наукової діяльності Харківського національного університету в подальшому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Харків: окупанти знищують один із найстаріших університетів східної Європи. 2022. *Bihus.info* 30 квітня. URL: <https://bihus.info/harkiv-okupanty-znyshhuyut-odyn-iz-najstarshyh-universytetiv-shidnoyi-yevropy/>
2. Пошкодження Каразінського університету. 2023. URL: <https://karazin.foundation/about>
3. Офіційна заява адміністрації Каразінського університету. 2022. 15 лютого.. URL.: <https://karazin.ua/news/ofitsiina-zaiava-administratsii-karazinskoho-universytetu/>
4. Звіт роботи Фонду 2024 рік. URL: <https://res2.weblium.site/res/62d7e96f910aa7000d27c7cb/67b343a353d40c38d40c20e0>
5. Університет під час війни. 2023. URL: <https://karazin.ua/universitet/universytet-pid-chas-viiny/>
6. Щорічний звіт ректора: інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2024 року / за заг. редакцією ректора професора Тетяни Кагановської. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. URL: https://karazin.ua/storage/documents/1779_9YADkzOenpO5yvEvh6e5gFane.pdf
7. Наука, що рятує життя: розробки вихованців університету [відео]. 2017. *Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна* URL.: https://old.karazin.ua/ua/general/univer_today/news?news_id=6938
8. День пам'яті загиблих захисників України. 2024. *Каразінський університет. Новини*. 29.08. URL: <https://karazin.ua/news/den-pamiaty-zahyblykh-zakhysnykiv-ukrainy/>
9. У ботанічному саду висадили алею сакур у пам'ять про загиблих каразінців внаслідок російського вторгнення. 2024. *Каразінський університет. Новини*. 20.04. URL: <https://karazin.ua/news/u-botanichnomu-sadu-vysadyly-aleiu-sakur-u-pamiat-pro-zahybl/>
10. Каразінці, які загинули під час війни 2022-2025 р.р. 2025. URL.: <https://karazin.ua/universitet/virtualnyi-memorial-pamiaty-zahyblykh-u-viini-z-rf/karazintsi-iaki-zahynuly-zakhysnchauchy-ukrainu-v-rosiisk/>
11. Тимарська, Ліна. 2025. Колонка проректора. До дня науки. *Газета «Каразінський університет»*. 21 травня. URL.: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/hazeta/2025/21-05-2025/%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%82%D0%B0_21-05-2025.pdf
12. Оскар для українців: серед лауреатів – вчені Каразінського університету. 2025. *Газета Каразінський університет*. Вип. 6 від 30.04. С.2 URL.: <https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/hazeta/2025/30.04.2025.pdf>
13. Рейтинги. Каразінський університет – на другому місці у рейтингу наукометричної бази Scopus у 2025 році серед українських ЗВО. 2025. *Газета Каразінський університет*. 2025. Вип. 7. 21.05. URL.: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/hazeta/2025/21-05-2025/%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%82%D0%B0_21-05-2025.pdf
14. Щорічний звіт ректора. Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2023 року / за заг. редакцією ректора професора Тетяни Кагановської. – 174 с. URL.: https://karazin.ua/storage/documents/1014_fNfFzN02tEl7EdLkKCGYr9Sa.pdf

Стаття надійшла до редакції 23.02.2025

Стаття рекомендована до друку 28.03.2025

Victor Rubanov

Professor of the Department of Political Science, Dr.Sc. in Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svoboda Sq, Kharkiv, 61022, Ukraine
victor.rubanov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6988-2705>

V.N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY DURING THE FULL-SCALE RUSSIAN MILITARY INVASION OF UKRAINE

The relevance of political science research into the problem of the functioning of a classical university in the conditions of a full-scale Russian military invasion of Ukraine is being substantiated. Thus, not only the corresponding losses of the university that were caused by the military are analyzed, but also its place and role in the system of training multidisciplinary professional personnel in these conditions. It is noted that this became possible not only thanks to the professional actions of the leadership and members of the university's workforce, but also the powerful assistance of partners and friends of the university. With the support of the Ministry of Education of Ukraine and the friendly assistance of the National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic» that it was possible to ensure the creation of a temporary coordination center of Karazin University in Poltava and to deploy logistical capabilities for receiving victims from Kharkiv. It was emphasized that thanks to international assistance, the Karazins received free access to the resources of the «Research4Life» platform. The training course «Introduction to Machine Learning» was launched in a distance format. It is noted that postgraduate students and teachers of the university regularly participate in international theoretical and applied scientific events - summer schools, conferences, study visits, and are also successfully published in international scientific publications, including those indexed in Scopus. And this has already become a scientific tradition of the university, which has already made and continues to make a significant contribution to national and world science, the development of culture, sports and education. There are grounds for an optimistic prognosis for the further development of educational and scientific activities of Kharkiv National University in the future.

Keywords: Kharkiv University, full-scale Russian military invasion of Ukraine, the place and role of a classical university in the system of training multidisciplinary professional personnel in wartime.

REFERENCES

1. Kharkiv: occupiers destroy one of the oldest universities in Eastern Europe. 2022. *Bihus.info* 30 квітня URL: <https://bihus.info/harkiv-okupanty-znyshhuyut-odnyz-najstarshyh-universytetiv-shidnoyi-yevropy/> (in Ukrainian).
2. Damage to Karazin University. 2023. URL: <https://karazin.foundation/about> (in Ukrainian).
3. Official statement from the administration of Karazin University. 2022. February 15. URL: <https://karazin.ua/news/ofitsiina-zaiava-administratsii-karazinskoho-universytetu/> (in Ukrainian).
4. Report on the work of the Foundation for 2024 рік. URL: <https://res2.weblium.site/res/62d7e96f910aa7000d27c7cb/67b343a353d40c38d40c20e0> (in Ukrainian).
5. University during wartime. 2023. URL: <https://karazin.ua/universitet/universytet-pid-chas-viiny/> (in Ukrainian).
6. Rector's Annual Report: Information and Analytical Materials for 2024 / under the general editorship of the rector, professor Tetyana Kaganovskaya. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2024. URL: https://karazin.ua/storage/documents/1779_9YADkzOenpO5yvEvh6e5gFane.pdf (in Ukrainian).
7. Science that saves lives: developments by university students [video]. 2017. V. N. Karazin Kharkiv National University URL.: https://old.karazin.ua/ua/general/univer_today/news?news_id=6938 (in Ukrainian).
8. Day of Remembrance of the Fallen Defenders of Ukraine. 2024. V. N. Karazin Kharkiv National University News. 29.08. URL: <https://karazin.ua/news/den-pamiaty-zahyblykh-zakhysnykiv-ukrainy/> (in Ukrainian).
9. An avenue of cherry blossoms was planted in the botanical garden in memory of the Karazin people who died as a result of the Russian invasion. 2024. V. N. Karazin Kharkiv National University News. 20.04. URL: <https://karazin.ua/news/u-botanichnomu-sadu-vysadyly-aleiu-sakur-u-pamiat-pro-zahybl/> (in Ukrainian).
10. Karazinians who died during the war of 2022-2025p. 2025. URL: <https://karazin.ua/universitet/virtualnyi-memorial-pamiaty-zahyblykh-u-viini-z-rf/karazintsi-iaki-zahynuly-zakhysychaiuchy-ukrainu-v-rosiisk/> (in Ukrainian).
11. Tymarska, Lina. 2025. Column of the Vice-Rector. To the Day of Science. Newspaper «Karazin University». 21 травня. URL.: <https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/hazeta/2025/21-05-2025/%D0%B3%>

[D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%82%D0%B0 21-05-2025.pdf](https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/hazeta/2025/21-05-2025/%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%82%D0%B021-05-2025.pdf) (in Ukrainian).

12. Oscar for Ukrainians: scientists from Karazin University are among the laureates 2025. *Karazin University Newspaper*. Vol. 6 від 30.04. С. 2 URL.:

<https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/hazeta/2025/30.04.2025.pdf>

(in Ukrainian).

13. Ratings. Karazin University is in second place in the Scopus 2025 scientometric database ranking among Ukrainian higher education institutions. Higher education. 2025. *Newspaper «Karazin University»*. 2025. Vol.. 7. 21.05. URL.:

<https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/hazeta/2025/21-05-2025/%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%82%D0%B021-05-2025.pdf> (in Ukrainian).

14. Rector's Annual Report: Information and Analytical Materials for 2023 / under the general editorship of the rector, professor Tetyana Kaganovskaya. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. URL.:

https://karazin.ua/storage/documents/1014_fNfFzN02tEl7EdLlkKCGYr9Sa.pdf (in Ukrainian).

The article was received by the editors 23.02.2025.

The article is recommended for printing 28.03.2025

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-06>

УДК 351.86:004.056]:316.658.4(477.54)

Олександра Ігорівна Зінченко

Аспірантка кафедри політології філософського факультету Харківського
національного університету ім. В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків

alekca.98@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-1623-957X>

КІБЕРБЕЗПЕКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ДЕМОКРАТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ: УРОКИ ХАРКІВЩИНИ

В умовах гібридної війни та цілеспрямованої інформаційної агресії проблема кібербезпеки набуває особливої ваги не лише як технічне завдання, а і як ключовий чинник забезпечення національної, політичної та соціальної стійкості. Кібербезпека постає як важливий елемент демократичного розвитку, адже інформаційні атаки часто спрямовані на підриг суспільної довіри, дестабілізацію місцевого управління та знецінення демократичних інституцій. Розглядається досвід України, а саме Харківської області в якості значного прикладу, як регіональні спільноти можуть протистояти складним викликам кібернетичного та інформаційного характеру. На прикладі Харківщини простежується не лише технічне, а й чітко виражене політичне забарвлення кіберзагроз, а саме: масові DDoS-атаки на державні сервіси, злам інформаційних ресурсів, кампанії фішингу, шпигунські програми, атаки на місцеві медіа, активне використання ботоферм у соціальних мережах, тобто усе, що виступає інструментом тиску на громадську думку, створення паніки, дискредитації органів місцевого самоврядування та поширення дезінформації.

Підкреслюється особлива небезпечність інформаційних кампаній, які маскуються під легітимні джерела, але мають на меті поширення наративів ворожої пропаганди, зниження рівня критичного мислення та формування ворожого до демократичних цінностей середовища. Ці кіберінструменти можуть бути спрямовані як на підриг виборчого процесу, так і на створення штучного невдоволення серед населення. Водночас, приклад Харківської області демонструє, що за умови належної координації між органами влади, силовими структурами, медіа та громадянським суспільством можливе ефективне протистояння кіберзагрозам. Робиться висновок, що підвищення рівня цифрової грамотності населення, розбудова локальних систем кіберзахисту, інформаційна прозорість та залучення громадян до протидії дезінформації сприяють формуванню стійкої демократії.

Ключові слова: *кібербезпека, демократична консолідація, інформаційні операції, громадська стійкість, ботоферми, регіональна безпека.*

Як цитувати: Зінченко, О.І. 2025. Кібербезпека як елемент демократичної консолідації: уроки Харківщини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 47: 46-52. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-06>

In cites: Zinchenko, Oleksandra. 2025. Cybersecurity as an Element of Democratic Consolidation: Lessons From Kharkiv Region. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 46-52. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-06> (in Ukrainian)

Кіберпростір став одним із ключових вимірів сучасного суспільного життя. Інформаційні технології проникають у всі сфери діяльності – від державного управління і бізнесу до особистого спілкування громадян. Особливо важливе місце кіберпростір займає в демократичних суспільствах, де свобода доступу до інформації, відкритість влади та активність громадян є фундаментальними цінностями. Водночас ці цінності роблять демократії вразливими до кіберзагроз, адже кіберпростір може бути використаний як інструмент маніпуляції громадською думкою, втручання у виборчі процеси, дезінформації та навіть паралізації критично важливих інфраструктур.

Для України це питання набуло особливого значення в умовах демократичної трансформації та тривалої війни, яку Росія веде не лише на полі бою, а й в інформаційному просторі. З початку повномасштабного вторгнення у 2022 році Україна стала мішенню тисяч кібератак, спрямованих на державні органи, енергетичні системи, медіа та громадські організації. Ці атаки мали на меті дестабілізувати внутрішню ситуацію, посіяти паніку, підірвати довіру громадян до влади та демократичних процедур (Дубов 2013: 120).

Кібербезпека в таких умовах перетворилася не лише на технічне завдання, а й на стратегічний чинник національної безпеки та демократичної консолідації. Вона забезпечує захист права громадян на правдиву інформацію, гарантує безпечне функціонування державних і місцевих органів, сприяє прозорості виборів, а також зберігає стабільність суспільства в умовах гібридної війни. Ефективна кібербезпека зміцнює довіру людей до демократичних інституцій, адже безпека інформаційного простору є запорукою справедливості, відкритості та підзвітності влади.

Особливу роль відіграє регіональний рівень. Харківщина як прикордонна область з початку війни стала однією з головних мішеней ворожих кібератак і інформаційних операцій. Її досвід виявився показовим для всієї країни, оскільки саме тут демократичні механізми, громадська активність та системи кіберзахисту проходять випробування в екстремальних умовах. Уроки Харківщини демонструють, наскільки важливо поєднувати технологічний захист, інформаційну грамотність населення та активну участь громадян у збереженні інформаційної безпеки як складової демократичного розвитку країни (Бухарєв 2018).

Поширеним типом загроз стали фішингові атаки (phishing) – масове надсилання фальшивих електронних листів, нібито від імені офіційних структур, органів влади, правоохоронних відомств або благодійних організацій. Такі листи містили посилання на підроблені сайти, які імітували зовнішній вигляд справжніх ресурсів, з метою збору особистих даних, облікових записів, паролів, платіжної інформації або для завантаження шкідливого програмного забезпечення. Особливо активно такі атаки здійснювались у моменти оголошення гуманітарної допомоги, надання компенсацій або під час проведення виборів до органів місцевого самоврядування на деокупованих територіях. Зафіксовані також випадки кібершпигунства – встановлення шкідливого програмного забезпечення на робочі комп'ютери посадових осіб органів влади та представників громадських організацій. Таке ПЗ дозволяло віддалено зчитувати документи, стежити за листуванням, відстежувати геолокацію і навіть перехоплювати відео з вебкамер. У більшості випадків цільовими атаками охоплювалися керівники районних військових адміністрацій, представники благодійних фондів та журналісти, які володіли важливою для противника інформацією (Корнієнко 2018).

Окремим і надзвичайно небезпечним напрямом кіберзагроз для Харківщини стали інформаційні операції – сплановані масові кампанії з поширення фейкових повідомлень та маніпулятивного контенту через інтернет, соціальні мережі, месенджери та навіть SMS-розсилки. Протягом 2022–2024 років зафіксовано численні випадки поширення неправдивих повідомлень про нібито підготовку до повної евакуації міста Харкова, падіння обласної військової адміністрації, здачу окремих районів чи поразку українських військ. Ці повідомлення системно з'являлися у критичні моменти – напередодні великих обстрілів, атак на об'єкти критичної інфраструктури або під час активізації бойових дій поблизу області. Метою таких кампаній було дестабілізувати соціально-політичну ситуацію в регіоні, спричинити паніку серед населення, підірвати довіру до місцевої влади та українських військових, створити враження хаосу і безконтрольності.

Велику роль у реалізації таких операцій відігравали ботоферми – мережі фейкових акаунтів, які автоматично поширювали панічні повідомлення у Facebook, Telegram, Instagram та TikTok. За допомогою

автоматизованих систем і тисяч ботів створювали штучне враження масового невдоволення, хаосу або вимагання «здати місто» для уникнення руйнувань. При цьому такі акаунти часто мали локалізовані назви, аватарки з українською символікою, і видавали себе за місцевих жителів, аби збільшити довіру до поширеного контенту (Макаренко 2011: 55).

Особливої небезпеки набули кібератаки на місцеві медіа, які під час війни стали одними з головних джерел оперативного інформування для населення Харківщини. Незалежні регіональні видання та інформаційні платформи регулярно зазнавали DDoS-атак, спрямованих на виведення їхніх сайтів з ладу під час кризових ситуацій. Також мали місце спроби зламу редакційних облікових записів у соцмережах і системах управління контентом. Мета таких атак – розмістити дезінформацію від імені авторитетних медіа, дискредитувати журналістів, поширити панічні чутки або неправдиві новини про ситуацію в місті та області.

У деяких випадках створювались фейкові сторінки-клони популярних місцевих медіа, які зовні повністю імітували справжні сайти, використовуючи схожі доменні імена, логотипи та дизайн. На цих ресурсах поширювались фальшиві заяви обласної влади, сфабриковані «новини» про масову втечу керівництва області чи фейкові накази військового командування. Така тактика дозволяла швидко ввести в оману непередбаченого користувача, особливо в умовах обмеженого доступу до електроенергії, коли люди отримували інформацію переважно через смартфони в соцмережах і месенджерах.

Як зазначає В. Б. Дзюндзюк, інформаційна війна є невід’ємною частиною гібридної агресії, яка не обмежується лише військовими діями, а охоплює політичний, економічний, дипломатичний та інформаційний тиски на державу, її суспільство та інституції (Дзюндзюк 2018: 170). Такий багатовимірний характер конфлікту дозволяє агресору паралельно використовувати різні засоби впливу, підриваючи не лише матеріальну, а й морально-психологічну стійкість населення. Особливо ефективною ця стратегія стає тоді, коли військові дії супроводжуються активною кампанією дезінформації, поширенням фейкових повідомлень, маніпуляціями в соціальних мережах і кібер-атаками на важливі державні ресурси та медіа.

Це повною мірою стосується і Харківщини, яка з початку повномасштабного вторгнення Росії стала одним із найважливіших об’єктів ворожих інформаційно-психологічних операцій. Боротьба за контроль над регіональним інформаційним простором є не лише складовою загальної стратегії ворога щодо підриву демократичного порядку в Україні, а й спробою зруйнувати систему комунікації між владою та громадянами, дестабілізувати ситуацію в тилу та вплинути на ухвалення політичних рішень. В умовах війни інформаційна атака на місто чи область може мати не менш руйнівні наслідки, ніж військовий обстріл, оскільки масова паніка, поширення неправдивих новин або дискредитація влади можуть призвести до порушення громадського порядку, втрати довіри до керівних органів та ослаблення обороноздатності.

Д. В. Дубов також наголошує, що в умовах гібридної війни кібербезпека стає ключовою складовою національної безпеки, адже інформаційні технології дозволяють ворогу не лише впливати на громадську думку, а й безпосередньо втручатися у роботу державних органів, систем критичної інфраструктури, банківського сектору, медіапростору та цифрових сервісів (Дубов 2013: 120). Д. Дубов підкреслює, що саме регіональний досвід дозволяє глибше зрозуміти характер загроз та способи їх нейтралізації, оскільки на місцевому рівні найшвидше помітні наслідки інформаційних атак та ефективність заходів кіберзахисту. Харківщина, як регіон, що одночасно перебуває в зоні бойових дій і є важливим адміністративно-економічним центром, стала прикладом того, як локальні органи влади, IT-фахівці та громадськість можуть об’єднатися для протидії складним інформаційним загрозам.

За умов постійних кібератак, інформаційних вкидів і спроб дезорієнтації населення, інформаційна безпека перетворилася на один із головних чинників збереження довіри громадян до демократичних інституцій. Її значення особливо зросло в контексті організації виборів, проведення громадських слухань, роботи місцевих органів влади та функціонування цифрових сервісів електронного урядування. В умовах війни саме ці інститути стали основним каналом комунікації між громадянами та державою, забезпечуючи доступ до інформації про безпекову ситуацію, гуманітарну допомогу, евакуацію, медичні послуги, виплати та адміністративні сервіси. Водночас вони ж

стали й головною мішенню для зловмисників, які прагнули через кібератаки, інформаційні вкиди та дискредитаційні кампанії підірвати їхню репутацію та функціональність (Котух 2020: 567).

Саме тому питання кібербезпеки сьогодні напряду впливає не лише на технічну захищеність цифрових систем, а й на політичну стабільність, соціальну згуртованість і демократичну консолідацію українського суспільства. Високий рівень інформаційного захисту забезпечує безперервну комунікацію між владою та громадянами, формує довіру до демократичних процедур, захищає право громадян на доступ до правдивої інформації та знижує ефективність ворожих інформаційно-психологічних операцій. З іншого боку, слабкість у сфері кіберзахисту може призвести до дестабілізації регіону, політичної кризи та розбалансування державного управління в умовах війни. Тому Харківщина сьогодні є не лише об'єктом інформаційного впливу, а й важливим осередком практичного досвіду, який може бути використаний для удосконалення національної системи кібербезпеки.

На Харківщині, яка навіть в умовах тривалого воєнного стану продовжує забезпечувати стабільне функціонування місцевого самоврядування, обласної військової адміністрації, комунальних служб і громадських організацій, питання захисту інформаційного простору набуло стратегічного значення. Особлива увага приділяється захисту цифрових каналів комунікації, які в умовах обмежених фізичних контактів стали основним засобом взаємодії між владою та населенням, а також платформою для інформування про безпекову ситуацію, гуманітарну допомогу, адміністративні послуги та евакуаційні заходи. Оперативне реагування на інформаційні загрози стало необхідною умовою збереження суспільної довіри, адже у воєнний час поширення фейків, маніпулятивних повідомлень і неправдивих заяв може мати катастрофічні наслідки для громадського порядку, морального стану населення та легітимності влади (Бухарев 2018).

Довіра громадян до демократичних процесів, зокрема до діяльності місцевих рад, військових адміністрацій, виборчих комісій та громадських ініціатив, значною мірою залежить від того, наскільки надійно захищено офіційні інформаційні ресурси, наскільки прозоро та відповідально організовано обробку та подання інформації, а також наскільки оперативно та ефективно спростовуються неправдиві повідомлення і

дезінформаційні вкиди. Зниження рівня довіри внаслідок інформаційних атак може призвести до відмови людей виконувати розпорядження органів влади, участі в громадських заходах або до поширення панічних настроїв. Саме тому питання інформаційної безпеки сьогодні має не лише технічний, а й безпосередньо політичний і суспільний вимір.

В.В. Лизанчук справедливо зазначає, що інформаційна безпека неможлива без гармонізації національних і міжнародних підходів, а ефективність усіх заходів у цій сфері безпосередньо залежить від здатності адаптувати загальні принципи до конкретних локальних умов, політичного контексту, соціальної ситуації та реальних викликів безпеки, з якими стикається суспільство (Лизанчук 2017). Адже універсальні стандарти, розроблені в рамках міжнародних організацій, мають бути гнучко інтегровані у реальність кожного окремого регіону, щоб максимально ефективно відповідати на специфічні загрози і враховувати локальну інфраструктуру, рівень цифрової грамотності населення, характер інформаційного середовища і навіть соціально-політичні особливості регіону.

Харківщина яскраво підтверджує цю тезу своїм практичним досвідом, адже регіональне впровадження міжнародних стандартів і рекомендацій у сфері кібербезпеки не лише дозволяє підсилити захист інформаційних систем, а й формує нову демократичну культуру в цифровій площині. Завдяки цим процесам прозорість, підзвітність органів влади, доступність та безпека офіційної інформації поступово стали пріоритетами щоденної роботи як місцевої влади, так і громадських структур, волонтерських організацій та незалежних ЗМІ (Мотивація посадових осіб органів публічної влади 2012).

Проаналізований досвід Харківської області у сфері кібербезпеки наочно демонструє, що сучасна інформаційна безпека – це далеко не лише питання технічного захисту серверів, мережевих протоколів чи захищеності паролів. Насамперед це фундаментальна складова демократичної стабільності, суспільної згуртованості та політичної єдності. Інформаційна безпека гарантує без перервний доступ громадян до об'єктивної, перевіреної інформації, формує довіру до легітимних державних і регіональних інституцій, забезпечує функціонування виборчих процесів, електронного врядування, систем оповіщення та надання

адміністративних послуг у воєнний і кризовий час.

Харківщина, як один із ключових регіонів на сході України, в умовах активних бойових дій і постійних інформаційних атак стала не лише об'єктом потужних кібератак і інформаційних спецоперацій, а й майданчиком для апробації ефективних моделей інформаційного захисту, організації спільного спротиву та розбудови систем кібербезпеки. Досвід Харківської області переконливо доводить, що кібербезпека повинна розглядатися як комплексний багаторівневий процес, у якому обов'язково поєднуються високотехнологічні рішення, організаційні механізми кризового реагування, міжнародна співпраця, регулярні освітні ініціативи та активна участь громадянського суспільства.

З одного боку, завдяки системному впровадженню рекомендацій Стратегії кібербезпеки України (Про рішення Ради національної безпеки і оборони України 2021), адаптації міжнародних стандартів і методик до місцевих умов, Харківщина змогла суттєво підвищити рівень технічної захищеності державних і комунальних інформаційних систем, захистити електронні ресурси обласної військової адміністрації, органів місцевого самоврядування, підприємств критичної інфраструктури, місцевих медіа та громадських організацій. Особливий акцент зроблено на захист виборчих процесів, безперебійну роботу електронного врядування, сервісів е-демократії та онлайн-доступу до адміністративних послуг у критичних умовах.

В умовах війни та постійної загрози поширення дезінформації особливо важливо забезпечити стабільну, оперативну та прозору комунікацію органів влади з населенням. Рекомендовано вдосконалити офіційні сайти обласних і районних адміністрацій, запровадити регулярні стріми, брифінги, відеозвернення, оперативні повідомлення в Telegram-каналах і соціальних мережах. Це дозволить мінімізувати вплив фейкових новин, оскільки перевірена інформація від офіційних джерел буде доступною швидко та без затримок. Доцільно розробити єдині стандарти кризової комунікації для місцевих органів влади, які регламентуватимуть порядок інформування населення у випадках надзвичайних ситуацій та інформаційних атак.

Доцільно організувати такі центри на базі профільних університетів, IT-кластерів або центрів підготовки фахівців у сфері

кібербезпеки. Вони мають стати постійно діючими структурами, що координуватимуть роботу кіберволонтерів, IT-активістів, представників місцевих органів влади та бізнесу. Функції таких центрів мають включати моніторинг регіонального інформаційного простору, аналіз інформаційних загроз, оперативне реагування на кіберінциденти, організацію навчання і тренінгів, розробку локальних рекомендацій із захисту інформаційних ресурсів. Це дозволить сформувати єдиний центр компетенцій у регіонах та підвищити їхню стійкість до кіберзагроз.

Налагодження постійного діалогу, обмін досвідом та спільні навчання з міжнародними експертами у сфері кібербезпеки є критично важливими для підвищення як регіональної, так і національної безпеки. Варто розширювати партнерства з профільними структурами ЄС, НАТО, ОБСЄ, USAID, міжнародними IT-компаніями, дослідницькими центрами та українською діаспорою у сфері інформаційної безпеки. Це не лише зміцнить обороноздатність регіонів, а й дозволить Україні інтегруватися у світову систему колективної кібербезпеки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубов, Д. В. 2013. Стратегічні аспекти кібербезпеки України. *Стратегічні пріоритети* 4: 119–127.
2. Бухарев, В. В. 2018. Адміністративно-правові засади забезпечення кібербезпеки України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми: Сумський державний університет.
3. Корнієнко, Б. Я. 2018. Безпека інформаційно-комунікаційних систем та мереж: навч. посіб. для студентів спец. 125 «Кібербезпека». Київ: НАУ.
4. Макаренко, Є. А. 2011. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки: регіональний контекст». *Актуальні проблеми міжнародних відносин* 102: 51–62 URL: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/2116/1879>.
5. Дзюндзюк, В. Б. 2018. Інформаційна війна як важлива складова сучасної гібридної війни. *Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи: XVIII Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи»*. Харків: ХарПІ НАДУ: 169–172.
6. Котух, Є. В. 2020. Електронний уряд і кібербезпека у соціальних мережах: особливості реалізації. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління* 2: 583–591. URL:

<http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/18688/1/vdu13.pdf>

7. Лизанчук, В. В. 2017. *Інформаційна безпека України: теорія і практика: підручник*. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка.

8. Мотивація посадових осіб органів публічної влади при запровадженні сервісів е-урядування / В. В. Комаровський, В. А. Яценко, В. І. Бондарук, О. В. Нюнько, І. В. Комаровський. 2012. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. Вип. 10: 373-

428.

URL: [file:///C:/Users/intel/Downloads/tppd_2012_10_27%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/intel/Downloads/tppd_2012_10_27%20(1).pdf)

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>

Стаття надійшла до редакції 24.02.2025

Стаття рекомендована до друку 28.03.2025.

Oleksandra Zinchenko

PhD Student at the Department of Political Science of School of Philosophy

V.N. Karazin Kharkiv National University

alekca.98@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-1623-957X>

CYBERSECURITY AS AN ELEMENT OF DEMOCRATIC CONSOLIDATION: LESSONS FROM KHARKIV REGION

In the context of hybrid warfare and targeted information aggression, the issue of cybersecurity is gaining particular importance not only as a technical challenge, but also as a key factor in ensuring national, political and social stability. Cybersecurity is emerging as an important element of democratic development, as information attacks are often aimed at undermining public trust, destabilising local governance and devaluing democratic institutions. The experience of Ukraine, namely the Kharkiv region, is considered as a significant example of how regional communities can withstand complex cyber and information challenges. The example of the Kharkiv region shows not only technical but also a clear political colouring of cyber threats, namely: massive DDoS attacks on public services, hacking of information resources, phishing campaigns, spyware, attacks on local media, active use of bot farms in social networks, i.e. everything that serves as a tool to pressure public opinion, create panic, discredit local governments and spread disinformation.

The article emphasises the particular danger of information campaigns that masquerade as legitimate sources but aim to spread hostile propaganda narratives, reduce the level of critical thinking and create an environment hostile to democratic values. These cyber tools can be aimed at both undermining the electoral process and creating artificial discontent among the population. At the same time, the example of the Kharkiv region demonstrates that with proper coordination between the authorities, law enforcement agencies, media and civil society, it is possible to effectively counter cyber threats. It is concluded that raising the level of digital literacy of the population, building local cyber defence systems, information transparency and engaging citizens in countering disinformation contribute to the formation of a sustainable democracy.

In such conditions, not only technical defenses but also the informational resilience of communities becomes a decisive factor in countering hybrid threats. This approach not only safeguards critical infrastructure but also strengthens public trust in democratic institutions.

Keywords: *cybersecurity, democratic consolidation, information operations, societal resilience, bot farms, regional security.*

REFERENCES

1. Dubov, D. 2013. Strategic aspects of Ukraine's cybersecurity. *Strategic priorities* 4: 119–127 (in Ukrainian).
2. Bukharev, V. V. 2018. *Administrative and Legal Principles for Ensuring Cybersecurity in Ukraine: Author's Abstract*. dis... Candidate of Legal Sciences: 12.00.07. Sumy: Sumy State University (in Ukrainian).

3. Kornienko, B. Security of Information and Communication Systems and Networks: a Textbook for Students of Speciality 125 «Cybersecurity». Kyiv: NAU. (in Ukrainian).
4. Makarenko, E. 2011. International Cooperation in the Sphere of Information Security: Regional Context. *Current Problems of International Relations*. URL: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/2116/1879> (in Ukrainian).
5. Dzyundzyuk, V. 2018. Information warfare as an important component of modern hybrid warfare. *Public administration of the 21st century: world practices and national perspectives*: XVIII International Scientific Congress «Public administration of the 21st century: world practices and national perspectives». Kharkiv: KharRI NAPU (in Ukrainian).
6. Kotukh, E. 2020. Electronic government and cybersecurity in social networks: implementation features. *Bulletin of the National Center for Public Administration of Ukraine*. Series: State Administration 583-591. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/18688/1/vdu13.pdf> (in Ukrainian).
7. Lyzanchuk, V. 2017. *Information Security of Ukraine: Theory and Practice*: Textbook. Lviv: Publishing Center of the Ivan Franko National University of Lviv (in Ukrainian).
8. Motivation of public officials in the implementation of e-government services / V. V. Komarovsky, V. A. Yatsenko, V. I. Bondaruk, O. V. Nyunko, I. V. Komarovsky 2012. Theoretical and applied issues of state building. Issue 10: 373-428. URL: [file:///C:/Users/intel/Downloads/tppd_2012_10_27%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/intel/Downloads/tppd_2012_10_27%20(1).pdf) (in Ukrainian).
9. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 14, 2021 «On the Cybersecurity Strategy of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 24.02.2025 .

The article is recommended for printing 28.03.2025

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-07>

УДК 325.254.4+316.485+159.922.6

Тетяна Василівна ПанченкоПрофесор кафедри політології, доктор політ. наук, Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022tanyapanchenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9762-2639>

УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ В НІМЕЧЧИНІ: ЯК ЛОКУС КОНТРОЛЮ ТА СТРАХИ ВПЛИВАЮТЬ НА НАМІРИ ІНТЕГРАЦІЇ І ПОВЕРНЕННЯ

Досліджується динаміка психологічних чинників, що впливають на інтеграцію та репатріаційні наміри українських біженців у Німеччині. На основі двох хвиль онлайн-опитування (липень 2023 – січень 2024) проаналізовано еволюцію локусу контролю, рівня тривожності та їх взаємозв'язок із життєвими стратегіями мігрантів, а динаміка еволюції їхніх намірів досліджена в розрізі п'яти хвиль опитування (травень 2022–січень 2024). На основі результатів дослідження, виявлено порівняно високий рівень суб'єктивного контролю серед українських біженців та диференціацію цього показника залежно від міграційних намірів. Відзначається, що результати дослідження виявляють чітку ієрархію тривог серед українських біженців у Німеччині. Підкреслюється, що найбільш значущим стресовим фактором для українських біженців виступає невизначеність перспектив повернення до України, яка переважає рівень занепокоєння над потенційними правовими складнощами перебування чи ризиками депортації. Особливо гостро ця тривога проявляється у респондентів, які свідомо орієнтовані на репатріацію. Вказується, що для українських біженців властивий відносно низький рівень стурбованості проблемами ксенофобії та дискримінації, які традиційно займали центральне місце в міграційних дослідженнях попередніх хвиль. Особливості такого ставлення українських біженців до відповідних проблем у німецькому суспільстві пояснюються винятково доброзичливим ставленням німецького суспільства до українських біженців та системною підтримкою України на всіх рівнях німецької політики та громадянського суспільства. Це створює унікальний соціальний контекст, який суттєво відрізняє досвід українських біженців від міграційних когорт попередніх років.

Ключові слова: українські біженці, локус контролю, наміри повернення, соціальна інтеграція, тривоги, дискримінація

Як цитувати: Панченко, Т.В. 2025. Українські біженці в Німеччині: як локус контролю та страхи впливають на наміри інтеграції і повернення. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 47: 53-61. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-07>.

In cites: Panchenko, Tetyana. 2025. Ukrainian Refugees in Germany: How Locus of Control and Anxieties Influence Intentions to Integrate and Return. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 53-61. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-07> (in Ukrainian).

Війна в Україні спричинила найбільший рух біженців з часів Другої світової війни. За даними УВКБ ООН, понад сім мільйонів українців перебувають за межами України

(UNHCR 2025). Численні соціологічні дослідження в різних країнах свідчать, що багато з них готові повернутися, хоча їхня кількість неухильно зменшується внаслідок війни. Тому українські соціологи та демографи цілком обґрунтовано стверджують, що чим довше триватиме війна, тим менше українців повертатиметься на батьківщину. За підрахунками українських фахівців Центру економічної стратегії, за кордоном

© Панченко Т.В., 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

можуть залишитися від 1,3 до 3,3 млн українців (Mykhailyshyna et al. 2023). За оцінками окремих експертів та ЗМІ, їхня кількість може бути набагато більшою.

Різноманітні характеристики, плани та наміри українських біженців у Німеччині досліджувались у працях Й. Адеми, Дж. Аксоя, І. Гисинг и П. Поутваари, Дж. Андреса у співавторстві, Г. Брукера у співавторстві (Adema et al 2024, Andrews et al 2023, Brücker et al 2023a, Brücker et al 2023b, Brücker et al 2023c), що ґрунтуються на основі соціологічних даних. Дослідники доходять висновків про унікальні характеристики українських біженців, що відрізняє їх від попередніх когорт біженців та здійснюють спроби пояснити їхні плани та наміри й віднайти фактори, що їх визначають (Adema et al 2024, Andrews et al 2023, Brücker et al 2023a, Brücker et al 2023b, Brücker et al 2023c). Переважна більшість дослідників сходяться на думці, що серед них ключову роль відіграють сімейна ситуація (перебування партнера в Україні чи в Європі), рівень безпеки в регіоні проживання в Україні, вік, соціальний статус та фінансова ситуація в країні перебування та країні походження, успіхи інтеграції в приймаючому суспільстві тощо. Однак емоційно-психологічні чинники, такі як тривога, локус контролю (відчуття владної автономії чи безпорадності) та емоційна прив'язаність до Батьківщини, залишаються недостатньо вивченими, попри їхню потенційну вирішальну роль у прийнятті рішень про повернення.

Дослідження у межах кількісно-якісного проекту «Стратегії адаптації та інтеграції біженців з України в Німеччині» іфо Центру міжнародних інституційних порівнянь та міграційних досліджень дозволили на прикладі Німеччини пов'язати майбутні наміри українців з їхніми повсякденними практиками адаптації в приймаючому суспільстві, у тому числі з їхніми почуттями. На основі даних п'яти хвиль кількісних онлайн-опитувань вдалося не лише дослідити динаміку змін намірів українців протягом перших двох років війни, а й пояснити мотиви цих намірів. Деякі результати цього дослідження були представлені в контексті перспектив інтеграції біженців з України у німецький ринок праці (Panchenko 2022a; Panchenko, Poutvaara, 2022), оцінки їх соціально-економічних характеристик та життєвої ситуації (Panchenko 2023), а також їхніх стратегій адаптації у приймаючому суспільстві (Giesing, Panchenko, Poutvaara 2022;

Panchenko 2022b; Chargaziia, Panchenko 2025).

У фокусі цієї публікації – локус контролю, страхи та тривоги українських біженців, що були досліджені у межах проведених автором оналайн-опитувань та їхні зв'язки з різними аспектами життя в приймаючій країні та намірами повернення на батьківщину. Метою дослідження був пошук зв'язків намірів повернення українців на батьківщину з їхніми відчуттями, що характеризують їх емоційний та соціально-психологічний стан, що виявляється у відповідях на такі питання:

1. Чи схильні люди з внутрішнім локусом контролю, що вірять у власний вплив на своє життя, до повернення в Україну (через віру в можливість зміни ситуації вдома) або будувати своє майбутнє в Німеччині (через впевненість у своїй здатності інтегруватися)?

2. Чи провокує зовнішній локус контролю (відчуття залежності від обставин) бажання уникнути ризиків, пов'язаних із поверненням, або страхи інтеграції та відчуття відчуження?

3. Наскільки українські біженці відчують тривоги щодо дискримінації, невизначеності статусу та неможливості повернення додому? Що їх хвилює найбільше і як це пов'язано з їхніми намірами?

Для пошуку відповідей на поставлені питання ми спирались на дані двох з п'яти хвиль онлайн-опитувань, а для представлення більш широкого контексту щодо динаміки намірів українських біженців – на дані усіх п'яти хвиль. Опитування були проведені у період з травня 2022 по січень 2024, останні дві хвилі у червні-липні 2023 року та у грудні 2023 року – січні 2024 року на платформі Qualtrics. Учасники були набрані з україномовних та російськомовних груп біженців у соціальних мережах Facebook та Telegram. Обсяги вибірки для кожної хвилі були відповідно: 644, 1271, 1067, 1246 і 1671. Варто відзначити також, що вибірка не є статистично репрезентативною. Опитування проводились українською мовою, жодних стимулів для учасників не передбачалося. Етичне схвалення було надано комітетом з етики факультету економіки Мюнхенського університету.

Передусім коротко зупинимося на основних характеристиках українських біженців в Німеччині, їх намірах щодо подальшого перебування в Німеччині та їх змінами протягом часу, що були виявлені

на основі проведених онлайнів-опитувань та інших досліджень.

Узагальнення даних статистики та багатьох соціологічних досліджень дозволяє стверджувати, що українські біженці в Німеччині суттєво відрізняються від попередніх когорт біженців своїми соціально-демографічними характеристиками та потенціалом інтеграції. Серед них переважна більшість жінок працездатного віку з дітьми, хоча доля чоловіків з часом зростає. Вони добре освічені (зокрема, середній рівень освіти українських біженців у Німеччині був значно вищим, ніж середній рівень населення країни походження, а також німецького населення (Brücker et al 2023a: 42), мають досвід працевлаштування в Україні та зацікавлені у працевлаштуванні в Німеччині. З правової точки зору, українці мають деякі переваги перед попередніми хвилями біженців. Наприклад, завдяки активації ЄС «Директиви про тимчасовий захист» (2001/55/ЄС) українці не лише отримали дозвіл на тимчасове проживання до березня 2026 року, а й отримали дозвіл на роботу без необхідності спочатку подавати заяву про надання притулку. Крім того, з червня 2022 року Німеччина надала українським біженцям

право на отримання основних соціальних виплат і надала доступ до державних послуг з працевлаштування. Німецькі центри зайнятості пропонують українцям мовні та професійні курси (Brücker et al. 2023c), що дає їм можливість підвищити свою кваліфікацію та прискорити вихід на ринок праці.

Українські біженці також відрізняються від попередніх когорт біженців різними обставинами, за яких вони були змушені залишити свою країну. Вони зіткнулися з зовнішньою, а не внутрішньою загрозою. Таким чином, патріотизм населення, міжособистісна довіра, довіра до політичного режиму не були зіпсовані. По-друге, Україна є демократією, що розвивається, і має європейські та євроатлантичні прагнення, які посилюються на тлі протистояння росіянам. Ці факти в сукупності свідчать про те, що значна кількість українців може бути готова повернутися до своєї країни після закінчення війни.

У межах проведених онлайн-опитувань з метою вимірювання готовності повернення в Україну ставилося два питання: про плани на наступні два роки та наміри повернутися в Україну, відповіді на які представлено на рисунку 1.

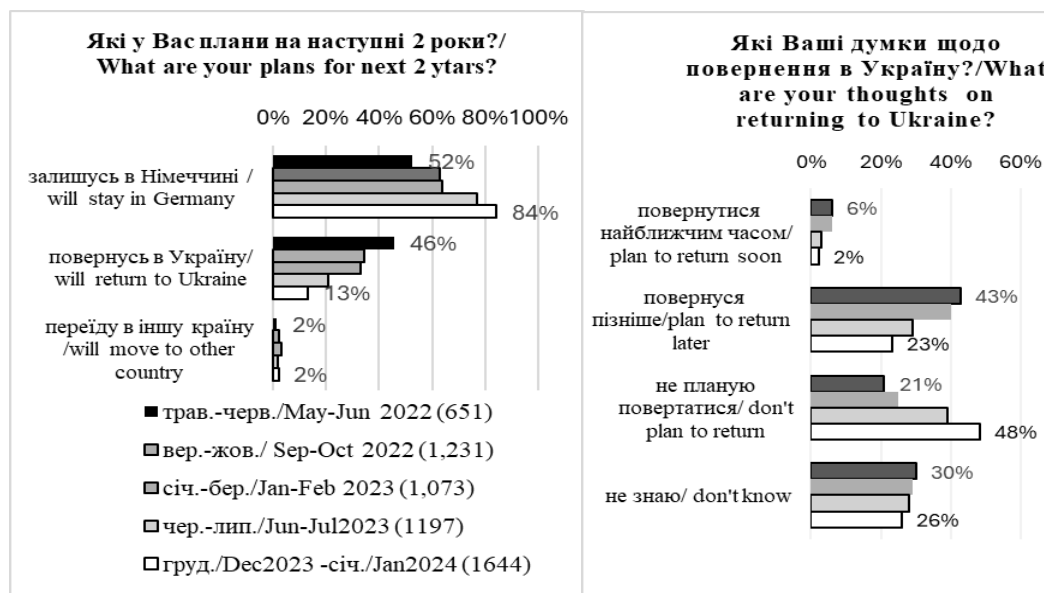

Рис.1. Наміри біженців з України в Німеччині/ Fig. 1. Intentions of refugees from Ukraine in Germany

Відповіді респондентів на запитання про їхні плани на найближчі два роки були переважно розподілені між двома альтернативами протягом усього періоду вимірювання – залишитися в Німеччині чи повернутися в Україну (Panchenko 2022a: 71). І

якщо в травні-червні 2022 року частка тих, хто хоче залишитися, лише трохи перевищувала частку тих, хто хоче повернутися протягом двох років (52 і 46 %), то на початку 2024 року частка тих, хто планує провести в Німеччині ще два роки

перевищувала частку тих, хто планує повернутися за 2 року у 6,5 рази (84 і 13%). При цьому частка тих, хто планує переїхати в іншу країну, залишається стабільно низькою і становить 2-3 відсотки.

Розподіл відповідей на запитання про повернення в Україну, яке ставили з другої хвили опитування, свідчить про більшу різноманітність думок. На основі цих даних можна говорити про чотири групи з різними намірами повернення. По-перше, варто виділити спочатку домінуючу групу тих, хто очікує пізнішого повернення, яка з 2022 до 2024 року скоротилась з 43 до 23 %. За період вимірювання кількість тих, хто вирішив не повертатися, зросла з 21 до 48 %. Група тих, хто не визначився, залишається відносно стабільною: вона скоротилась з 30 до 26 %. Нарешті, невелика частка тих, хто бажає повернутися найближчим часом, за рік зменшилася з 6 до 2 %. Найсуттєвіші зміни у ставленні до перебування в Німеччині та повернення в Україну відбулися влітку 2023 року, вони чітко пов'язані з контрнаступом України та усвідомленням того, що війна триватиме ще довго. Останнє також підтверджується тим, що вдвічі зросла частка респондентів, які передбачають тривалу війну.

Щоб отримати глибше розуміння почуттів українців у Німеччині увага була зосереджена на оцінках респондентами локусу контролю, що описує, наскільки людина вважає, що вона контролює події у своєму житті, а також на їхнє занепокоєння щодо потенційної дискримінації, неможливості залишитися в Німеччині чи повернутися в Україну. Для вимірювання локусу контролю використовувалось запитання Всесвітнього дослідження цінностей: «Деякі люди відчувають, що вони мають повну свободу вибору та контролю над своїм життям, а інші вважають, що те, що вони роблять, не має реального впливу на те, що з ними відбувається. Будь ласка, скористайтеся цією шкалою, де 1 означає «зовсім немає вибору», а 10 означає «великий вибір», щоб визначити, скільки свободи вибору та контролю, на вашу думку, ви маєте протягом свого життя» (WVS 2021). Ця шкала для вимірювання локусу контролю побудована на основі психологічних тестів Дж. Роттера (Rotter 1966) та А. Левенсона (Levenson 1974). Високі оцінки, що наближаються до 10, є свідченням внутрішнього локусу контролю, коли людина вірить, що її життя залежить від її власних рішень, зусиль

і дій. Вона відчуває відповідальність за свої успіхи та невдачі. Низькі оцінки, що наближаються до 1, відповідно свідчать про зовнішній локус контролю, коли людина вважає, що її життя визначають зовнішні обставини, удача, доля або вплив інших людей.

У межах онлайн-опитувань ifo інституту дане питання було задано вперше у літку 2023 року й вдруге на початку 2024 року. На малюнку 2 представлені середні показники оцінок респондентів рівня свободи вибору й контролю над своїм життям по цим двом хвилям опитування та для категорій респондентів, що мають різні наміри.

По-перше, зазначимо, що середня оцінка свободи вибору та ступеня контролю над своїм життям усіх респондентів у літку 2023 становила 6,5 бали (6,5/10), що вище аналогічної оцінки до війни в Україні. Згідно з дослідженням World Values Survey Wave 7 у 2020 р., серед 1289 респондентів він склав 6,23 бали, що нижче, ніж у багатьох інших країнах (середні значення в різних країнах коливаються між 5,99 і 8,41) (WVS 2022: 249-250). Тобто коли йдеться про усереднені оцінки чи середні значення, цілком закономірно переважають проміжні позиції між внутрішнім і зовнішнім локусом контролю, що може означати, що людина відчуває певний контроль над своїм життям, але також визнає вплив зовнішніх обставин, у деяких ситуаціях діє активно і бере відповідальність, а в інших – покладається на випадковість або обставини, має помірний рівень впевненості у своїх можливостях впливати на майбутнє. Такий баланс може бути як адаптивним (гнучкість у прийнятті рішень), так і свідчити про невизначеність або сумніви щодо власного впливу на життя. Отже, коливання усереднених оцінок в межах десятих одиниць також має значення і свідчити про міру суб'єктивності та тривожності українських біженців.

Середній показник локусу контролю, що перевищує аналогічний показник довоєнного періоду, свідчить про те, що українці в Німеччині здатні контролювати своє життя не гірше за своїх співвітчизників, що лишились вдома. Незважаючи на війну на батьківщині та велику невпевненість у своєму майбутньому, більшість із них відчуває певну свободу вибору та можливість визначати своє життя. Проте на початку 2024 року зафіксовано певне зниження цього показника (до 6,35 за 10-бальною шкалою), однак він ще перевищує довоєнний рівень в українському суспільстві (див. рис. 2).

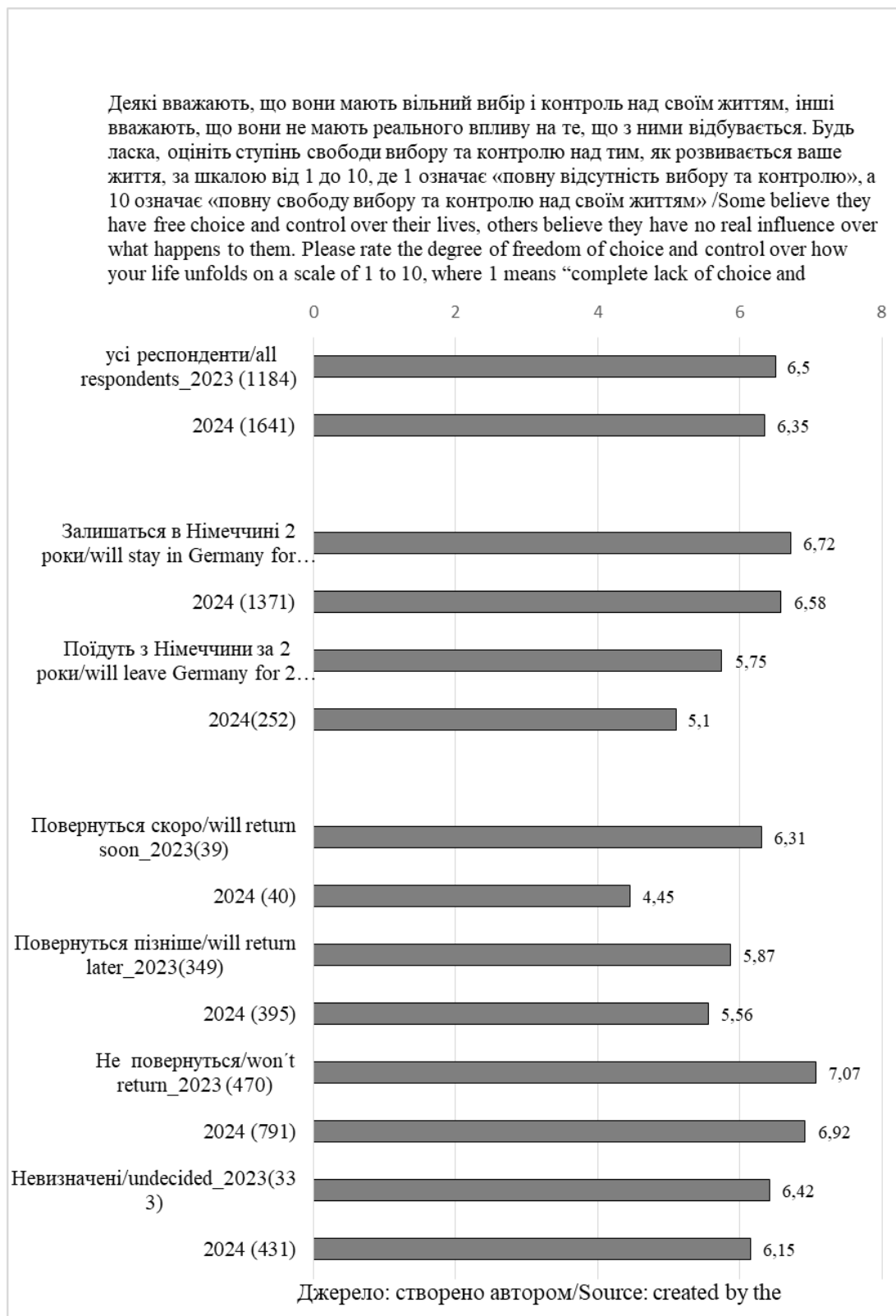

Рис. 2 Вільний вибір і контроль над власним життям/ Fig. 2 Free choice and control over one's own life

Хоча середні показники за різними категоріями респондентів не демонструють статистично значущих відмінностей від

загального середнього, аналіз виявив певні закономірності у взаємозв'язку між локусом контролю та міграційними намірами. На

жаль, спостереження під час проведення якісних досліджень відносно того, що особи з внутрішнім локусом контролю частіше планують повернення, адже вірять у можливість відновити життя в Україні, кількісні дані не підтвердили. Зокрема, ті, хто мають намір залишитися в Німеччині на більш тривалий період і особливо постійно, відчувають більше свободи вибору то здатність контролювати власне життям. Меншою мірою відчувають свободу вибору та здатні контролювати своє життя ті, хто не планує залишатися в Німеччині хоча б на два роки, і ті, хто має намір в майбутньому повернутися в Україну. Слід зазначити, що середні оцінки здатності контролю над своїм життям представників останньої категорії значно нижчі, ніж у тих, хто ще не визначився зі своїм майбутнім.

Разом із тим, варто звернути увагу, що на фоні загального зниження рівня суб'єктивного контролю за власним життям на початку 2024 року, більш суттєво він знижується серед тих, хто не планує лишатися в Німеччині та планує повернутися в Україну. Життя в режимі очікування повернення додому зумовлює тяжіння локусу контролю у бік зовнішнього його вектору. Навіть ситуація невизначеності щодо свого майбутнього викликає менше сумнівів щодо власного впливу на життя, ніж очікування повернення додому.

У рамках опитування ми також спробували з'ясувати, наскільки хвилює українських біженців дискримінація, неможливість повернутися в Україну та неможливість залишитися в Німеччині, а також як ці тривоги впливають на плани на майбутнє.

Як демонструють дані рисунка 3, українських біженців значно більше хвилюють неможливість залишитися в Німеччині чи повернутися в Україну, ніж прояви ксенофобії чи дискримінації. Ця тенденція може пояснюватися відносно привітним ставленням до українців у країнах ЄС порівняно з попередніми хвилями міграції (Coninck de, 2022), що стало наслідком довоєнної європейської інтеграції України. Разом із тим, рівень стурбованості дискримінацією поступово зростає: частка респондентів, які «дуже стурбовані» дискримінацією, збільшилася на 7% за півроку, досягнувши 22%, а частка тих, кого «зовсім не хвилює» це питання, зменшилася з 31% до 27%. Питання дискримінації

більше хвилює тих, хто не планує довготривалої інтеграції в Німеччині, з чим, можливо, й пов'язані певною мірою їхні наміри покинути країну. Парадоксально, але саме серед цієї групи також більше тих, кого загалом не турбують антимигрантські настрої, що підтверджує складну природу міграційних рішень, які формуються під впливом багатьох факторів.

Дані дослідження виявляють цікаву динаміку у структурі тривог українських біженців щодо можливості повернення додому та залишення в Німеччині. У 2023 році спостерігалася чітка перевага тривоги про неможливість повернення в Україну над побоюваннями щодо неможливості залишитися в Німеччині. Однак до 2024 року ця різниця майже зникла – частки респондентів, стурбованих цими двома аспектами, практично зрівнялися. Ця зміна відбиває різну природу зазначених тривог. Побоювання щодо неможливості повернення безпосередньо пов'язані з триваючою війною, масштабами руйнувань в Україні, станом економіки та інфраструктури. Навпаки, тривоги про неможливість залишитися в Німеччині здебільшого ґрунтуються на невизначеності правового статусу та страху депортації.

Особливо цікавим є розподіл цих тривог серед груп із різними міграційними намірами. Так, серед тих, хто не планує повертатися в Україну, понад половина (52-55%) виявляє значне занепокоєння щодо можливості залишитися в Німеччині. На противагу цьому, серед тих, хто планує повернення при настанні безпечних умов, близько 70% сильно хвилюються через можливість так і не повернутися додому. Найвищий рівень тривоги щодо неможливості повернення (82-85%) спостерігається серед нечисленної групи, що орієнтується на швидке повернення.

Цікаво, що серед респондентів, які ще не визначилися зі своїми планами, 36-38% виражають значне занепокоєння щодо неможливості повернення, тоді як лише 25% сильно переживають через перспективу не залишитися в Німеччині. Це може свідчити про те, що фактор зв'язку з Батьківщиною залишається психологічно більш значимим навіть для тих, хто ще не сформував чітких міграційних планів.

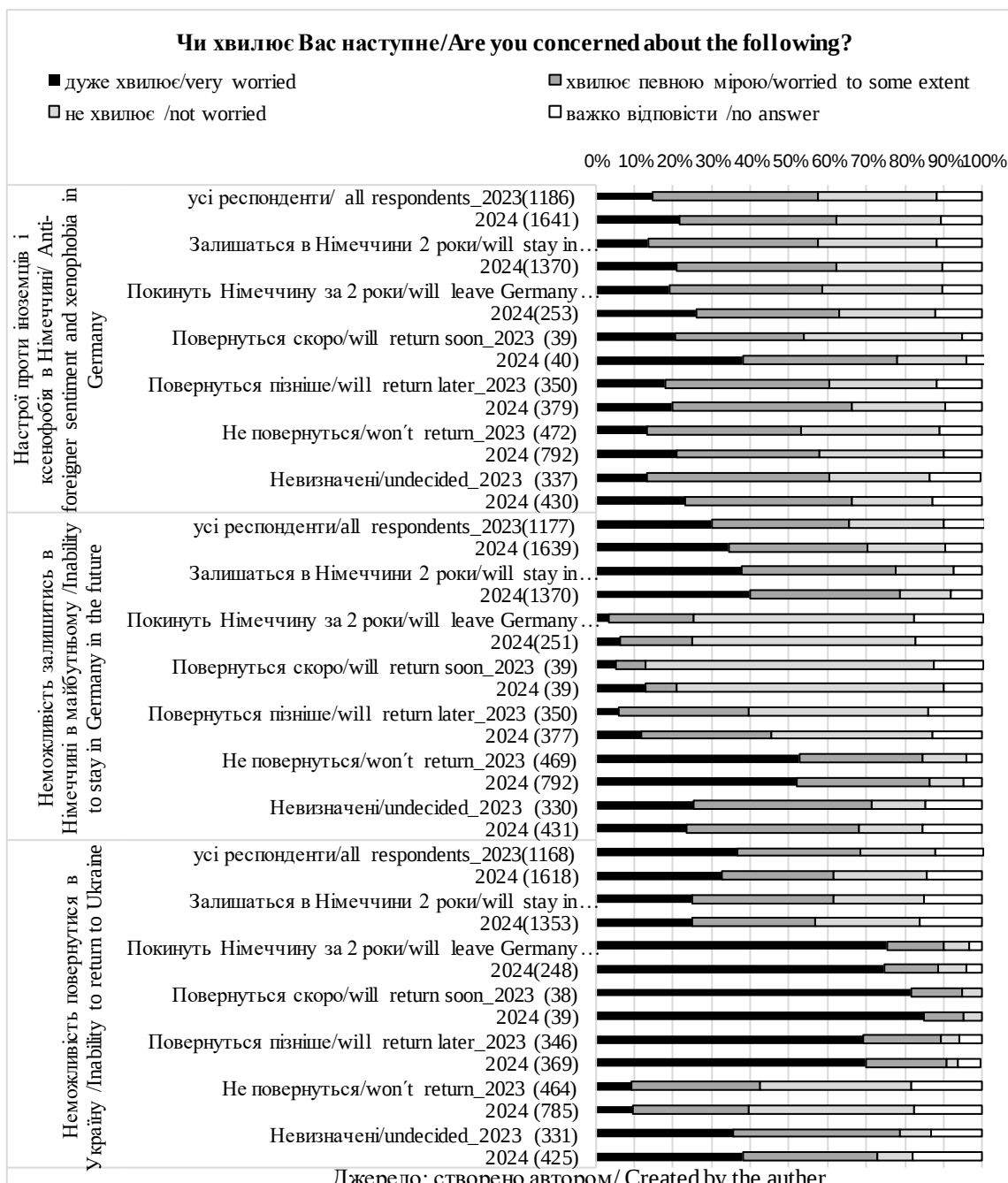

Рис.3. Стурбованість дискримінацією, неможливістю залишитися в Німеччині та повернутися в Україну/ Fig. 3. Concerns about discrimination, inability to stay in Germany and return to Ukraine

Важливим спостереженням є те, що інтенсивність тривоги щодо повернення прямо корелює з конкретністю та близькістю планів повернення – чим більш визначений намір і чим швидший потенційний термін повернення, тим вищий рівень відповідної тривоги. Це свідчить про глибокий емоційний зв'язок із Батьківщиною, який зберігається навіть за умов тривалого перебування за кордоном.

Отримані результати мають важливе значення для розробки програм підтримки

біженців. Вони вказують на необхідність розрізняти підходи до різних груп: для орієнтованих на повернення ключовим є забезпечення інформації про перспективи відбудови України, тоді як для тих, хто планує залишитися, важливою є правова стабільність і гарантії статусу в Німеччині. Для тих, хто не визначився, особливе значення набуває психологічна підтримка та допомога у прийнятті обґрунтованого рішення.

Підводячи підсумки, варто відзначити, що аналіз результатів опитування дає відповіді на низку запитань про те, що відчувають біженці з України в Німеччині, як їхні оцінки, самопочуття та занепокоєння впливають на їхню інтеграцію в Німеччині та плани повернення.

Результати дослідження свідчать, що середній рівень суб'єктивного контролю над життям серед українських біженців у Німеччині перевищує аналогічні показники довоєнного періоду в Україні. Це вказує на те, що, незважаючи на травматичний досвід міграції, невизначеність майбутнього та триваючу війну, українці в Німеччині зберігають відчуття агентності та здатність впливати на власне життя на рівні, що не поступається їхнім співвітчизникам, які залишилися в країні. Проте на початку 2024 року зафіксовано певне зниження цього показника, що може бути пов'язане з накопиченою втомою від міграції, затягуванням конфлікту або змінами в інтеграційній політиці Німеччини. Важливо підкреслити, що навіть після цього зниження рівень відчуття контролю серед української діаспори залишається вищим, ніж середньостатистичні довоєнні значення в Україні.

Кількісні дані не підтвердили гіпотезу, що виникла по результатах якісного дослідження, про те, що особи з внутрішнім локусом контролю частіше планують повернення в Україну. Навпаки, результати показали, що респонденти, які мають намір залишитися в Німеччині на тривалий термін

або постійно, демонструють вищий рівень відчуття свободи вибору та здатності контролювати власне життя. Найнижчі показники суб'єктивного контролю спостерігаються серед: тих, хто не планує залишатися в Німеччині навіть на два роки та осіб, які чітко визначили намір повернутися в Україну. Примітно, що ці групи мають значно нижчі оцінки здатності контролювати своє життя порівняно з тими респондентами, які ще не визначилися зі своїми майбутніми планами.

Аналіз результатів дослідження свідчить, що основним джерелом тривоги для українських біженців у Німеччині є невизначеність щодо можливості повернення на Батьківщину. Меншою мірою українських біженців лякають потенційні труднощі з продовженням перебування в країні через правову нестабільність чи ризик депортації. Найбільш виражений страх неможливості повернення спостерігається серед тих, хто вже визначився з наміром повернутися в Україну. Примітно, що проблеми, пов'язані з ксенофобією та дискримінацією іноземців у Німеччині – які набули актуальності під час попередніх міграційних криз – викликають значно менше занепокоєння серед українців. Це, ймовірно, пов'язано з більш доброзичливим ставленням німецького суспільства до українських біженців порівняно з іншими мігрантами, а також з широкою підтримкою України на офіційному та громадському рівнях.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2025

Стаття рекомендована до друку 24.02.2025

Tetyana Panchenko

Professor the Department of Political Science, Dr.Sc. in Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine
tanyapanchenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9762-2639>

UKRAINIAN REFUGEES IN GERMANY: HOW LOCUS OF CONTROL AND ANXIETIES INFLUENCE INTENTIONS TO INTEGRATE AND RETURN

The article explores the dynamics of psychological factors influencing the integration and repatriation intentions of Ukrainian refugees in Germany. Based on two waves of an online survey (July 2023 - January 2024, N=2917), the evolution of locus of control and anxiety levels and their relationship with migrants' life strategies are analysed, and the dynamics of the evolution of intentions to stay in Germany or return to Ukraine in the context of five waves of the survey (May 2022 - January 2024, N=5899) are investigated. The results of the survey are presented, which reveal a paradoxical trend: despite the traumatic experience of displacement, the average level of subjective control among refugees exceeds pre-war Ukrainian indicators. The article emphasises the differentiation in terms of migration intentions revealed by the survey: people with long-term plans to stay in Germany demonstrate greater freedom of will (6.9/7/10) compared to those who plan to return (5.1/10) or are hesitant (5.9/10).

The survey results reveal a clear hierarchy of anxieties among Ukrainian refugees in Germany. The most significant stress factor is the uncertainty of the prospects of returning to Ukraine, which outweighs the level of concern over potential legal difficulties of staying or the risk of deportation. This anxiety is particularly acute among respondents who are consciously focused on repatriation. Ukrainian refugees are characterised by a relatively low level of concern about xenophobia and discrimination, which have traditionally been central to migration studies of previous waves. This specificity is likely due to a combination of two factors: the exceptionally friendly attitude of German society towards Ukrainian refugees and the systemic support for Ukraine at all levels of German politics and civil society. This creates a unique social context that significantly distinguishes the experience of Ukrainian refugees from the migration cohorts of previous years.

Keywords: *Ukrainian refugees, locus of control, return intentions, social integration, anxiety, discrimination*

REFERENCES

1. UNHCR. 2025. *Ukrainian Refugee Situation: Operational Data Portal*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. Mykhailyshyna, D., Samoiliuk, M., Tomilina, M. and Vyshlinsky, H. 2023. *Ukrainian Refugees: How Many Are There, Their Intentions & Return Prospects?* Centre for Economic Strategy. URL: <https://ces.org.ua/en/refugees-from-ukraine-final-report/>
3. Adema, Joop, Cevat Giray Aksoy, Yvonne Giesing, and Panu Poutvaara. 2024. *Ukrainian Refugees' Return Intentions and Integration in the Course of Time*. IZA Discussion Paper No. 16962. URL: <https://www.cesifo.org/DocDL/econpol-forum-2024-6-adema-aksoy-giesing-poutvaara-eu-regulation.pdf>
4. Andrews, Josephine, Isański, Jakub, Nowak, Marek, Sereda, Victoriya, Vacroux, Alexandra and Vakhitova, Hanna 2023. *Feminized Forced Migration: Ukrainian War Refugees. Women's Studies International Forum* 99: 102756. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102756>
5. Brücker, Herbert, Andreas Ette, Markus M. Grabka, Kosyakova, Yuliya Wenke, Niehues and Rother, Nina. 2023a. *Geflüchtete aus der Ukraine in Deutschland: Ergebnisse der ersten Welle der IAB-BiB/FReDA-BAMF-SOEP Befragung*. IAB Forschungsbericht. <https://doi.org/10.48720/IAB.FB.2302>
6. Brücker, Herbert, Andreas Ette, Markus M. Grabka, Kosyakova, Yuliya, Wenke Niehues, Rother, Nina C. Katharina Spies, et al. 2023b. *Ukrainian Refugees in Germany: Evidence From a Large Representative Survey. Comparative Population Studies* 48. <https://doi.org/10.12765/CPoS-2023-16>
7. Brücker, Herbert, Andreas Ette, Markus M. Grabka, Kosyakova, Yuliya, Wenke Niehues, Rother, Nina, Spies Katharina, et al. 2023c. *Geflüchtete aus der Ukraine: Knapp die Hälfte beabsichtigt längerfristig in Deutschland zu bleiben. DIW Wochenbericht*. <https://doi.org/10.18723/DIW WB:2023-28-1>
8. Panchenko, T. 2022a. *Prospects for Integration of Ukrainian Refugees into the German Labor Market: Results of the ifo Online Survey. CESifo Forum* 23(4): 67–75.
9. Panchenko, T., Poutvaara, P. 2022. *Intentions to Stay and Employment Prospects of Refugees from Ukraine. EconPol Policy Brief* 46. URL: https://www.econpol.eu/publications/policy_brief_46
10. Panchenko, T. 2023. *Wie geht es ukrainischen Geflüchteten in Deutschland? Ergebnisse von ifo-Umfragen. ifo Schnelldienst* 76(10): 52–62.
11. Giesing, Y., Panchenko T., Poutvaara, P. 2022. *Anpassung und Integrationsstrategien von Geflüchteten aus der Ukraine in Deutschland. ifo Forschungsberichte* 135. URL: <https://www.ifo.de/publikationen/2022/monographie-autorenschaft/anpassung-und-integrationsstrategien-von-gefluechteten>
12. Panchenko, T. 2022b. *Anpassungsstrategien der Geflüchteten aus der Ukraine in Deutschland: Ergebnisse einer qualitativen Studie. ifo Schnelldienst* 75(11): 58–62.
13. Chagaziia, L., Panchenko, T. 2025. *Adaptation Strategies of Ukrainian Refugees in Germany. Innovation: The European Journal of Social Science Research* 38(1): 193–219. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2467220>
14. WVS. 2021. 2017–2022 1 World Values Survey Wave 7: *Master Survey Questionnaire*. 27 p. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentati onWV7.jsp>
15. Rotter, J. B. 1966. *Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement. Psychological Monographs: General and Applied* 80(1): 1–28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
16. Levenson, A. 1974. *Activism and Powerful Others: Distinctions Within the Concept of Internal-External Control. Journal of Personality Assessment* 38(4): 377–383. <https://doi.org/10.1080/00223891.1974.10119988>
17. WVS. 2022. *World Values Survey Wave 7 (2017–2022). Results in % by Country Weighted by w_weight. Study # WVS-2017 v 5.0*. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentati onWV7.jsp>
18. Coninck, de D. 2023. *The Refugee Paradox During Wartime in Europe: How Ukrainian and Afghan Refugees are (not) Alike. International Migration Review* 57(2): 578–586. <https://doi.org/10.1177/01979183221116874>

The article was received by the editors 20.01.2025.

The article is recommended for printing 24.02.2025

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-08>

УДК: 323

Олег Сергійович Гайкост. викладач, к. політ.н., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022o.gaiko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

ОСОБЛИВОСТІ ПОСИЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СУЧАСНІЙ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ СИСТЕМІ ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто специфічні особливості функціонування сучасної напівпрезидентської системи правління в Україні. Простежено еволюцію напівпрезидентської системи починаючи із 1996 р. Показано, що в українському політичному процесі для концентрації владних повноважень президентом важливу роль відіграють не лише формальні повноваження, а і неформальні. Аргументовано, що в політичній історії сучасної України до 2016 року значне розширення формальних та неформальних повноважень президента відбувалось при президентсько-парламентському типі напівпрезидентської системи, коли Президенти України (Л. Кучма та В. Янукович) отримали таку повноту влади, яка є характерною для суперпрезидентських систем правління. Розглянуто коливання між президентсько-парламентським і прем'єр-президентським типами напівпрезидентської системи України починаючи з 1996 року. Простежено, що процесу посилення/послаблення інституту президентства завжди передував міжелітний консенсус.

Показано, що із 2016 року до сьогоднішнього дня спостерігається нетипове посилення інституту президентства в Україні, оскільки президент отримує таку повноту влади, яка є характерною для суперпрезидентських систем правління при формально існуючій напівпрезидентській системі правління прем'єр-президентського типу. Виявлено, що причиною значного збільшення повноважень інститутом президентства є неформальні практики, специфічні особливості функціонування клієнтарно-патронажних мереж і рентоорієнтованих гравців, які являють собою фундамент, що забезпечує опору і дає можливість, всупереч формально-інституційним обмеженням, суттєво збільшувати реальні повноваження інституту президентства.

Ключові слова: *напівпрезидентська система, прем'єр-президентський тип, президентсько-парламентський тип, політична система, клієнтарно-патронажні мережі, рентоорієнтовані гравці, інститут президентства.*

Як цитувати: Гайко, О.С. 2025. Особливості посилення інституту президентства в сучасній напівпрезидентській системі правління в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 47: 62-69. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-08>

In cites: Gaiko, Oleg. 2025. Features of Strengthening the Institution of the Presidency in the Modern Semi-Presidential System of Government in Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 62-69. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-08> (in Ukrainian).

© Гайко О.С., 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Формальне завершення терміну президентських повноважень В.О. Зеленського в поєднанні з посиленням владних позицій Президентом України через дію воєнного стану зумовили дискусії як в середині країни, так і за її межами про обґрунтованість таких широких повноважень В.О. Зеленського. В спрощеному вигляді дискусію можна звести до двох основних позицій: 1) В.О. Зеленський використовує значні повноваження, які надає йому воєнний стан для посилення власних політичних позицій, відповідно, основна політична стратегія Президента зводиться до якомога тривалішої дії воєнного стану для утримання всієї повноти влади; 2) широкі повноваження В. О. Зеленського, які забезпечує йому воєнний стан, є необхідними для ефективного управління країною і недопущення фрагментації (в тому числі політичної) суспільства в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України.

Обидві позиції, хоча і є протилежними, але мають дещо схожі тези, а саме – визнання суттєвого розширення повноважень В. О. Зеленського та визнання причиною такого розширення повноважень дією воєнного стану.

Складно не погодитись із аргументом про збільшення формальних повноважень Президента України через дію воєнного стану, однак зазначена вище дискусія ігнорує структурні зміни, які відбулись в українському політичному режимі протягом останніх десяти років. На нашу думку, воєнний стан не детермінує сам по собі значне збільшення повноважень голови держави, скоріше дещо легалізує значні неформальні повноваження президента, які існували до моменту оголошення воєнного стану, відповідно теза про те, що значна концентрація влади президентом обумовлена дією воєнного стану, є помилковою.

У сьогоdnішньому політичному режимі України ми можемо спостерігати певний розсинхрон між обмеженими формальними повноваженнями президента, які закріплені Конституцією України, та досить значними неформальними повноваженнями Президента України. Така ситуація є нетиповою для політичного процесу України, оскільки традиційно розширення/зменшення повноважень Президентів формалізувалось через внесення відповідних змін до Конституції.

Ця «нетиповість», на нашу думку, з'являється за президенства П. О. Порошенка і продовжує функціонувати і

сьогодні. Вказану вище «нетиповість» можна формально описати таким чином: при напівпрезиденталізмі прим'єр-президентського типу президенти, за сукупністю формальних і неформальних повноважень, отримують таку повноту влади, яка є характерною для суперпрезидентської системи правління, всі попередні рази (президентство Л. Кучми та В. Януковича) отримання такої повноти влади відбувалось за президентсько-парламентського типу напівпрезидентської системи.

У статті ми маємо на меті більш детально розкрити нетиповість для української політичної системи розширення реальних повноважень президента всупереч формальним обмеженням прим'єр-президентського типу напівпрезидентської системи.

Проблематика функціонування політичної системи України в цілому та інституту президентства зокрема представлена в роботах Г. Хейла, О. Фісуна, В. Литвина, Г. Зеленько, О. Бабкіної, Ю. Мацієвського, Т. Кузьо.

Для досягнення визначеної мети плануємо описати спочатку формально-інституційні особливості системи правління в Україні, потім – вплив неформальних практик на систему правління в Україні.

Формально-інституційні особливості системи правління в Україні

З моменту ухвалення Конституції України (1996 р.) до сьогоdnішнього дня, незважаючи на зміни у Конституції, Україна є напівпрезидентською республікою. Проблеми і особливості напівпрезиденталізму в Україні представлені в дослідженні «Напівпрезиденталізм та інклюзивне врядування в Україні: пропозиції для конституційної реформи» 2018 року (Чоудрі, Седеліус, Кириченко 2018). Напівпрезиденталізм (напівпрезидентська республіка) – це система правління, в якій є всенародно обраний президент та уряд, який несе колективну відповідальність, і є підзвітним перед легіслатурою або перед легіслатурою і президентом. Залежно від того, перед ким є відповідальним уряд, напівпрезиденталізм поділяється на такі типи: президентсько-парламентський (уряд є відповідальним перед легіслатурою і президентом) та прем'єр-президентський (уряд є відповідальним лише перед легіслатурою) (Shugart 2005: 331-335). Отже, напівпрезидентські системи поділяються на два типи, і ці типи можна представити як напівпрезидентські системи з більш сильним президентом (президентсько-

парламентська) та менш сильним президентом (прем'єр-президентська).

Таким чином, якщо з моменту ухвалення Конституції (1996 р.) в Україні завжди існувала напівпрезидентська система, то тип напівпрезидентської системи періодично змінювався із президентсько-парламентського на прем'єр-президентський і навпаки. Перехід від одного типу напівпрезидентської системи до іншого здійснювався через зміни до Конституції. Так, Конституція зразка 1996 р. передбачає парламентсько-президентський тип напівпрезидентської системи, натомість внесення змін до Конституції, які набули чинності 2006 р, передбачають прем'єр-президентський тип напівпрезидентської системи правління в Україні.

В українському політичному процесі, починаючи з 2004 року простежується закономірний процес – використання Конституції зразка 1996 чи 2006 року для посилення чи послаблення інституту президентства в Україні (Fisun 2011). Процесу посилення/послаблення інституту президентства завжди передував міжелітний консенсус. Так, політична криза 2004 року була значною мірою вирішена шляхом міжелітного консенсусу, який передбачав послаблення інституту президента (через внесення змін до Конституції, які послаблювали позиції президента) в інтересах найвпливовіших рентоорієнтованих гравців (яких у вітчизняних ЗМІ часто називають олігархами). Фігура сильного президента розглядалась такими гравцями як обмеження і потенційний ризик втрати власних активів, натомість ослаблений президент і сильна легіслатура виглядали більш привабливим сценарієм. Саме в 2004 році було віднайдено досить простий і ефективний спосіб ослаблення інституту президентства – послаблення формальних повноважень президента через внесення відповідних змін до Конституції і перехід від президентсько-парламентського типу до прем'єр-президентського типу напівпрезидентської системи правління. Окрім цього, в Конституції зразка 2006 року закладено конфлікт між президентом і прем'єр-міністром через дублювання і недостатньо чітко розділені повноваження.

Світова економічна криза 2008 року (Гайко 2014: 117-118) досить болісно вдарила по олігархічним фінансово-промисловим холдингам, які інтегрувалися у світову економіку, головним чином, як експортери сировини, економічна криза суттєво знизила світовий попит на сировин-

них ринках, відповідно формується міжелітний консенсус навколо В. Януковича, який мав отримати певні формальні повноваження для забезпечення більш оптимального управління державою, реагування на наявні виклики і загрози та для виконання функцій арбітру в протистоянні між найвпливовішими ренторієнтованими гравцями за доступ до державних ресурсів. Відповідно, посилення інституту президента потребувало певної формалізації та легітимізації, що й було зроблено через повернення в дію Конституції зразка 1996 року.

Концентрація В. Януковичем значних повноважень, починаючи із 2010 року, і посилення найближчого до нього оточення, що називалось українськими ЗМІ «сім'єю» призводить до прямої конфронтації між «сім'єю» В. Януковича та найвпливовішими ренторієнтованими гравцями (олігархами) за ресурси (Щербина 2012). Характер відносин між «сім'єю» В. Януковича та найвпливовішими ренторієнтованими гравцями щодо доступу до ресурсів являв собою гру із нульовою сумою. Фактично В. Янукович порушив міжелітний консенсус, почавши суттєво посилювати «сім'ю».

У лютому 2014 року падіння режиму В. Януковича і остаточна перемога Революції Гідності були зумовлені новим міжелітним консенсусом, який зводився до демонтажу режиму В. Януковича, що став вже неймовірно токсичним для всіх впливових політичних гравців, та повернення Конституції 2006 року із прем'єр-президентським типом напівпрезидентської системи правління, яка діє до сьогоднішнього дня.

Після виборів Президента та Верховної Ради в 2014 р., формування нової коаліції, конфігурація влади в трикутнику президент – прем'єр-міністр – парламент, в рамках прем'єр-президентського типу напівпрезидентської системи, повноваження президента обмежувалися як прем'єр-міністром, так і парламентською коаліцією. В таких умовах президент є обмеженим в можливостях суттєво розширювати власні повноваження, відповідно, прагнення до значного розширення повноважень президентом неминуче призводило б до конфлікту із прем'єр-міністром. Загалом конфлікт між прем'єр-міністром і президентом закладений самою Конституцією зразка 2006 р. Таким чином, президентство П. Порошенка мало б нагадувати президентство В. Ющенка, а саме – постійним протистоянням між президентом і прем'єр-міністром, неможливістю президента перетворити Адміністрацію

Президента в основний центр ухвалення рішень в державі та неможливістю суттєво розширити повноваження. Однак у 2016 році П. Порошенко остаточно концентрує значні владні повноваження, що проявляється в зміні прем'єр-міністра (А. Яценюк змінюється на наближеного до П. Порошенка В. Гройсмана), прямій конфронтації з І. Коломойським (конфлікт завершується націоналізацією значимих активів і досить суттєвим політичним/економічним ослабленням олігарха) та перетворення Адміністрації Президента в центр ухвалення основних рішень в державі, прем'єр-міністр і весь Кабінет міністрів України перетворюються фактично на виконавців рішень Президента та Адміністрації Президента. В контексті інституційного посилення П. Порошенка досить показовим є призначення власного кума Ю. Луценка у 2016 році Генеральним прокурором України; заради цього призначення більшість у Верховній Раді голосує за зміни до законодавства про ГПУ.

Значення неформальних практик в системі правління в Україні

Окрім формальних повноважень президента, в українському політичному процесі критично важливим є неформальні повноваження голови держави, досить часто саме неформальні повноваження і домовленості в реаліях українського політичного процесу мають більше значення, ніж формальні, визначені законом повноваження. В контексті неформальних практик суб'єктів українського політичного процесу ми називаємо рентоорієнтованими гравцями (акторами), саме поняття «рентоорієнтованість» (*rent-seeking*) починає вживатись в 1960-70 рр. американськими економістами для позначення специфічного типу поведінки ринкових агентів, класичними дослідженнями на цю тему є публікації Г. Туллока (Tullock 1967) та А. Крюгера (Krueger 1974). На нашу думку, «рентоорієнтовані гравці (актори)» – це найбільш вдалий термін для опису українських суб'єктів політичного процесу.

З точки зору неформальних практик український політичний процес можна розглядати як діяльність рентоорієнтованих гравців (акторів), які створюють клієнтарно-патронажні мережі і орієнтовані на вилучення ренти, відповідно, політичні/державні посади розглядаються цими гравцями як джерело отримання ренти, основною мотивацією для участі в політичній діяльності є отримання доступу до ресурсів (Фісун 2016: 10). Зазначені клієнтарно-патронажні мережі

пронизують все українське суспільство і являють собою централізовані структури, на вершині яких стоять найвпливовіші рентоорієнтовані гравці (олігархи), які конкурують між собою за ресурси держави (Fisun, Movchan 2023: 125-127). Кожна така мережа має відповідні політичні сили, ЗМІ, чиновників, представників органів місцевого самоврядування і т.д., які діють в інтересах цієї мережі. Політолог Г. Хейл уводить досить вдале поняття «патронажне президентство» (Hale 2011; Hale 2015), яким описується контроль президента над існуючими клієнтарно-патронажними мережами; фактично президент починає конкурувати із найвпливовішими рентоорієнтованими гравцями (олігархами) за можливість очолювати клієнтарно-патронажні мережі. Феномен патронажного президентства по-різному проявляється в президентсько-парламентському та прем'єр-президентському типах напівпрезидентських систем. У першому випадку президент конкурує безпосередньо із найвпливовішими рентоорієнтованими гравцями (олігархами) за можливість очолити клієнтарно-патронажні мережі, в другому випадку – президент конкурує як із найвпливовішими рентоорієнтованими гравцями (олігархами), так і з прем'єр-міністром за можливість очолити клієнтарно-патронажні мережі.

Такі коливання між президентсько-парламентським і прем'єр-президентським типами напівпрезидентської системи періодично інтерпретуються в найкращих транзитологічних традиціях як незавершеність формування конституційного дизайну системи державного правління в Україні, або як прояв найрізноманітніших форм незрілості (інституційної, демократичної, громадської і т.д.), що не дають можливості інституційно закріпити певні демократичні надбання після Помаранчевої революції та Революції Гідності і не допустити авторитарних рецидивів у вигляді потужної президентської влади, яка прагне монополізувати політичний процес. На нашу думку, така позиція є помилковою, вона являє собою спробу помістити наявну політичну реальність в концептуальні рамки модернізаційних (що спираються головним чином на роботи А. Пшеворського (Przeworski 1991), Х. Лінца та А. Степана (Linz, Stepan 1996) та транзитивних теорій (розвивають ідеї Г. О'Доннелла та П. С. Шмиттера (O'Donnell, Schmitter 1986))), які пропонують досить прості (майже сакральні) постулати про перехідні суспільства з їхньою іманентною

боротьбою між демократичними-авторитарними тенденціями суспільно-політичного розвитку. Коливання між президентсько-парламентським і прем'єр-президентським типами напівпрезидентської системи не є пошуками оптимальної моделі державного правління, такі коливання варто розглядати

як найоптимальніший спосіб легалізації ключовими рентоорієнтованими гравцями рішення про посилення/послаблення інституту президентства, тобто рішення ухвалюється акторами у власних інтересах і з огляду на короткотривалу перспективу.

**Порівняльна таблиця політичної впливовості президентів України (з 1996р.)/
Comparative table of political influence of Ukrainian presidents (since 1996)**

Пп/ п	Президент/ President	Роки*/ years	Система правління/ System of government	Формально- інституційний тип/ Formal- institutional type/	Політичний вплив президента за сукупністю формальних і неформальних повноважень (Сильний/Слабкий) **/ Political influence of the president by the combination of formal and informal powers (Strong/Weak)
1.	Кучма Л. Д./ Kuchma L. D.	1996-2005	Напівпрезиденталізм/ Semi-presidentialism	Президентсько- парламентський/ Presidential- parliamentary	Сильний/ Strong
2.	Ющенко В. В./ Yushchenko V. V.	2006-2010	Напівпрезиденталізм/ Semi-presidentialism	Прем'єр- президентський/ Prime-Presidential	Слабкий / Weak
3.	Янукович В. Ф./ Yanukovych V. F.	2010-2014	Напівпрезиденталізм/ Semi-presidentialism	Президентсько- парламентський/ Presidential- parliamentary	Сильний / Strong
4.	Турчинов О. В. (в.о.)/ Turchynov O. V. (Acting)	2014	Напівпрезиденталізм/ Semi-presidentialism	Прем'єр- президентський/ Prime-Presidential	Слабкий/ Weak
5.	Порошенко П.О./ Poroshenko P.O.	2014-2016	Напівпрезиденталізм/ Semi-presidentialism	Прем'єр- президентський/ Prime-Presidential	Слабкий/ Weak
		2016 - 2019			Сильний/ Strong
6.	Зеленський В. О. / Zelensky V. O.	2019	Напівпрезиденталізм/ Semi-presidentialism	Прем'єр- президентський/ Prime-Presidential	Сильний/ Strong

*вказані не роки президентства, а фактичні роки відповідного формально-інституційного типу системи правління визначеного Конституцією.

** критерієм сили/ слабкості президента є відповідність/невідповідність двом умовам: 1) фактична залежність прем'єр-міністра від президента через контроль останнього над парламентською більшістю; 2) КМУ фактично є технічним виконавцем рішень Адміністрації(Офісу) Президента України.

Саме з 2016 року інститут президентства набуває досить значних повноважень і починає контролювати як парламентську більшість, так і виконавчу владу, зводячи КМУ до ролі філії Адміністрації Президента, а прем'єр-міністра – до ролі підлеглого президента. Повноваження П. Порошенка з 2016 року були максимально наближені до повноважень президента в суперпрезидентській системі правління, із фактичним контролем над КМУ і ВР. Таке суттєве збільшення реальних повноважень, на нашу думку, відбулось через встановлення контролю над низкою клієнтарно-патронажних мереж нижчого та середнього рівня, які були успішно переформатовані і стали опорою для посилення політичних позицій П. Порошенка.

Після президентських і парламентських виборів 2019 р. В. Зеленський і його політична партія «Слуга народу» отримав високу підтримку виборців, що забезпечило легітимність подальшим діям як самого В. Зеленського, так і його політичній партії, що фактично забезпечило новообраному президенту можливість стати «патронажним президентом» інкорпорувавши існуючі клієнтарно-патронажні мережі. Саме контроль над цими мережами забезпечує реальну повноту влади, а не воєнний стан. Президент В. Зеленський вже мав повноваження, які характерні для президентів у суперпрезидентських системах правління до початку дії воєнного стану (лютий 2022 р.), так само як керівник Офісу Президента А. Єрмак став фактично другою посадовою особою за впливовістю в державі, ще до початку дії воєнного стану.

Отже, значне розширення повноважень інституту президентства відбулось не в 2022 році, через дію воєнного стану, а починаючи з 2016 року, коли, згідно з Конституцією України зразка 2006 року, формальні повноваження голови держави були відносно обмеженими. Саме з 2016 року інститут президентства в Україні, в умовах прем'єр-президентського типу напівпрезидентської системи, за своїми повноваженнями стає наближеним до повноважень президента у суперпрезидентській системі правління. Таке посилення інституту президентства ми вважаємо нетиповим для функціонування української політичної системи, оскільки всі попередні випадки значного розширення повноважень інститутом президентства відбувались за наявності президентсько-парламентського типу напівпрезидентської системи правління (Л. Кучма, В. Януковч).

Причиною такого нетипового збільшення повноважень інститутом президентства, на нашу думку, є неформальні практики, специфічні особливості функціонування клієнтарно-патронажних мереж і рентоорієнтованих гравців, саме вони являють собою той фундамент, що забезпечує опору і дає можливість, всупереч формально-інституційним обмеженням, суттєво збільшувати реальні повноваження інституту президентства

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чоудрі, С., Седеліус, Т., Кириченко, Ю. 2018. *Напівпрезиденталізм та інклюзивне врядування в Україні: пропозиції для конституційної реформи*. Київ: Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам.
2. Shugart, M.S. 2005. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns, *French Politics* 3: 323-351.
3. Fisun, O. 2011. The Dual Spiral of Ukrainian Politics after 2010, *PONARS Eurasia Policy Memo* 164: 1-5.
4. Гайко, О. 2014. Трансформація сучасної капіталістичної системи, *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Сер. Питання політології* 27: 114-119. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/1350/1109>
5. Щербина, С. 2012. «Сім'я» виходить у світ. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/10/11/6974428/>
6. Tullock, G. 1967. The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft, *Western Economic Journal* 5: 224-232. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1967.tb01923.x>
7. Krueger, A. O. 1974. The Political Economy of the Rent-Seeking Society, *American Economic Review* 64: 291-303.
8. Фісун, О. 2016. Неформальні інститути та неформальна демократія в Україні, *Агора* 17: 9-13.
9. Fisun, O., Movchan, U. 2023. Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine. In: B. Madlovics, B. Magyar (Eds.), *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*. Central European University Press : 119-139. URL: [file:///C:/Users/intel/Downloads/2023.10.16.Ukraine sPatronalDemocracyandtheRussianInvasionMadlovics-MagyarCEUPress.pdf](file:///C:/Users/intel/Downloads/2023.10.16.Ukraine%20Patronal%20Democracy%20and%20the%20Russian%20Invasion%20Madlovics-Magyar%20CEUPress.pdf)
10. Hale, H. 2011. Formal Constitutions in Informal Politics: Institutions and Democratization in Post-Soviet Eurasia, *World Politics* 63: 581-617 <https://doi.org/10.1017/S0043887111000189>
11. Hale, H.E. 2015. *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press URL: https://assets.cambridge.org/9781107073517/frontmatter/9781107073517_frontmatter.pdf

12. Przeworski, A. 1991. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press. URL: [file:///C:/Users/intel/Downloads/Democracy and the Market Political and Economic Re.pdf](file:///C:/Users/intel/Downloads/Democracy_and_the_Market_Political_and_Economic_Re.pdf)
13. Linz, J., Stepan, A. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
14. O'Donnell, G., Schmitter, P.C. 1986. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2025

Стаття рекомендована до друку 29.03.2025

Oleg Gaiko

Assistant professor, PhD in Political Science, V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
o.gaiko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

FEATURES OF STRENGTHENING THE INSTITUTION OF THE PRESIDENCY IN THE MODERN SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEM OF GOVERNMENT IN UKRAINE

The specific features of the functioning of the modern semi-presidential system of government in Ukraine are examined. The evolution of the semi-presidential system since 1996 is traced. It is shown that in the Ukrainian political process, the president's concentration of power is influenced not only by formal powers but also by informal mechanisms. It is argued that in the political history of modern Ukraine until 2016, a significant expansion of both formal and informal presidential powers occurred under the president-parliamentary type of semi-presidential system when Presidents of Ukraine (L. Kuchma and V. Yanukovych) obtained a level of power characteristic of super-presidential systems. The fluctuations between the president-parliamentary and premier-presidential types of Ukraine's semi-presidential system since 1996 are examined. It is observed that the process of strengthening or weakening the institution of the presidency has always been preceded by inter-elite consensus.

The phenomenon of patronage-based presidency in Ukraine is analyzed, along with the specific features of its implementation under both the president-parliamentary and premier-presidential types of the semi-presidential system.

It is demonstrated that since 2016 to the present day, there has been an atypical strengthening of the presidency in Ukraine, as the president acquires a power typical of super-presidential systems, despite the formally existing premier-presidential type of semi-presidential system.

It has been revealed that the main reason for the significant expansion of presidential powers lies in informal practices, the specific functioning of clientelistic and patronage networks, and rent-seeking actors. These elements constitute the foundation that provides support and enables a substantial increase in the actual powers of the presidency despite formal institutional constraints.

Keywords: *semi-presidential system, premier-presidential type, president-parliamentary type, political system, client-patron networks, rent-seeking actors, institution of the presidency.*

REFERENCES

1. Choudry, S., Sedelius, T., Kyrychenko, Y. 2018. *Semi-Presidentialism and Inclusive Governance in Ukraine: Proposals for Constitutional Reform*. Kyiv: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (in Ukrainian)
2. Shugart, M.S. 2005. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns, *French Politics* 3: 323-351.
3. Fisun, O. 2011. The Dual Spiral of Ukrainian Politics after 2010, *PONARS Eurasia Policy Memo* 164: 1-5
4. Gaiko, O. 2014. Transformation of the Modern Capitalism System, *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Issues of Political Science* 1132:114-119 URL:

<https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/1350/1109> (in Ukrainian)

5. Shcherbyna, S. 2012. «The family» is entering the public eye. URL:

<https://www.pravda.com.ua/articles/2012/10/11/6974428/> (in Ukrainian)

6. Tullock, G. 1967. The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft, *Western Economic Journal* 5: 224-232.

<https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1967.tb01923.x>

7. Krueger, A. O. 1974. The Political Economy of the Rent-Seeking Society, *American Economic Review* 64: 291-303.

8. Fisun, O. 2016. Informal institutions and informal democracy in Ukraine. *Agora* 17: 9-13. (in Ukrainian)

9. Fisun, O., Movchan, U. 2023. Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine. In: B. Madlovics, B. Magyar (Eds.), *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*. Central European University Press: 119-139. URL:

<file:///C:/Users/intel/Downloads/2023.10.16.UkrainePatronalDemocracyandtheRussianInvasionMadlovics-MagyarCEUPress.pdf>

<https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/1350/1109> (in Ukrainian)

10. Hale, H. 2011. Formal Constitutions in Informal Politics: Institutions and Democratization in Post-Soviet Eurasia, *World Politics* 63: 581-617.

11. Hale, H.E. 2015. *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press URL: https://assets.cambridge.org/9781107073517/frontmatter/9781107073517_frontmatter.pdf

12. Przeworski, A. 1991. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.

13. Linz, J., Stepan, A. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

14. O'Donnell, G., Schmitter, P.C. 1986. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

The article was received by the editors 07.02.2025.

The article is recommended for printing 29.03.2025.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-09>

УДК [323.2:352:355][477.54]

Iryna Rabotyagova

PhD in Political Sciences, Associate Professor at the Department of Political Science,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine;
i.rabotyagova@karazin.ua , <https://orcid.org/0000-0002-4972-1875>

INFORMAL WAR-TIME INSTITUTIONS IN SCOPE OF KHARKIV REGION

The paper is devoted to the consideration of informal institutions in the Kharkiv region during a full-scale invasion, which are capable of determining not only the local political process and the characteristics of civil society, but also the course of military operations in the frontline region, as well as the trajectory of the longer process of democratization of Ukraine. In the study, institutions will be defined not so much as organizations, but as practices established in time and space that are decisive within the selected territory and society, whether or not organizationally fixed. In particular, both corruption and local public leadership traditional for pre-war Ukraine are considered, as well as informal institutions of martial law, such as local military leadership, informal practices of the mobilization process, the formation of the volunteer movement, including its military cluster. Informal institutions are studied as social practices stable in time and space, which have both a negative and a positive impact on the course of military operations in the Kharkiv region. Corruption is viewed in a broad sense not only as the appropriation of financial resources, but also as an informal, non-legal method of distributing and redistributing various goods and resources. The mobilization process is examined through the prism of social behavior, which includes human rights violations and backlash in the form of attacks or evadanship. An important obstacle to confronting the northern aggressor neighbor is the informal lines of division between the military and civilian sectors. The article also examines the phenomenon and organized forms of volunteering, both civilian and military, which is an important link in uniting the civilian and military population in the Kharkiv region, maintaining the front line in the region and providing primary assistance to temporarily displaced persons from the combat zone. Of particular importance in the context of the chosen topic is the aspect of borderline identity, which is both heterogeneous and changeable, contains elements of the local and European, the past and the present.

Keywords: *informal institutions, democracy, corruption, chiefdom, martial law, local military leadership, volunteerism, military vs. civilians, mobilization, identity.*

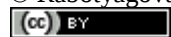
In cites: Rabotyagova I. 2025. Informal War-Time Institutions in Scope of Kharkiv Region. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 70-75.
<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-09>.

The paper comes from the post-structuralist idea that the state of emergency is declared for the time of war thus for an indefinite term and it (state of exception (Agamben, 2005)) sometimes contradicts democracy because it replaces human rights with the executive power.

Still such measures are often needed to defend the state integrity and national interests.

Indeed, the state of emergency and especially martial law opens the way for manual governing and therefore prepares the ground for the rise of the informal institutions. From one perspective, informal institutions provide fast decision-making, using informal resources and using more powers than formal institutions allow to achieve a proper result. From the other perspective, they tend to be accompanied with corruption scandals, informal, hidden from the

© Rabotyagova I., 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

civil society power and resources redistribution and chiefdom trends.

Therefore the Ukrainian case of informal institutions during the full-scale Russian invasion should be researched, especially in regional perspective with the special attention to the frontline zones, such as the Kharkiv region. Both typical and non-typical war-time institutions are picked regarding their influence on the local war process.

Corruption

Corruption is one of the most common Ukrainian informal institutions through all its history originating from the traditional economy of gift and its scope can be considered to be the main problem in the democracy consolidation process. Neither the European integration process, nor the full-scale invasion haven't coped with its decline, thus showing its traditionalism and rootedness into Ukrainian political and everyday culture. The common forms of corruption such as financial and humanitarian aid appropriation or informal redistribution by public officials are causing lack of confidence in the Ukrainian government from the partner states providing this aid and the demands for a transparent way of its use. Still some forms of corruption were crucially important at the beginning of the full-scale invasion. The first months of the full-scale invasion the informal ammunition redistribution was used to help the frontline units to stop the aggressor and to secure the battle line. As units were receiving weapons and ammunition often without proper documentation, by their commanders' oral or informally written demands only, it's extremely difficult to evaluate the «fairness» of such a redistribution, still this informal practice allowed to save the precious time and refill the frontline gaps much more faster than the legal procedure could allow.

Still the traditional corruption practices such as illicit enrichment using the war is definitely harmful both for the internal processes such as government legitimation by both military and civilians and for the international reliability of Ukraine in the eyes of current and potential partner states. Viktor Pavlushchyk, head of the National Agency on Corruption Prevention (NACP), even called this side of corruption the second war that Ukraine fights ('Ukraine is fighting two wars' 2024)

However, the fight against corruption in the Kharkiv region is provided mostly by civil initiatives and the civil organization "Kharkiv Anticorruption Center" can be considered to be the most influential one that works on a

permanent basis starting from 2015 (Kharkiv Anticorruption Center). During the war time their investigations mostly concern the reconstruction costs and the local budget money laundering in Kharkiv in the Kharkiv region.

Informal Practices of the Mobilization Process

The mobilization process and in particular the mechanisms of mobilizing people, bringing them to the territorial recruitment centers was discussed in Ukraine from 2014, but the discussion became much more intensified starting from 2022 regarding the growing necessity in filling the gaps in the military, especially within infantry and assault brigades. The main question is whether we can neglect human rights, forcing male citizens of the mobilization age to serve, thus lowering the level of liberalism and democracy in order to secure the frontline and not letting the enemy gain more Ukrainian territory. The majority of the passionate population joined the military in 2022 and the only way to restore the military capacity is to conduct compulsory mobilization. Still a big part of civil society, driven by individualism and fear to be killed is struggling against this process, thus deepening the antagonism of national interests vs. civil interests and military vs. civilians, which definitely influences the process of Ukrainian land liberation.

Kharkiv region is considered the mild one regarding the scale of the compulsory mobilization, still the cases of the force excess from the side of servants of the recruitment centers, the traumatization during the mobilization and suicidal behavior up to suicide of the potentially mobilized are often seen in the local news. The stories of local evaders (so called "ukhylyanty") are often shown in a more amazing way with a bit of compassion towards them that makes the recruitment servants who mostly are war veterans feel demonized, neglected, hated in society and sometimes even attacked to death by civilians. Also the mobilization process is accompanied by corruption scandals revealing the long-time existing both national and regional patron-client network.

Local Military Leadership

Local military leadership is often discussed nowadays as potential formation of the post-war feudal structures, supported by new local mini-armies. Therefore, local military leadership provides the arrangement of a more efficient recruiting system along with the traditional mobilization process, applying to the local frontline identity and using the topic of the

«small motherland» defence. Also local military leadership is usually connected to the regional entrepreneurship networks, both legal and illegal ones that allows to fundraise much more efficiently, than using social media only.

It's also important that mostly the leadership units tended to emerge as a unity around the leaders of nationalist civil organizations that allowed to ideologically reproduce the strong internal structure, ideological unity and the principle of both force (racket, assaults) and non-violent (both legal and illegal business) means.

Therefore the most efficient military units that can be researched as strong regional leaderships tending to chiefdoms on perspective are:

1. Special unit of the Defence Intelligence of Ukraine «KRAKEN» (Active Operations Unit KRAKEN) led by the leaders of the National Corps Kharkiv Kostyantyn Nemichev and Danylo Polozhukhno. Emerged from the community of sportsmen and regional football ultras getting known in Kharkiv by stories about street violence this unit nowadays is characterized by the strong structure, loyalty and unity. It became a real phenomenon of the successful transformation of the non-state voluntary formation into the battalions of Territorial Defence Forces and afterwards into the special unit of the Defence Intelligence of Ukraine.

2. «Freikor» unit (Volunteers who defeated the Russian special forces, 2023) was led by Georgiy Tarasenko, who died in March 2022 during the liberation of Mala Rogan and Vilhivka villages. This unit stood up as Kharkiv defenders from the first day of full-scale invasion, thus forming a strong affiliation with Kharkiv inhabitants. None regarding the death of the leader, regarding the relatively long history of the unit, its stable internal structure, unity of strong leaders, the combat experience starting from 2017, this unit shouldn't be underestimated in its potential in fully reuniting again.

3. 429 Separate regiment of unmanned aerial vehicles «Achilles» (429 Separate regiment of unmanned aerial vehicles «Achilles») can be considered one of the leadership units partly connected to the Kharkiv region due to its leader Yurii «Achilles» Fedorenko, who used to be a Kyiv businessman and politician before the full-scale Russian invasion. Having the combat experience from ATO and due to his charisma, manager skills, his network connections within Ukrainian politics and understanding the perspectives of

unmanned aerial systems in the new war format, Fedorenko managed to transform his team from the level of platoon and squadron defending Kyiv region in 2022 into the separate regiment of unmanned aerial vehicles based in Kharkiv region, remaining the main ideological leader of the unit. His marriage to the politician Maria Mezentsseva who represents Kharkiv in the Ukrainian Parliament, as a member of the Servant of the People party along with private reasons can be considered to be the way to become more politically influential, publicly presented and to have more influence on the mobilization process.

Military vs. Civilians

Military and civil sector often oppose to each other, mostly through several key motive lines:

1. Supporting different policy lines, starting from the general views to the views on how the mobilization process should be arranged. Military tend to choose policies favorable towards the order and narrowing democracy if it's needed to defend the national interests. Civilians tend to choose democracy even if it can cause damage to the national interests and the territorial integrity.

2. The political/potentially electoral clash Zelensky vs. Zaluzhny, that demonstrates and deepens the opposition between civil and military trajectories of executive power in Ukraine. This clash can be considered to be dangerous both in the war time and during post-war reconstruction, as it can bring the state to the chaos and usurpation of power. The constant electoral swing within this clash shown by latest sociological researches (Zelensky or Zaluzhny 2025), demonstrates the constantly hesitating public opinion and can open the way towards electoral manipulations and political system destabilization

3. Salary difference. Historically this motive line was to benefit the civilian sector, but the full-scale invasion and rethinking of the military financing brought the opposite disproportion to the table thus provoking jealousy from the civil sector business of the Kharkiv region, suffering from the everyday shelling. However, a lot of military units are using the financial motive to recruit, especially women, as soon as civil business can barely provide the same level of financial supply and social benefits.

Volunteer Movement

Volunteer movement represents the informal institution that tends to sew together military and civil society clusters through cooperation. Nowadays the majority of

volunteer institutions and charity foundations of the Kharkiv region tend to combine work with both military and civilians, and regarding the frontline status of the region the aid is mostly addressed to the locally quartered military forces and temporarily displaced people from the war zone. The most influential regional volunteer and charity organizations are (List of volunteer organizations in the Kharkiv region, 2022): Charitable Organization «Unbreakable Kharkiv Charitable Foundation», Volunteer Organization D20, Kharkiv Help (Netherland foundation Zeilen van Vrijheid representatives), Shields, Culture Shock, Diya Foundation, Charity Foundation «Dopomoga Is Me», CO «Food for Kharkivians», Charity Organization «Station Kharkiv», Charity Foundation «Dar Kharkiv», Volunteer Organization «Hell Kitchen Kharkiv», Puppet Theater Team (HUB L.OB), Serhiy Zhadan Charity Foundation, Charity Foundation «FODY», Charity Foundation «Volonterska», Alcohol Ukulele, Way of Ukraine etc. Along with the organizations trying to combine volunteering for both military and civil sector, animal rescue organizations should be mentioned. UAnimals and Animal Rescue Kharkiv evacuate animals from the war zone in cooperation with local military units.

The recent decision of the Cabinet of Ministers about the creation of air defense groups as part of voluntary formations of territorial communities (How to join the defense of the sky, 2025) is also considered an efficient measure to encourage locals to defend their land without becoming the fully involved part of the military.

Borderland Identity

The Kharkiv regional identity can be considered the extremely heterogeneous one with the trend of Ukrainization and Europeanization, which is influenced by the following factors:

1. Extreme migration processes within the region (Skliar, 2023) due to the constant changes of the frontline since 2022.
2. Migration of the pro-russian inhabitants towards Russia.
3. European and global emigration.
4. Return of the Kharkiv region inhabitants back after deoccupation and relative freezing of the frontline.

Even though the the existence of pro-soviet and pro-russian Kharkiv region demographic cluster has to be taken into consideration while researching the borderline identity, it's also important to understand that the increasing European dimension of identity in the Kharkiv

region is largely influenced by the widespread thought that Ukraine nowadays represents the European frontline, therefore Kharkiv region and Kharkiv as a symbol represents the blade of the frontline that forms the elements of responsibility, fear and pride within the regional identity.

Conclusions

1. Researching informal institutions while defining the outcomes of the russian war against Ukraine is important, especially how the regional ones define the frontline movement. Also the trajectory of the post-war reconstruction will depend on the shape and influence of the informal institutions both on regional and national level.
2. Corruption shows its both sides within the region both as illicit enrichment and informal accelerated military aid redistribution towards the frontline region.
3. Even though the mobilization process in the Kharkiv region is relatively not intensive, it shows its back side of evadership, aggression and human rights violation.
4. Local military leadership is both positively important in securing the frontline and strengthening the regional identity and potentially dangerous in formation of feudal-looking local patron-client structures.
5. There's a significant clash between the military and civil sector that can be fixed by more intensive inclusion of civilians into the protection of the region and volunteering process.
6. The identity based on the mix of regionalism and pride to be the European frontline is a cornerstone of securing the frontline in the Kharkiv region.

REFERENCES

1. Agamben G. 2005. State of Exception. The University of Chicago Press. URL: <http://pdf-objects.com/files/US-English-PDF-Object.pdf>
2. 'Ukraine is fighting two wars': The mission to root out corruption. Interview with the Head of the NACP for The Times. 2024. URL: <https://nazk.gov.ua/en/ukraine-is-fighting-two-wars-the-mission-to-root-out-corruption-interview-with-the-head-of-the-nacp-for-the-times/>
3. Kharkiv Anticorruption Center. URL: <https://anticor-kharkiv.org/> (in Ukrainian)
4. Active Operations Unit KRAKEN. URL: <https://kraken-gur.army/> (in Ukrainian)
5. Volunteers who defeated the Russian special forces. The history of the Kharkiv unit «Freikor». 2023. URL: <https://www.057.ua/news/3536857/dobrovolci-aki-peremogli-rosijskij-specnaz-istoria-harkivskogo-pidrozdlu-frajkor-foto> (in Ukrainian)

6. 429 Separate regiment of unmanned aerial vehicles «Achilles». URL: <https://achilles.army/> (in Ukrainian)
7. Zelensky or Zaluzhny: who do Ukrainians trust the most? 2025. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zelenskiy-chi-zaluzhniy-komu-navbilsh-dovirayut-1752047313.html> (in Ukrainian)
8. List of volunteer organizations in the Kharkiv region trusted by «Nakypilo». 2022. URL: <https://nakypilo.ua/novyny/perelik-volonterskykh-orhanizatsii-kharkivshchyny-yakym-doviriaie-nakypilo/> (in Ukrainian)
9. How to join the defense of the sky: a step-by-step algorithm for joining the air defense groups of the VFTC. 2025. URL: <https://mod.gov.ua/news/yak-doluchitisya-do-zahistu-neba-pokrokoviy-algoritm-vstupu-do-grup-protipovitryanoyi-oboroni-dftg> (in Ukrainian)
10. Skliar V.. 2023. Migration Processes in the Kharkiv Region in the Conditions of Russian Aggression and Their Impact on the Demographic Situation. Folk Art and Ethnology, 2 (398). 14–22. <https://doi.org/10.15407/nte2023.02.014> (in Ukrainian)

The article was received by the editors 10.02.2025.

The article is recommended for printing 17.03.2025.

Ірина Володимирівна Работягова

кандидат політ. наук, доцент кафедри політології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків
i.rabotyagova@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-4972-1875>

НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ У МЕЖАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглядаються неформальні інституції у Харківській області під час повномасштабного вторгнення, які здатні визначати не тільки місцевий політичний процес та особливості громадянського суспільства, але й перебіг воєнних дій у прифронтовому регіоні, а також траєкторію подальшого процесу демократизації України. У дослідженні інституції визначаються як усталені у часі та просторі практики, що є визначальними в межах обраної території та суспільства, закріплені чи не закріплені організаційно. Зокрема розглядаються як традиційні для довоєнної України корупція та місцеве громадське лідерство, так і неформальні інституції воєнного стану, такі як місцеве військове лідерство, неформальні практики мобілізаційного процесу, формування волонтерського руху, у тому числі його військового кластеру. Неформальні інституції досліджуються як стійкі у часі та просторі суспільні практики, що мають як негативний вплив на перебіг воєнних дій у Харківській області, так і позитивний. Корупція розглядається у широкому сенсі не тільки як привласнення фінансових коштів, але й як неформальний, невідповідний до норм права спосіб розподілу та перерозподілу різноманітних благ та засобів. Мобілізаційний процес досліджується крізь призму соціальної поведінки, що включає порушення прав людини та зворотні реакції у формі нападів або ухилянтства. Важливою перепорою на шляху протистояння північному сусіду-агресору є неформальні лінії розколу між військовим та цивільним сектором. Також розглядається явище та організовані форми волонтерства, як цивільного, так і військового, що є важливою ланкою об'єднання цивільного та військового населення у Харківській області, утримання лінії фронту в області та первинної допомоги тимчасово переміщеним особам із зони бойових дій. Окреме значення в контексті обраної тематики має аспект порубіжної ідентичності, що містить елементи локального та європейського, минулого та сучасного.

Ключові слова: неформальні інституції, демократія, корупція, вождизм, воєнний стан, місцеве військове лідерство, волонтерство, військові vs. цивільні, мобілізація, ідентичність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Agamben G. 2005. State of Exception. The University of Chicago Press. URL: <http://pdf-objects.com/files/US-English-PDF-Object.pdf>
2. 'Ukraine is fighting two wars': The mission to root out corruption. Interview with the Head of the NACP for The Times. 2024. URL: <https://nazk.gov.ua/en/ukraine-is-fighting-two-wars-the-mission-to-root-out-corruption-interview-with-the-head-of-the-nacp-for-the-times/>
3. Харківський Антикорупційний центр. URL: <https://anticor-kharkiv.org/>
4. Підрозділ активних дій KRAKEN. URL: <https://kraken-gur.army/>
5. Добровольці, які перемогли російський спецназ. Історія харківського підрозділу «Фрайкор». 2023. URL: <https://www.057.ua/news/3536857/dobrovolci-aki-peremogli-rosijskij-specnaz-istoria-harkivskogo-pidrozdlu-frajkor-foto>
6. 429 Окремий полк безпілотних систем «Ахіллес». URL: <https://achilles.army/>
7. Зеленський чи Залужний: кому найбільше довіряють українці. 2025. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zelenskiy-chi-zaluzhniy-komu-naybilshe-doviryayut-1752047313.html>
8. Перелік волонтерських організацій Харківщини, яким довіряє «Накипіло». 2022. URL: <https://nakypilo.ua/novyny/perelik-volonterskykh-orhanizatsii-kharkivshchyny-yakym-doviriaie-nakypilo/>
9. Як долучитися до захисту неба: покроковий алгоритм вступу до груп протиповітряної оборони ДФТГ. 2025. URL: <https://mod.gov.ua/news/yak-doluchitisya-do-zahistu-neba-pokrovovij-algoritm-vstupu-do-grup-protipovitryanoyi-oboroni-dftg>
10. Скляр, В. 2023. Міграційні процеси в Харківській області в умовах російської агресії та їхній вплив на демографічну ситуацію. *Народна творчість та етнологія* 2 (398): 14–22. <https://doi.org/10.15407/nte2023.02.014>

Стаття надійшла до редакції 10.02.2025

Стаття рекомендована до друку 17.03.2025.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-10>

УДК 314.7+355.48+351.78

Олена Олексіївна Люба

доцент, канд. політ. наук, Харківський національний

університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022

lubaelenka@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-1460-2673>

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ТА ВПО НА ХАРКІВЩИНІ (2022-2025 РР.) В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Здійснено системний аналіз трансформаційних наслідків масштабних вимушених міграційних переміщень, що розпочалися на території Харківської області з 2022 року внаслідок повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну. Розглянуто причини, особливості та динаміку вимушеної міграції на Харківщині як одного з ключових регіонів внутрішнього переселення в Україні. Встановлено, що в перші тижні повномасштабного збройного конфлікту 2022 року міграція населення Харківщини набула вибухоподібного характеру, що призвело до різкого зростання навантаження на приймаючі громади інших регіонів, втрати інституційного контролю над потоками переміщення в умовах надзвичайного стану та дестабілізації місцевих систем забезпечення базових послуг. Підкреслено особливу стратегічну роль Харківської області як прифронтової території, транзитного регіону та місця тривалого проживання для значної частини внутрішньо переміщених осіб. Окреслено просторову специфіку внутрішньообласної мобільності, що включає хвилеподібні повернення, ротації та евакуаційні переміщення між громадами. Наведено приклади районів із найвищими показниками евакуації. Досліджено демографічні, соціально-економічні й етнокультурні наслідки міграційних процесів для міста Харкова, зокрема акцентовано увагу на якісних змінах у соціальній структурі громад, функціонуванні місцевих інституцій та трансформаціях системи публічної політики на регіональному рівні.

У висновках зроблено акцент на збереженні високого рівня інституційної мобілізації Харківщини попри обмеженість ресурсів, що забезпечує базову стійкість регіональних систем управління та соціальної підтримки.

Ключові слова: *вимушена міграція, Харківщина, внутрішньо переміщені особи, міграційна динаміка, внутрішньообласна міграція, вимушена урбаністична конвергенція.*

Як цитувати: Люба, О.О. 2025. Вимушена міграція та ВПО на Харківщині (2022-2025 рр.) в умовах збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 47: 76-94. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-10>

In cites: Liuba O. Forced Migration and Internally Displaced Persons in Kharkiv Region (2022-2025) under the Armed Conflict Between Ukraine and the Russian Federation. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 76-94. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-10> (in Ukrainian).

© Люба О.О., 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

У лютому-березні 2022 року Харків та населені пункти області стали об'єктами інтенсивних бойових дій, зокрема масованих артилерійських обстрілів, авіаційних ударів і ракетних атак. Ці події викликали високий рівень тривоги та паніки серед цивільного населення, що призвело до тимчасової дестабілізації життєдіяльності регіону і масового виїзду мешканців як до інших регіонів України, так і за її межі. Наслідком цього процесу стали суттєві зміни в демографічному профілі Харківської області, зокрема у статеві-віковій структурі населення, його етнокультурному складі та соціальній стратифікації. Вимушена міграція, яка в умовах повномасштабного збройного конфлікту набула системного характеру, сьогодні є невід'ємною складовою соціально-демографічної реальності Харківської області. Її інтенсивність та масштабність зумовлюють суттєві трансформації в демографічній структурі населення регіону, створюють нові соціальні виклики й формують складне поле для подальшого стратегічного розвитку. Особливої уваги потребує питання збереження мультикультурного характеру Харківщини, її локальної ідентичності та історико-культурних традицій, які впродовж століть формувалися як результат взаємодії різних етнічних і соціокультурних спільнот. Тривалість збройного протистояння становить серйозну загрозу для економічної та соціальної стабільності Харківщини, зокрема через демографічне виснаження, відтік кваліфікованих кадрів, зменшення трудових ресурсів та зниження рівня економічної активності. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження не лише викликів фізичного збереження регіону в умовах війни, а й стратегічних перспектив його відновлення та сталого розвитку з урахуванням масштабів і наслідків міграційних процесів.

Для нашої країни проблема міграції населення не є новою й становить особливий науковий інтерес з огляду на інтенсифікацію міграційних процесів, відсутністю достатньої та однозначної інформації щодо масштабів і регіональних особливостей сучасної міграції українців за кордон та кількісних потоків міграційного капіталу. Зростання наукового інтересу серед українських дослідників (Лібанова 2024; Супруновський 2022) до міграційної тематики зумовлюється насамперед тривалістю та масштабністю військового конфлікту України та РФ, наслідком якого стала вимушена міграція

переважно працездатного населення, що становить вагомий частку соціального та інвестиційного фінансового ресурсу країни. Впродовж останніх років вітчизняними фахівцями здійснювалися спроби оцінювання міграційних втрат України з початком збройного конфлікту на сході України з 2014 р. (Дубровський, Черкашин, Вахітова, Гетман 2024) оцінювання масштабів та наслідків міграцій населення, спричинених збройною агресією (Лібанова, Позняк, Цимбал 2022).

Харківщина – багатонаселений регіон із потужним інтелектуальним і промисловим потенціалом – упродовж 2022-2025 рр. знаходиться в епіцентрі значущих міграційних змін, що актуалізує дослідження проблем вимушеної міграції та ВПО в Харківській області сьогодні. **Метою статті** є комплексний аналіз масштабів, динаміки та географічної структури вимушеного переміщення населення Харківської області в умовах збройної агресії РФ проти України, з урахуванням як внутрішньодержавної мобільності (внутрішньо переміщені особи), так і зовнішньої міграції (виїзд за кордон). Особлива увага приділяється просторово-часовим характеристикам переміщення, соціально-демографічному профілю ВПО, а також інституційним формам реагування держави, місцевих громад та міжнародних організацій на міграційні виклики.

Харківщина є унікальним прикладом гібридного регіону у міграційній структурі країни, адже виконує дві функції одночасно: донорську – продукує потоки евакуації з небезпечних територій та реципієнтську – приймає переміщених осіб з інших областей і своїх же районів. Це поглиблює внутрішню міграційну складність регіону і робить Харківщину одним із головних об'єктів дослідження кризової мобільності населення в Україні. До початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України (станом на початок березня 2022 р.) місто Харків займало друге місце в Україні за чисельністю населення, поступаючись лише столиці – м. Києву, тоді як Харківська область перебувала на другому місці серед регіонів країни за кількісними демографічними показниками. Проте тривалість бойових дій, безпекові ризики та загрози для цивільного населення зумовлюють посилення процесів вимушеного переміщення населення Харківщини. Таким чином, вимушена міграція, як динамічний процес, продовжує чинити суттєвий вплив на

соціально-економічну ситуацію в регіоні, демографічну динаміку та урбаністичну структуру. Сучасні міграційні процеси на Харківщині формуються під впливом комплексу політичних, економічних, історико-культурних та географічних чинників і мають багатовекторний характер, що включає: внутрішню вимушену міграцію мешканців області до безпечніших регіонів України, часто з наміром повернення; вторинну імміграцію внутрішньо переміщених осіб з інших постраждалих територій до Харківщини; зовнішню еміграцію, спричинену загрозами безпеці та економічною нестабільністю.

Особливості внутрішньоміграційних процесів на Харківщині. Безпосередня близькість Харківської області та міста Харків до кордону з Росією визначає її вразливість до зовнішньої агресії в умовах сьогодення. Контроль над Харківською областю має як стратегічне, так і символічне значення, що своєю чергою, робить її важливим геопростором для обох сторін конфлікту. З 2014 року Харків став одним із головних логістичних центрів, через який проходила масова евакуація населення з Донецької (Донецьк, Горлівка, Макіївка тощо) та Луганської (Луганськ, Алчевськ, Сєвєродонецьк тощо) областей. У 2014–2015 роках кількість офіційно зареєстрованих ВПО (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб 2022) в Харківській області перевищувала 200 тисяч осіб. За даними Харківської міськради, у Харкові станом на вересень 2020 року було зареєстровано 89 тис. 315 внутрішньо переміщених осіб (72 тис. 563 сім'ї), 30% з яких – пенсіонери, 15% – діти, 5% – люди з інвалідністю та 50% – громадяни працездатного віку (У Харкові сім'ї переселенців отримують доступне житло 2020). За даними Головного управління статистики в Харківській області, до початку 2022 року у Харківській області мешкало 2,6 млн. жителів (Чисельність населення 2022).

Загострення російсько-українського конфлікту та вторгнення РФ на територію України у лютому 2022 року спричинило вибуховий відтік населення Харкова й області до регіонів України, де рівень загрози був нижчим (Вінницька, Івано-Франківська, Львівська та інші західні області). За даними МОМ, станом на 23 травня 2022 р. 16,2% загального населення

були внутрішньо переміщеними особами в межах України, що складало понад 7 млн. 134 тис. осіб. З них Харківська область склала за часткою 8% прийнятих та 27% походження ВПО (Звіт про внутрішнє переміщення 2022). Станом на 1 січня 2022 року постійне населення міста Харкова становило приблизно 1,42 млн. осіб (Чисельність населення 2022). Місто традиційно вирізнялося високою привабливістю для навчання та працевлаштування завдяки розвиненій системі вищої освіти, значному етнокультурному різноманіттю та наявності економічних перспектив. На початку 2022 року в місті навчалось близько 300 тис. студентів. Крім того, Харків виконував функцію трудового магніту для мешканців області: щоденно до міста прибували тисячі осіб, які працювали протягом тижня та поверталися додому на вихідні. За узагальненими оцінками, реальна кількість населення міста сягала близько 2 млн. осіб (Іванова 2024).

У період з лютого по квітень 2022 року місто зазнало значних міграційних втрат унаслідок активної фази бойових дій. За даними «Укрзалізниці», з Харкова було евакуйовано близько 600 тис. осіб залізничним транспортом. Крім того, велика кількість жителів залишила місто самостійно. За оцінками місцевої влади, у місті на той момент залишалось до 400 тис. осіб. Лише з травня 2022 року почала спостерігатися тенденція поступового повернення населення. Станом на кінець 2022 року чисельність населення Харкова оцінювалася на рівні близько 1,1 млн осіб. До цього показника включено орієнтовно 450 тис. внутрішньо переміщених осіб, які прибули як до самого міста, так і до населених пунктів Харківської області (Лобанок 2023). Друга хвиля масового виїзду місцевих жителів (січень – травень 2024 року), сталася у результаті активізації обстрілів інфраструктури міста. За даними обласної адміністрації, Харків покинули від 50 до 100 тисяч чоловік (Павленко 2025).

Через інтенсивність бойових дій на території Харкова та прикордонних громад (Борова, Вовчанськ, Ізюм, Дергачі, Куп'янськ, Чугуїв тощо) станом на 2025 рік триває вимушена міграція населення. За даними Інформаційного центру Мінсоцполітики, на сьогодні на обліку в регіоні зареєстровано 514,5 тисячі ВПО (рис. 1).

Внутрішньо переміщені особи Харківська область (2025) Internally displaced persons Kharkiv region (2025)

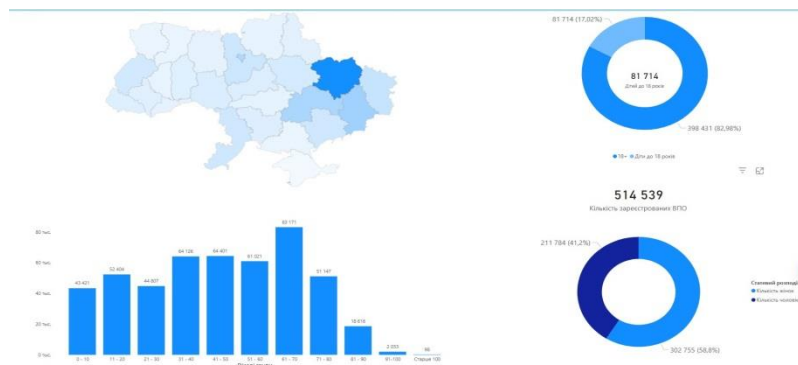

Рис. 1.

Джерело : Внутрішньо переміщені особи 2025/ Internally displaced persons

З огляду на збереження інтенсивних авіаційно-дронових ударів по житловій інфраструктурі Харкова, тривалі позиційні бойові дії на напрямках Вовчанська, Куп'янська та Ізюму, а також постійну загрозу розгортання нової масштабної наземної наступальної операції з боку збройних сил РФ, можна з високим ступенем імовірності прогнозувати подальше збереження високої міграційної динаміки населення регіону.

Підставою для постановки на облік ВПО жителів з Харківщини в інших регіонах України є проживання на тимчасово окупованій території або в районі проведення антитерористичної операції. Законодавством України гарантовано дотримання прав і свобод ВПО та надано можливість оформлення «Довідки про взяття на облік особи, переміщеної з тимчасово окупованої території України і районів проведення антитерористичної операції». Довідка переселенця дозволяє мешканцям з Харкова та області отримувати щомісячну адресну допомогу, переоформити соціальні виплати, пенсію, влаштувати дитину в садок чи школу, отримати доступ до медичного обслуговування та інше. Цю довідку можна отримати на офіційному сайті Порталу державних послуг iGov.

До нагальних проблем, з якими стикаються ВПО, слід віднести:

1) проблема доступу до безпечного житла та тривалого проживання. Забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом, яке відповідає критеріям безпеки, належних житлових умов та довгострокового використання, залишається одним із ключових викликів у гуманітарному управлінні

національного рівня. Відсутність достатньо розвинених житлових програм, обмежені фінансові ресурси переселенців, а також повільні темпи будівництва або відновлення житлової інфраструктури призводять до того, що значна частина ВПО змушена проживати в тимчасових притулках, гуртожитках або в умовах надмірної щільності проживання. Згідно з даними дослідження Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування (ОТГ) щодо потреб ВПО у всіх регіонах України, 72% опитаних проживають у орендованому житлі, 14,2% – у родичів або друзів, 7,5% – тимчасово перебувають у гуртожитках, готелях чи аналогічних закладах. Лише 1,3% респондентів зазначили, що отримали житло, надане державою або благодійними організаціями (Опитування щодо потреб ВПО 2024);

2) доступ до медичних послуг і психоемоційна підтримка. Після вимушеного переміщення значна частина ВПО стикається з обмеженим доступом до медичних послуг, зумовленим потребою у зміні декларації із сімейним лікарем, територіальною віддаленістю або перевантаженням закладів охорони здоров'я. Особливої уваги потребує ситуація, коли відсутність декларації унеможливує отримання консультацій, направлень до вузьких спеціалістів або рецептів на життєво необхідні ліки. За результатами згаданого вище дослідження, 55% респондентів відзначили проблеми з доступом до медичних послуг: 36,5% оцінили їх як задовільні, 14,4% – як незадовільні, і 3,7% – як дуже незадовільні (Опитування щодо потреб ВПО 2024). Крім того, гострою залишається потреба у психологічній підтримці. За результатами

опитування, 4,7% ВПО потребують постійної психологічної допомоги, а 40,2% – зазначають, що потребують її періодично (там само). Відсутність належної системи психоемоційної підтримки, особливо у сільських громадах, призводить до зростання ризиків розвитку депресивних станів, тривожності та посттравматичних розладів. Страх повторних обстрілів, втрати житла та невизначеність щодо майбутнього зумовлюють високий рівень психологічного навантаження, що має враховуватись у межах комплексної підтримки ВПО;

3) труднощі працевлаштування. Одним із ключових викликів для внутрішньо переміщених осіб залишається проблема доступу до ринку праці. Зокрема, на Харківщині, яка зазнала масштабної руйнації промислової та економічної інфраструктури, можливості працевлаштування є обмеженими. Це спричиняє високу конкуренцію за робочі місця, особливо серед осіб із низьким рівнем кваліфікації. Згідно з даними опитування Всеукраїнської асоціації ОТГ, 43,8% респондентів зазнали суттєвих труднощів під час пошуку роботи, що, на нашу думку, переважно пов'язано з потребою у перекваліфікації, втратою кар'єрних перспектив та адаптацією до нових умов локального ринку праці. Водночас 18,3% учасників дослідження оцінили труднощі як незначні, а 9,3% змогли знайти роботу без істотних перешкод (Опитування щодо потреб ВПО 2024);

4) інтеграція у приймаючі громади. Інтеграція ВПО в локальні соціальні системи супроводжується низкою бар'єрів. Основними серед них є обмежений досвід громад у роботі з великою кількістю переселенців, фрагментарна комунікація між органами місцевого самоврядування та ВПО, конкуренція за соціальні ресурси, а також прояви упередженого ставлення з боку частини місцевого населення. За результатами того ж дослідження, 45,3% опитаних зазначили, що «частково інтегрувалися» в нове середовище, 28,5% – «не дуже інтегровані», а 12% – «зовсім не інтегровані» (Опитування щодо потреб ВПО 2024). Ці дані свідчать про об'єктивну потребу в цілеспрямованих зусиллях з боку органів місцевого самоврядування та громадських інституцій щодо підтримки ВПО у процесі адаптації. Недостатня залученість внутрішньо переміщених осіб до громадського життя не лише уповільнює інтеграційні процеси, а й сприяє формуванню ізоляційних тенденцій та соціального відчуження. У цьому контексті важливо впроваджувати

комплексні програми включення для ВПО, що охоплюють як економічну, так і соціально-культурну адаптацію вимушених переселенців;

5) інші питання, що потребують подальшої уваги. Серед важливих напрямів, які залишаються недостатньо врегульованими в контексті інтеграції ВПО, слід виокремити низку соціально значущих питань, зокрема в освітній, адміністративній та правовій сферах. Одним із викликів є обмежена доступність до закладів дошкільної та загальної середньої освіти, а саме: спостерігається нестача місць у школах і дитячих садках, а також складнощі з адаптацією дітей до нових умов навчання. Актуальним залишається забезпечення безперервності освітнього процесу в умовах вимушеного переміщення, збереження доступу до якісної освіти та створення інклюзивного навчального середовища для дітей із вразливих категорій. Окрему увагу слід приділити наданню спеціалізованих послуг: реабілітації, соціальної підтримки осіб з інвалідністю, багатодітних родин та інших категорій населення, які мають підвищену потребу в державній та громадській підтримці. Водночас у багатьох громадах зафіксовано труднощі з доступом до адміністративних послуг: надмірні черги в ЦНАПах, затримки в оформленні довідок ВПО, призначенні соціальних виплат, а також обмежена цифровізація сервісів, що ускладнює швидке реагування на запити переселенців. Не менш важливою залишається потреба у безоплатній правовій допомозі, що дозволила б ВПО орієнтуватися в складній нормативно-правовій базі, пов'язаній із соціальним забезпеченням, житлом, реєстрацією та працевлаштуванням. Ураховуючи зазначене, основними кроками для забезпечення успішної інтеграції вимушених переселенців в громади інших областей та стабілізації їхнього життя на новому місці є необхідність розробки нових та удосконалення програм, які сприятимуть покращенню житлових умов, працевлаштуванню та психологічній підтримці ВПО. Ключовими умовами досягнення ефективності і результативності в цьому напрямі є міжінституційна координація, посилення комунікації між місцевою владою та ВПО, а також ефективний контроль за забезпеченням рівного доступу до базових публічних послуг.

До початку повномасштабного вторгнення у 2022 році місто Харків та область відігравали важливу роль у системі внут-

рішнього переміщення, сформованій внаслідок збройного конфлікту на сході України з 2014 року. Станом на 1 лютого 2022 року, у місті перебувало на офіційному обліку 91 554 внутрішньо переміщених особи (Роз'яснення для внутрішньо переміщених осіб 2024), а в Харківській області загальна цифра перевищувала 138 тис. осіб, що свідчить про значні переміщення населення у 2014-2021 роках, сталість та масштабність міграційної присутності. Соціальну допомогу на проживання, наприклад, у м. Харкові, отримувало 14 182 домогосподарства (Роз'яснення для внутрішньо переміщених осіб 2024), що демонструє як матеріальні потреби ВПО, так і впровадження цільових механізмів підтримки з боку держави. Варто зазначити, що за кілька років частина цих осіб повернулася до місць постійного проживання, тоді як інші – перемістилися до інших регіонів України або інтегрувалися в місцеву спільноту. Таким чином, ще з 2014 року м. Харків виконував функцію стратегічного транзитно-гуманітарного хабу для внутрішньо переміщених осіб, що обумовило формування локальної інституційної інфраструктури, здатної оперативно реагувати на виклики масових міграційних потоків. Крім того, наявність раніше сформованого досвіду з ВПО сприяла підвищенню адаптивного потенціалу міста в умовах ескалації збройного конфлікту, а також заклала основу для розгортання координаційних механізмів і реалізації комплексних інтеграційних стратегій на місцевому рівні.

Особливістю внутрішньоміграційних процесів 2022-2025 рр. на Харківщині є таке:

1. Харківська область з 2022 року постає як регіон з подвійною міграційною ідентичністю, що одночасно виконує функції демографічного донора та неklasичного реципієнта внутрішньо переміщеного населення. Такий статус є відображенням просторово-структурної асиметрії регіону, в якому стійке генерування евакуаційних потоків із зон активних бойових дій співіснує з високою концентрацією ВПО в адміністративних і логістичних центрах.
2. Харківська область є, на нашу думку, єдиним регіоном України, який упродовж повномасштабного вторгнення Росії одночасно виконує три критично важливі функції: прикордонної території (безпосередня межа з РФ на відстані до 40 км від обласного центру), зони активних бойових дій та ключового приймаючого регіону для

ВПО. Саме ця конфігурація просторово-безпекових характеристик робить Харківщину унікальним регіоном у структурі кризової мобільності населення України, відрізняючи її від інших прикордонних (наприклад, Сумська і Чернігівська, що мають менший міграційний тиск) або фронтових областей, Дніпропетровська і Миколаївська (не межують з РФ).

3. «Внутрішньообласна міграція» ВПО. Однією з ключових характеристик міграційної динаміки Харківської області є значний обсяг внутрішньообласної релокації ВПО, що відрізняє цей регіон від інших адміністративно-територіальних одиниць України. Цей феномен полягає в тому, що значна частина ВПО, переміщуються не з інших областей, а всередині Харківської (із Куп'янського, Чугуївського, Ізюмського районів до Харкова, Богодухова, Валок, Краснограда тощо). Згідно з даними Харківської ОВА, понад 60% внутрішньо переміщених осіб, зареєстрованих на Харківщині, становлять мешканці області, які втратили житло внаслідок збройних дій безпосередньо в межах регіону (4000 ВПО Харківської області отримали 2025).

4. Маятниковий (циклічний) характер вимушеної міграції населення Харківщини, що проявляється у формі повторюваних міграційних хвиль: виїзд – часткове повернення – повторна евакуація. Цей тип мобільності зумовлений не лише характером військових загроз (інтенсивність обстрілів, фаза наступу), але й сукупністю соціальних, інституційних і психологічних чинників, зокрема: високим ступенем ідентифікації з рідним простором (повернення у власні громади навіть після їх часткової деокупації або умовної безпекової стабілізації); фрагментарною доступністю житла у приймаючих громадах (повернення, зумовлене неможливістю тривалого проживання у місцях компактного поселення через відсутність або нестачу стабільного доходу для покриття базових потреб); соціальними зв'язками й родинними обставинами, які стимулюють періодичне переміщення між старим і новим місцем проживання (зокрема наявність літніх батьків або інших родичів у місці попереднього проживання). Така маятникова мобільність населення створює нестабільне навантаження на приймаючі громади, ускладнює прогнозування потреб і планування ресурсів, і водночас вимагає моделі гнучкого реагування на локальному рівні за умов тривалості збройного конфлікту між Україною та РФ.

5. Вимушена урбаністична конвергенція, що, на нашу думку, проявляється у свідомому уникненні сільських або слабоінфраструктурованих громад (навіть попри їх розташуванні у безпечнішій зоні і наявність резервів житлового фонду) та переважне тяжіння переселенців до великих міст й урбанізованих центрів приймаючого регіону (насамперед, до Харкова, Богодухова, Краснограда, Лозової). Виходячи з даних обліку ВПО Харківської області, можна припустити, що значна частина переселенців прагне оселитися саме в м. Харкові, уникаючи сільських ОТГ. Кількість зареєстрованих ВПО у м. Харкові на червень 2025 р. (240, 6 тис. осіб) (Центр надання соціальних послуг 2025) свідчить про те, що місто постає як єдина інфраструктурна відповідь, здатна задовольнити базові екзистенційні потреби внутрішньо переміщених осіб. Проте, це створює додаткове навантаження на місто і призводить до високої щільності проживання в окремих районах міста (наприклад, Олексіївка, Салтівка, ХТЗ), де вже є пошкоджена інфраструктура.

6. Ментальна спорідненість приймаючого регіону з регіоном походження переселенців. Серед чинників, що детермінують вибір траєкторій переміщення внутрішньо переміщених осіб, особливу вагу має соціокультурна привабливість Харківської області для вихідців із Луганської, Донецької та північних районів Запорізької областей. Ця привабливість формується не лише завдяки просторовій близькості чи інфраструктурній насиченості регіону, а й через наявність культурно-ментальної спільності, зокрема в типі урбанізованого середовища, мовних практиках, профілях зайнятості та подібних соціальних патернах. Слушною є думка міського голови Харкова І. Терехова, що вихідці з вищезначених областей є носіями певної ментальності дуже схожої з

ментальністю харків'ян (Міщенко 2024). Таким чином, Харків виступає як регіон м'якої ідентифікації, де процес інтеграції ВПО спрощується через відсутність радикальної культурної відстані між «прибулими» й «місцевими». Це можна трактувати як адаптивний гомеостаз, що виявляється у схильності індивіда у стані екзистенційної втрати обирати для переміщення не простори з об'єктивно вищими можливостями, а ті, що реплікують звичний культурний, мовний або етноціннісний контекст. Харківщина в цьому контексті постає як ментально сумісний міграційний простір, де процес інтеграції відбувається за рахунок суб'єктивного відчуття продовження звичного соціального середовища, а не входження в принципово інше. Це обумовлює високий рівень прийнятності регіону у свідомості ВПО як пункту тимчасового або довготривалого переселення.

7. Вибуховий характер міграційної динаміки. Упродовж 2014–2025 рр. на Харківщині відбулося два потужні міграційні сплески, кожен із яких по-своєму змінив соціально-демографічну карту регіону. Водночас саме друга хвиля переселень, яка розпочалася з лютого 2022 р., набула вибухового характеру за обсягами, темпами та просторовим розмахом. На середину 2025 року у місті Харкові, згідно з офіційною статистикою, кількість ВПО зросла з приблизно 92 тис. на початку 2022 року до понад 204 тис., що становить приріст понад 120 % за три роки (Таблиця 1.) По області загалом чисельність зросла з 138 тис. до більш як 520 тис. (там само), тобто майже у чотири рази, що є найвищим темпом внутрішнього переміщення серед усіх регіонів країни, в межах якого люди зберігають зв'язки з рідним середовищем, але постійно перебувають у режимі тимчасового перебування.

Таблиця 1.

Динаміка міграційних переміщень внутрішньо переміщених осіб (ВПО)(2014-2025)
Dynamics of migration movements of internally displaced persons (IDPs) (2014-2025)

	до лютого 2022 / until February 2022	серпень 2023 / August 2023	початок 2025 / beginning of 2025
Харків (місто) / Kharkiv (city)	91 554	~183 000	>203 000
Харківська область / Kharkiv region	>138 000	~512 000	>520 000

Джерело: (Центр надання соціальних послуг 2025; Глушко 2023)

Харківська область як регіон-реципієнт ВПО.

Харківська область уже на початку 2022 року фіксує велику кількість переселенців,

що свідчить про масовий перший потік внутрішньо переміщених осіб, зокрема це Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська області. Упродовж 2022-2024 рр. на

території Харківської області спостерігалася нерівномірна концентрація внутрішньо переміщених осіб у межах окремих приймаючих громад, які фактично виконують функцію «буферних» або транзитно-інтеграційних хабів. Йдеться передусім про м. Харків, Богодухівську, Валківську, Ізюмську, Зміївську, Красноградську громади, що розташовані на відносній відстані від лінії фронту, але мають базову інфраструктуру (медичну, житлову, адміністративну), яка робить їх привабливими для переміщених осіб. Проте в умовах масового та одночасного прибуття ВПО (особливо у фазі активного наступу на Куп'янсько-Ізюмському напрямку) ці громади зазнали значного перевищення демографічної місткості, не розрахованої на довготривале перебування тисяч осіб, які втратили житло та засоби до існування.

Характерною особливістю прикордонних громад Харківської області, які поступово трансформуються у зони перехоплення міграційного навантаження та виконують критично важливу функцію в умовах відсутності довгострокового резерву місткості й постійної невизначеності, є темпо-ритмічний дисбаланс за якого спостерігається розрив між динамікою міграційного потоку та адаптаційним потенціалом місцевої інфраструктури. Невідповідність між темпами прибуття переміщених осіб (з 2023 року) і здатністю локальних інституцій Харківської області оперативно забезпечити їхній прийом, соціальний супровід та інтеграцію виявило вразливість регіональної моделі управління міграційною кризою. Особливо це було помітно під час масової евакуації з м. Куп'янськ та с. Ківшарівка (початок 2023 року) та повторної хвилі переміщення з прикордонних сіл Великого Бурлука і Дворічної (2024–2025 рр.). Реакція громад, навіть добре організованих (напр. Валківської, Зміївської), зазнавала операційних збоїв: не було часу на мобілізацію житлового фонду, волонтерського ресурсу, освітніх закладів. Це в свою чергу призвело до затримок з реєстрацією та отриманням допомоги, нестачі харчування й гігієнічних засобів у перші дні прибуття, неформальної сегрегації ВПО. Таким чином, починаючи з 2022 року, територіальні громади на Харківщині функціонують як зони перехоплення міграційного навантаження, виконуючи критичну роль у забезпеченні базових потреб ВПО. Однак без належної компенсації з боку держави чи міжнародних партнерів вони ризикують вичерпати свій адаптаційний потенціал, що

вимагає системного переосмислення механізмів оперативної координації, ресурсного забезпечення та розбудови стійких інституцій приймаючих громад.

За даними Міністерства соціальної політики станом на 5 червня 2025 року, у Харківській області було зареєстровано приблизно 516 930 ВПО, що становить одну з найвищих часток по Україні (Троянов 2025). Актуальні дані про чисельність і соціально-демографічні характеристики внутрішньо переміщених осіб надає Інтегрована інформаційна система обліку ВПО, яка є основним державним інструментом реєстрації переміщеного населення в Україні.

Станом на 2025 рік Харківська область продовжує залишатися одним із ключових регіонів розміщення внутрішньо переміщених осіб, насамперед із Луганської (Сєверодонецьк, Лисичанськ), Донецької (Слов'янськ, Бахмут, Краматорськ) та Запорізької областей. У зв'язку з регулярними обстрілами міста Харкова та прикордонних районів області, за офіційними даними Харківської обласної військової адміністрації, починаючи з серпня 2022 року, з території регіону було евакуйовано близько 59 тисяч осіб, серед яких 6381 – діти, а 1265 – особи з інвалідністю (Синегубов 2025). Поряд із цим, спостерігається сталий приріст кількості ВПО з територій, на яких тривають активні бойові дії, зокрема з населених пунктів Борова, Піски-Радківські, Сеньково, м. Ківшарівка, м. Куп'янськ та ін. Частина з цих осіб переїжджає безпосередньо до м. Харкова або ж до підконтрольних Україні громад, таких як Барвінкове, Богодухів, Валки, Зміїв, Ізюм, Красноград та ін. На сьогодні також триває організована евакуація населення з населених пунктів, що розташовані у зоні підвищеного ризику, зокрема з Богодухівського, Харківського та Чугуївського районів. ВПО надається можливість тимчасового розміщення як у місті Харкові, так і в окремих районах Харківської області. Водночас за ініціативи або за потребою громадяни можуть бути евакуйовані до інших областей України, де функціонують регіональні хаби з розвинутою інфраструктурою для прийому ВПО. Ці хаби, наприклад, Kherson Citizen Support Centres (м. Дніпро, м. Кривий Пир), RE: Ukraine Community Hub (с. Ворзель, Київська область) Старобільський гуманітарний хаб (м. Свалява) та ін. забезпечують не лише базові умови проживання, а й надають правову, медичну, психологічну підтримку і

сприяють соціальній адаптації та інтеграції переселенців в нові громади. Таким чином, помірна, але стабільна тенденція зростання ВПО до середини 2025 року демонструє перманентний процес внутрішньої міграції. Це вимагає переходу від моделі «швидкої гуманітарної відповіді» до моделі «сталого розвитку ресурсів, інфраструктури та політичних рішень» у середньо- та довгостроковій перспективі.

Ситуація з ВПО в м. Харкові. Згідно з даними Харківської обласної військової адміністрації, станом на 5 серпня 2023 року в місті Харкові було зареєстровано 183 046 внутрішньо переміщених осіб, що становить понад 35 % від загальної кількості ВПО в регіоні (Глушко 2023). Протягом року (станом на 1 жовтня 2024 року), цей показник зріс до 200 600 осіб, що свідчить про постійну динаміку вимушених переміщень упродовж конфлікту (Інформація щодо ВПО у м. Харкові станом на 01.10.2024 р. 2024). Стрімке зростання чисельності переселенців виявило потребу в посиленні адаптивного потенціалу міської інфраструктури в умовах демографічної турбулентності. Це, у свою чергу, актуалізувало необхідність впровадження моделей адаптивного управління міськими системами, посилення міжсекторальної координації, а також активізації інвестицій у довгострокову реконструкцію критичної інфраструктури й розвиток житлового фонду з урахуванням нової демографічної конфігурації. Місто Харків, перебуваючи в зоні підвищеного ризику як прифронтовий мегаполіс, одночасно продовжує виконувати функцію стратегічного гуманітарного хабу. Такий статус формує

подвійне навантаження: з одного боку – як центр прийому, тимчасового розміщення та соціально-економічної інтеграції переселенців, а з іншого – як об'єкт постійної загрози безпеці, що ускладнює планування й реалізацію сталих управлінських рішень.

Станом на 1 січня 2025 р. в м. Харкові було офіційно зареєстровано 203,6 тис. осіб. На 1 травня 2025 р. цей показник зріс на 800 осіб і склав 204,4 тис. осіб (Внутрішньо переміщені особи 2025). Із загальної кількості зареєстрованих осіб майже 199 тис. осіб (понад 97%) набули статусу ВПО після 24 лютого 2022 р., що вказує на переміщення, переважно обумовлене воєнною агресією. Отримані статистичні дані реєстрації ВПО упродовж першого півріччя 2025 року у м. Харків, свідчать про збереження неінтенсивної, але сталої тенденції переміщення населення в межах регіону, що підкреслює актуальність запроваджених у місті механізмів підтримки для постраждалих категорій населення (Таблиця 2.). Серед них питому вагу (47 % від загальної чисельності ВПО) складають вразливі групи населення – 12,5 тис. осіб з інвалідністю, майже 27,1 тис. дітей та 55,7 тис. пенсіонерів (там само), що підкреслює необхідність адаптованої допомоги на основі структурних даних, з урахуванням їхніх специфічних потреб. Значна частка міграційного контингенту представлена переселенцями з Харківської та Донецької областей. Водночас у зв'язку з пошкодженням або руйнуванням житла, частина жителів Харкова також переміщувалася в межах міста, набуваючи правового статусу ВПО відповідно до чинного законодавства.

Таблиця 2.

Динаміка приросту ВПО у м. Харкові за місяцями (2025 р.)^{*}
Dynamics of IDP growth in Kharkiv by months (2025)

Місяць / Month	Сумарна кількість ВПО (оцінка) / Total number of IDPs (estimate)	Кількість нових ВПО (оцінка) / Number of new IDPs (estimate)	Кількість ВПО після 24.02.2022 / Number of IDPs Since Feb 24, 2022	Основні області вибуття / Main Regions of Departure
Січень / January	203 600	–	191 000	Харківська Донецька / Kharkiv, Donetsk
Лютий / February	203 800	+200	193 000	Харківська Донецька / Kharkiv, Donetsk
Березень / March	203 900	+100	195 700	Харківська Донецька / Kharkiv, Donetsk
Квітень / April	204 300	+400	198 000	Харківська Донецька / Kharkiv, Donetsk
Травень / May	204 400	+100	199 000	Харківська Донецька / Kharkiv, Donetsk

Разом (січень- травень 2025) / Total (January-May 2025)	~204 400	~800	~199 000	
---	----------	------	----------	--

Джерело: ЦНАП «Прозорий офіс»

* Примітка: Дані по ВПО за період січень-травень 2025 року є апроксимацією, базованою на коротких звітах ЦНАП «Прозорий офіс» (опосередковано через їхні графіки приросту в аналітичних нотатках).

Слід зазначити, що попри складні умови воєнного часу станом на сьогодні м. Харків демонструє високий рівень організації системи соціального захисту ВПО. Ця система функціонує на засадах міжінституційної взаємодії, що передбачає поєднання державних механізмів, муніципальних ініціатив та підтримки міжнародних організацій.

Серед основних механізмів забезпечення ВПО у м. Харкові слід виділити такі:

- реєстрація ВПО та надання соціального статусу через Єдину інформаційну систему;
- надання тимчасового житла або компенсація вартості оренди житлового приміщення, зокрема за рахунок державного бюджету або через участь у регіональних програмах;
- надання щомісячної державної допомоги в розмірі 2000 грн. дорослим особам, які виїхали з районів активних бойових дій, 3000 грн. – на дитину;
- доступ до медичних послуг у межах Програми медичних гарантій НСЗУ;
- доступ до освіти для дітей і студентів, включно з онлайн-форматами та програмами адаптації у приймаючих громадах;
- можливість працевлаштування та перекваліфікації за участю центрів зайнятості, а також міжнародних проєктів (USAID, UNDP тощо);
- можливість брати участь у громадських ініціативах і програмах інтеграції, які реалізуються органами місцевого самоврядування, благодійними фондами та міжнародними організаціями (UNHCR, NRC, GIZ тощо);
- правовий супровід та консультаційна допомога через центри безоплатної правової допомоги та мобільні офіси підтримки;
- психологічна підтримка та реабілітація, особливо для осіб, що постраждали від воєнних дій або втратили близьких та ін. (Соціальна підтримка внутрішньо

переміщених осіб 2025; Внутрішньо переміщені особи (реєстр послуг) 2025)

Наявність цих форм підтримки суттєво підвищує адаптивний потенціал ВПО та сприяє зменшенню соціальної вразливості на новому місці проживання. У той самий час рівень доступу до вказаних послуг значною мірою залежить від району розміщення, адміністративної активності місцевих органів влади та підтримки з боку міжнародних гуманітарних організацій.

Прикладом ефективної моделі муніципального управління в умовах кризових викликів та успішної інституціалізації локальної міграційної політики є Координаційна рада з питань ВПО, утворена відповідно до розпорядження виконавчого комітету від 28 травня 2020 року, яка функціонує у місті Харкові (Про створення Координаційної ради з питань внутрішньо переміщених осіб 2024). Одним із практичних результатів діяльності Ради стало створення адаптаційного простору «Свій», який виконує функції соціального хабу для ВПО, а також запуск онлайн-опитування потреб переміщених осіб, що свідчить про динамічну модель реагування на зміни в запитах цільової групи. У лютому 2025 року на базі виконавчих органів міської влади було засновано Департамент з питань ВПО, що значно посилило потенціал координації та імплементації управлінських рішень, ініційованих Радою. У вересні 2024 року, за участі міжнародного партнера (фонду Stabilisation Support Services) було проведено сесію стратегічного планування, в межах якої розроблено комплексний план діяльності на 2024–2026 роки. Таким чином, Координаційна рада з питань ВПО в Харкові є дієвим інструментом міжінституційної взаємодії, що забезпечує ефективну адаптацію та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні.

З огляду на викладене вище слід підкреслити, що Харківська область сьогодні виступає унікальним прикладом посткризо-

вої регіональної трансформації, де внутрішнє переміщення не лише має масовий і затяжний характер, але й здійснює системний вплив на соціально-демографічну, етнокультурну архітектуру регіону. Аналіз динаміки міграційної мобільності на Харківщині в 2022–2025 роках засвідчує формування специфічної соціально-просторової конфігурації внутрішньої мобільності, яка відображає локалізований патерн адаптаційної поведінки переміщеного населення. Ця модель суттєво відрізняється від міграційних стратегій, характерних для центральних та західних регіонів України, що зумовлено географічною близькістю до зони активних бойових дій, високим рівнем руйнації інфраструктури та значною концентрацією внутрішньо переміщених осіб у прикордонних територіях. Попри функціонування Харківської області в умовах частково відновленої та обмеженої інфраструктури, слід відзначити високий рівень інституційної адаптивності та здатності до мобілізації ресурсів. Водночас, продовження тиску на ресурси (житлові, освітні, медичні) створює передумови для нових викликів, що доводить необхідність ширшого застосування інструментів оцінки потреб по всіх громадах Харківської області. Крім того, наявність циклічної міграції (переміщення – повернення – повторна евакуація) у поєднанні з демографічною вразливістю ВПО (високий відсоток дітей, пенсіонерів, осіб з інвалідністю) свідчить про те, що традиційні інструменти соціальної політики є недостатніми. Масовий і тривалий характер внутрішнього переміщення в регіоні вимагає розробки комплексної, стійкої та інституційно закріпленої відповіді з боку держави. Насамперед це стосується розбудови спеціалізованих житлових програм для ВПО, модернізації та адаптації інфраструктури приймаючих громад, а також забезпечення гарантованого державного фінансування. Таким чином, досвід Харківської області демонструє важливість переходу від екстреної допомоги до стратегічної політики регіонального укорінення ВПО на основі справедливого доступу до житла, зайнятості та соціальних послуг. Реалізація довготривалих рішень у цій сфері дозволить зменшити критичну залежність від зовнішніх донорів і міжнародної гуманітарної допомоги, водночас посилюючи спроможність місцевих громад до реагування на наслідки тривалого переміщення населення у контексті затяжної війни.

Харківщина як регіон-донор населення.

Харківська область виступає не лише реципієнтом внутрішньо переміщеного населення, а й одним із провідних донорських регіонів у структурі внутрішньої міграції. Значну частку загальноукраїнського переміщеного контингенту становлять жителі Харківщини, які залишили область унаслідок збройного конфлікту та наразі мають статус ВПО в інших регіонах України, зокрема у Вінницькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській та Закарпатській областях. Всього за час війни за межі області виїхали 717,2 тис. жителів Харківської області (Хушану 2025).

Слід відзначити збереження тенденції вимушеної міжрегіональної міграції жителів Харківщини. Основними напрямками міграції залишаються: західні області України (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська) що зумовлено відносно стабільною безпековою ситуацією, активною присутністю гуманітарних ініціатив, волонтерських мереж та міжнародних організацій; географічно ближчі регіони центральної України (Полтавська, Кіровоградська, Вінницька області), що забезпечують оперативні логістичні маршрути та порівняно доступні умови для тимчасового проживання. Окрему категорію становлять переміщення до великих урбанізованих центрів (Київ, Львів, Вінниця), які характеризуються розвинутою соціальною, освітньою та медичною інфраструктурою, а також наявністю ринку праці (Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні 2024: 3) Сукупність цих привабливих характеристик визначає просторову логіку міграційного вибору та формує нерівномірну концентрацію внутрішньо переміщеного населення на території України. За кількістю офіційно зареєстрованих переселенців з Харківщини найвищий їх показник становить у Полтавській (76 830 осіб) та Львівській (34 734) областях, м. Києві (34 013) та Дніпропетровській області (30 099). Найменше переселенців з Харківщини зареєстровано в Херсонській області (161 особа) та Луганській області (188 осіб) (Левченко 2025).

На нашу думку, на сьогодні зберігається потенціал формування стійких міграційних тенденцій населення м. Харкова та Харківської області, що можуть набути незворотного характеру. Згідно з результатами опитування ВПО Всеукраїнської Асоціації ОТГ, більшість респондентів (36,3%) готові повер-

нутися за умови покращення безпекової та соціально-економічної ситуації. Водночас суттєва частка ВПО досі не визначилася зі своїми подальшими намірами (17,6%), взагалі не планує повертатися та має намір залишитися на місці або переміститися до іншого регіону переїхати до іншого регіону (11,6%) (Опитування щодо потреб ВПО 2024).

Відзначимо, що серед загальних причин, що продовжують визначати міграційну мотивацію мешканців Харківщини є:

1) військові дії та безпекова ситуація. З огляду на триваючу військову агресію з боку Російської Федерації, питання безпеки залишається ключовим фактором, що визначає міграційні настрої населення Харкова та Харківської області. Зворотний міграційний рух, що фіксується з травня 2022 року, у більшості випадків, має тимчасовий характер. На відміну від сільських районів області, де рівень повернення залишається значно нижчим, частина внутрішньо переміщених осіб, які повернулися впродовж останніх двох років, знову розглядає можливість повторного виїзду через загострення безпекової ситуації. Таким чином, спостерігається стійка тенденція до подальшого міжрегіонального переміщення населення з Харківської області до більш безпечних територій України, що, ймовірно, зберігатиметься за умов подальшого ведення бойових дій;

2) економічна нестабільність та інфраструктурні руйнування. Масштаби руйнувань, яких зазнала Харківська область з лютого 2022 року, є безпрецедентними в сучасній історії регіону. Пошкодження житлового фонду, об'єктів промисловості, енергетичної та соціальної інфраструктури спричинило значне скорочення кількості робочих місць, що, у свою чергу, стимулювало відтік трудових ресурсів. За результатами опитування Європейської Бізнес Асоціації, у зв'язку зі складними умовами ведення бізнесу, наразі 63% підприємств Харківської області продовжують діяльність з певними обмеженнями або перебувають у процесі релокації до більш безпечних регіонів, тоді як 31% тимчасово призупинили свою роботу (Бронювання, мобілізація, відтік робочої сили 2023). Ці процеси є однією з ключових причин посилення економічної міграції як всередині країни, так і за її межі. Унаслідок постійних обстрілів процес відновлення житлової забудови, транспортної інфраструктури та комунальних мереж залишається суттєво усклад-

неним, що створює значні перешкоди для повернення внутрішньо переміщених осіб до місць свого постійного проживання;

3) освітні можливості та доступність медичних послуг. Попри військову агресію місто Харків продовжує відігравати роль одного з провідних освітніх, наукових і культурних центрів України. Наразі спостерігається часткове збереження студентського контингенту в регіоні, однак значна кількість молоді виїхала для продовження навчання або працевлаштування за межі області чи країни. Крім того, з регіону було евакуйовано майже всіх іноземних студентів. Доступ до закладів освіти є одним із ключових факторів, що впливає на міграційні наміри населення Харківщини. Тому частина з них розглядає своє переміщення як довгострокове або постійне. За даними Міністерства освіти і науки України, в Харківській області було повністю зруйновано 99 та пошкоджено 733 освітні установи, зокрема: 29 дитячих садків зруйновано та 276 пошкоджено; 59 шкіл зруйновано та 314 зазнали пошкоджень; також постраждали 33 заклади вищої, професійно-технічної та фахової передвищої освіти. У місті Харкові пошкоджено 69% загальноосвітніх навчальних закладів, з яких 4 не підлягають відновленню (7 мільйонів дітей війни в Україні 2025). Така ситуація суттєво обмежує освітні можливості та слугує додатковим стримувальним чинником для повернення населення, особливо сімей з дітьми та молоді.

4) етнічний склад та соціокультурні зв'язки. Харківська область традиційно характеризується високим рівнем етнокультурного різноманіття та зберігає статус мультикультурного регіону. На її території проживають представники різних етнічних груп, зокрема ті, що мають сталу родинну, культурну або мовну спорідненість із країнами ближнього та дальшого зарубіжжя. Такі соціокультурні зв'язки виступають важливим чинником, що формує географію та напрями міграційних потоків, орієнтуючи населення на переміщення до країн із вже наявними сталими соціальними, освітніми або професійними контактами. Це значною мірою сприяє процесу адаптації в новому соціальному середовищі, безпосередньо впливає на міграційні рішення та знижує бар'єри для довгострокового або постійного переселення.

Зовнішня міграція та її наслідки. Іншим актуальним напрямком вимушеної міграції українського населення є зовнішня

міграція до країн Західної Європи, США, Канади та країн пострадянського простору. За даними УВКБ ООН з початку повномасштабної війни за кордон виїхало майже 6,9 млн. українців, з них більшу частину становлять жінки та діти (у сукупності 76% усіх біженців з України) (Explainer: War in Ukraine 2025). На початку березня 2022 року українські біженці отримали можливість перебувати та жити у країнах Європейського Союзу на законних підставах («Директива ЄС про тимчасовий захист» від 4 березня 2022 року). Такі країни ЄС як Польща, Словаччина, Румунія, Чехія, Угорщина, країни Балтії та інші стали пріоритетним напрямком міграції і для значної кількості жителів Харківщини. Директива ЄС забезпечувала швидке та спрощене набуття статусу тимчасового захисту біженцям з України - право на проживання у країнах ЄС, доступ до медичної допомоги, освіти та ринку праці. Країни-члени ЄС (Австрія, Ірландія, Німеччина, Португалія та інші) почали активно приймати українських біженців, надаючи їм тимчасове житло, гуманітарну допомогу та підтримку в інтеграції. Це значно спростило процес вибуття українських громадян особливо тих, хто мав родичів, знайомих або можливість працевлаштування за межі України. За даними Порталу оперативних даних УВКБ ООН, найбільшу кількість українських біженців прийняла Німеччина понад 1 млн. переселенців (1 217 680 осіб) (Ukraine Refugee Situation 2025), що дає підстави припустити, що ця країна має сформовану міграційну політику, досвід інтеграції та підтримки новоприбулих. Система соціального захисту у Німеччині дозволяє отримувати допомогу біженцям з України (житло, медичне страхування, соціальні виплати), мати доступ до мовних курсів та інтеграційних програм. Друге місце посідає Польща (994 180 осіб), третє – Чехія (374 310 осіб). Ці країни мають належну інфраструктуру для розміщення значної кількості мігрантів, а також програми для інтеграції біженців, що характеризуються багаторівневістю, комплексністю та орієнтованістю на довгострокову соціальну адаптацію переміщених осіб. Важливим критерієм є наявність в цих країнах українських громад, які можуть допомогти з адаптацією. Високий рівень міграційної привабливості демонструють для українських громадян також Велика Британія (254, 580 осіб), Іспанія (239 670 осіб), Румунія

(184 500 осіб), Італія (173 740 осіб), Словачія (144 110 осіб), Молдова (131 490 осіб), Нідерланди (123 960 осіб), Ірландія (112 850 осіб) (Ukraine Refugee Situation 2025), що свідчить про попит на українську робочу силу, доступ на ринок праці та можливість працевлаштування, освітні можливості, сприятливі соціально-економічні умови тощо. Низький рівень присутності українських біженців у таких країнах, як Боснія і Герцеговина (270 осіб), Вірменія (770 осіб) та Ліхтенштейн (740 осіб), зумовлений поєднанням різних факторів (соціально-політичних, економічних, правових). На нашу думку, саме через відсутність розвинених механізмів соціальної підтримки біженців, обмежений ринок праці та інфраструктурні ресурси, а також віддаленість від України ці країни є менш привабливими для українських мігрантів. Слід зазначити, що через відсутність повних та актуальних статистичних даних, а також постійні зміни у міграційних потоках викликаних безпековою ситуацією в регіоні, точну кількість осіб з Харківщини, що шукають притулку за кордоном наразі встановити неможливо.

Попри відкритість та готовність дати прихисток багатьох західних країн, українські біженці стикаються з низкою серйозних проблем і труднощів, серед яких: мовний бар'єр (багато біженців не володіють мовою приймаючої країни - німецькою, нідерландською, французькою тощо, що ускладнює пошук роботи, навчання, доступ до медичної допомоги та адміністративних послуг); відсутність визнання кваліфікацій та проблеми з працевлаштуванням, що значно обмежує доступ українців до ринку праці та створює бюрократичні труднощі при отриманні дозволів на роботу. Як наслідок, кваліфікованим спеціалістам часто доводиться погоджуватися на низькооплачувану або некваліфіковану роботу. Однією з найактуальніших проблем для українських біженців на сьогодні є доступ до тимчасового або постійного житла (висока вартість оренди житла, дефіцит доступних варіантів). Наприклад, у Великій Британії програма «Homes for Ukraine» виявила структурні недоопрацювання, зокрема, проблеми з довгостроковим розселенням після завершення спонсорства, недостатній захист населення, а також бюрократичні затримки та складнощі з пролонгацією візового статусу для українських біженців. Це призвело до загрози безпритульності кілька тисяч українських сімей, погіршення

їхнього фінансового становища, психологічного здоров'я, посилення соціальної вразливості та уповільнення процесів інтеграції (Нумас 2025). Масове виселення українських біженців із субсидованого житла в регіоні Гранд-Ест (Франція) у жовтні 2024 року призвело до зростання рівня нестабільності з житлом серед переміщених осіб, посилення ризику бездомності та ускладнення процесів соціальної інтеграції. Зміни у житловій політиці Ірландії 2024-2025 рр. (обмеження доступу до соціального та екстреного житла, обмеження терміну проживання в державних притулках до 90 днів, суттєве скорочення соціальних виплат для біженців, примусові переселення українських біженців задля звільнення місць для інших шукачів притулку та ін.) створюють потенційні ризики нестачі житла, соціальної ізоляції, збільшення вразливості населення та негативно впливає на психоемоційний стан українських біженців. Таким чином, аналіз поточних тенденцій у сфері міграційної політики країн Західної Європи свідчить про поступовий зсув у бік посилення регуляторних механізмів щодо українських біженців, що супроводжується переорієнтацією на надання переваги інтересам довгострокових резидентів. Обмежений доступ до соціальних, освітніх і медичних послуг, недостатній розвиток інфраструктури психологічної підтримки та мовної інтеграції ускладнюють адаптацію переміщених осіб і поглиблюють соціальну вразливість, особливо серед представників старших вікових груп. Негативний вплив на психологічний стан українських біженців чинять невизначеність правового статусу, бюрократичні бар'єри в процедурах отримання або продовження тимчасового захисту, а також прояви соціального відчуження з боку частини приймаючого населення. У таких умовах дедалі частіше спостерігається дилема вимушеного вибору між поверненням в Україну попри збереження ризиків або подальшою міграцією до інших країн. Отже, зростаюча напруга у сфері інтеграції українських мігрантів потребує перегляду міграційних стратегій ЄС з урахуванням довгострокової перспективи та гуманітарного підходу до вимушено переміщеного населення.

Вимушена міграція до РФ та Білорусі. Транскордонна міграція частини жителів Харківської області до Росії та Білорусі у 2022-2023 роках є гібридним явищем, що поєднує елементи просторового примусу, культурної інерції та інформаційної

дезорієнтації з огляду на його складну мотиваційну, геополітичну та гуманітарну природу. У контексті наступальних дій РФ у лютому-березні 2022 р., низка прикордонних громад Харківщини (Вовчанськ, Липці, Козача Лопань, Борисівка) опинилися в умовах відсутності доступу до внутрішніх гуманітарних коридорів України. Це створило «географічну пастку», в якій найближчою траєкторією виживання для мешканців стало вимушене перетинання державного кордону в напрямку Белгорода або Брянська. Попри обмеженість і суперечливість доступних статистичних даних щодо переміщення українських громадян до Російської Федерації та Республіки Білорусь (від 1 до 3 млн. осіб), наукова дискусія (Супруновський 2022:476; Лібанова, Позняк, Цимбал 2022: 41; Дубровський, Черкашин, Вахітова, Гетман 2024:4) визнає наявність таких переміщень як одного з напрямків вимушеної міграції, особливо в перші місяці повномасштабного вторгнення. У цьому контексті, враховуючи географічну наближеність Харківської області до кордонів із зазначеними державами, можна припустити, що частина внутрішньо переміщених осіб або біженців із регіону могла перетнути східний кордон у пошуках тимчасового притулку. УВКБ ООН наголошує на обмеженій можливості незалежної верифікації даних, що надходять з офіційних джерел щодо кількісних показників українських громадян, які перетнули кордон і перебувають на території РФ та Республіки Білорусь, що ускладнює точну оцінку масштабів такого переміщення, його мотиваційних чинників, соціально-демографічного складу та подальшої інтеграції. Це створює потребу в подальших дослідженнях із залученням джерел гуманітарних організацій, міграційної статистики та свідчень самих переміщених осіб.

Висновок. Комплекс соціально-демографічних викликів, які актуалізуються на Харківщині внаслідок повномасштабної війни, посилюються збереженням високих темпів та сталих напрямків зовнішньої й внутрішньої міграції населення. Харківщина набула статусу ключового гуманітарного центру, що репрезентує складність, масштаб і глибину внутрішньої міграційної кризи в Україні. З огляду на затяжний характер збройного конфлікту, ймовірність повернення українських громадян з Харківщини, які залишили територію країни, істотно знижується, що, у свою чергу, становить загрозу для демографічної стабільності та

відтворювального потенціалу населення. Слід підкреслити, що зміни у міграційних намірах українських біженців (опитування МОМ, подання заявок на отримання ПМП) свідчать про глибокі трансформації, що відбуваються в українському суспільстві під впливом війни, й водночас, окреслюють контури нової соціально-демографічної реальності регіону. Для Харківщини ці трансформації, на нашу думку, можуть мати довгострокові наслідки, що проявляються у трьох ключових вимірах: демографічному (тривала демографічна криза), соціально-економічному (послаблення конкурентоспроможності Харкова як промислового, інноваційного та науково-освітнього центру) та етнокультурному. У демографічному аспекті вже фіксується стійке скорочення чисельності населення, особливо у категоріях молоді та працездатних чоловіків, що супроводжується процесами старіння населення та зростанням частки вразливих соціальних груп. Такі зміни порушують вікову та статеву збалансованість, що критично впливає на відтворення трудових ресурсів і соціальної динаміки. Соціально-економічні наслідки війни в регіоні посилюються через масовий відтік кваліфікованих кадрів, зокрема з галузей освіти, медицини, інженерії та ІТ, що, у свою чергу, призводить до погіршення якості суспільно значущих сервісів, зниження виробничої ефективності та загального зменшення рівня економічної активності. Місто Харків, що традиційно було центром машинобудування, авіаційної промисловості, ІТ-галузі, через брак кадрів та зруйновану інфраструктуру втрачає можливості реалізації нових технологічних проєктів, що заморожуються або переносяться на невизначений термін. Скорочення кількості фахівців негативно відображається на функціонуванні ключових галузей та інфраструктури регіону, сприяє падінню середніх доходів населення та обмежує споживчий потенціал, що має кумулятивний ефект для локального економічного розвитку. Така динаміка створює передумови для поглиблення соціальної вразливості, погіршення якості життя, зниження рівня довіри до державних інституцій, а також зростання соціального напруження в регіоні. Таким чином, відновлення економічної спроможності Харківщини потребує не лише інвестицій у фізичну інфраструктуру, а й системної політики з відновлення людського капіталу, стимулювання реєміграції та розробки стратегій довгострокової інтеграції переміщених осіб.

Особливу занепокоєність викликає також сьогодні зниження науково-освітнього потенціалу Харкова та області, яке у перспективі може істотно вплинути на здатність до інноваційного відновлення. Саме високий рівень освіти, загальної культури та розвинений інтелектуальний простір визначають унікальність регіону не лише в національному, але й у європейському контексті. В умовах втрати людського капіталу, руйнування інфраструктури та невизначеності щодо майбутнього, реалізація технологічних проєктів призупиняється або відкладається на невизначений термін, що у свою чергу підкреслює тісний взаємозв'язок між демографічною стабільністю, соціальною згуртованістю та економічною життєздатністю регіону в умовах постконфліктного відновлення.

Збереження актуальних трендів у міграційних процесах, особливо в прифронтових зонах Харківщини, становить загрозу порушення етнокультурного балансу, що історично склався в результаті багатовікової взаємодії різних етнічних і культурних спільнот. Попри складну безпекову ситуацію, Харківщина зберігає мультикультурний характер, в якому співіснують різні етнічні групи. Це створює потенціал для поглиблення культурного діалогу, інтеграційних практик та формування нових моделей міжкультурної взаємодії, що може слугувати основою для гуманітарного відновлення регіону в поствоєнний період.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лібанова, Е., 2024. «Воєнна міграція» з України: проблеми та перспективи розвитку. *Український географічний журнал (Ukrainian Geographical Journal)* 4:3-11.
2. Супруновський, А.І. 2022. Вимушена міграція українських громадян в умовах російського вторгнення в Україну. *Юридичний науковий електронний журнал* 7:775-779. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2022/115.pdf.
3. Дубровський, В., Черкашин, В., Вахітова, А., Гетман, О. 2024. Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. Київ. 2024. 34 с.
4. Лібанова, Е. М., Позняк, О. В., Цимбал, О. І. 2022. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка* 2: 37-57.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України. 2022. № 2417-IX від 18 липня 2022 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2417-20#Text>.
6. У Харкові сім'ї переселенців отримують доступне житло та соціальну підтримку. 2020.

Харківська міська рада міського голови,
виконавчого комітету. URL:

<https://www.city.kharkiv.ua/ru/news/u-kharkovi-simi-pereselentsiv-otrimuyut-dostupne-zhitlo-i-sotsialnu-pidtrimku-45494.html>.

7. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2022 року та середня чисельність у 2021 році. 2022. *Головне управління статистики у Харківській області*. URL: <https://kh.ukrstat.gov.ua/2022chiselnasel/4303-arkhiv-chiselnist-naselennya-za-otsinkoyu-na-1-sichnya-2022-roku-ta-serednya-chiselnist-u-2021-rotsi>.

8. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. 2022. 23 травня (раунд 5). *Міжнародна організація з міграції (МОМ)*. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/iom_gen-pop-report_r5_ukr.pdf

9. Іванова, К. 2024. Мер Терехов назвав кількість жителів Харкова на 1000-й день війни. *Главком*. URL:

<https://glavcom.ua/country/society/mer-terehov-nazvav-kilkist-zhitelev-kharkova-na-1000-j-den-vijni-1033652.html>.

10. Лобанок, Д. 2023. Харків: населення та демографічні зміни з початком повномасштабної війни. *Гвара Медіа*. URL:

<https://gwaramedia.com/yak-zminilosya-naselennya-harkova-z-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya/>.

11. Павленко, О. 2025. Із Харківської області виїхали 28 % жителів, третина земель — замінована. Три роки повномасштабної війни у цифрах. *KharkivToday*. URL:

<https://2day.kh.ua/ua/kharkow/iz-kharkivskoyi-oblasti-vyyikhaly-28-zhyteliv-tretyna-zemel-zaminovana-try-roky>

12. Внутрішньо переміщені особи. 2025. *ІОЦ Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>.

13. Опитування щодо потреб ВПО (вересень 2024). 2024. *Всеукраїнська Асоціація ОТГ*. URL: <https://hromady.org/wp-content/uploads/2024/10/Презентація-Опитування-.pdf>.

14. Роз'яснення для внутрішньо переміщених осіб. 2022. *Центр надання соціальних послуг «Прозорий офіс»*. URL:

<https://prozoriy-office.kh.ua/rozyasnennya-dlya-vnutrishno-peremishhenih-osib/>

15. 4000 ВПО Харківської області отримали компенсацію за зруйноване житло. 2025. *Харківська обласна військова адміністрація*. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/130414>.

16. Центр надання соціальних послуг «Прозорий офіс» - офіційний сайт. URL: <https://prozoriy-office.kh.ua/tag/vpo/>.

17. Міщенко, Я. 2024. Терехов Ігор: «Те, що Харків був проросійським, — це шкідливий та навмисно створений міф». *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3880903-igor-terehov-mer-harkova.html>

18. Глушко, Д. 2023. Харків прихистив понад 180 тисяч внутрішньо переміщених осіб. *Гвара Медіа*. URL:

<https://gwaramedia.com/harkiv-prihistiv-ponad-180-tisyach-vnutrishno-peremishhenih-osib/>

19. Троянов, І. 2025. Скільки в Україні внутрішньо переміщених осіб у 2025 році: актуальна статистика ВПО за областями. *Апостроф*. URL:

<https://apostrophe.ua/ua/news/society/2025-06-09/skilk-y-v-ukraini-vpo-u-2025-rotsi-aktualna-statystyka-za-oblastyamy/344695>.

20. Синегубов, О. 2025. На Харківщині триває евакуація жителів прифронтових і прикордонних населених пунктів. *Харківська обласна військова адміністрація*. URL:

<https://kharkivoda.gov.ua/news/130990>.

21. Інформація щодо ВПО у м. Харкові станом на 01.10.2024 р. 2024.. *Центр надання соціальних послуг «Прозорий офіс»*. URL: <https://prozoriy-office.kh.ua/informacziya-shhodo-vpo-u-m-harkovi-standom-na-01-10-2024/>.

22. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. 2025. *Департамент соціального захисту населення ХОБА*. URL:

<https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdi/139/3017>.

23. Внутрішньо переміщені особи (реєстр послуг). 2025. *Центр надання соціальних послуг «Прозорий офіс»*. URL:

<https://prozoriy-office.kh.ua/reestr/>

24. Про створення Координаційної ради з питань внутрішньо переміщених осіб у місті Харкові: розпорядження Харківського міського голови №284 від 30.08.2024 року. 2024. *Департамент соціальної політики Харківської міської ради*. URL:

<https://soczahist.kh.ua/координаційна-рада-з-питань-впо/розпорядження-про-створення-коорди/>.

25. Хушану, А. 2025. Три роки боротьби: як Харківщина стримує ворога і відновлюється. *Слобідський край*. URL:

<https://www.slk.kh.ua/oblast-online/vovcansk/harkivska-oblast-na-tretij-rik-povnomashtabnoi-vijni.html>

26. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. 2024. Квітень (раунд 16) *Міжнародна організація з міграції (МОМ)*. 10 с. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf

27. Левченко, Д. 2025. У Мінєдності розповіли, у яких регіонах найбільше ВПО з Харківщини. *Гвара Медіа*. URL:

<https://gwaramedia.com/u-minyednosti-rozpovili-u-yakih-regionah-najbilshe-vpo-z-harkivshhini/>

28. Бронювання, мобілізація, відтік робочої сили — ТОП виклики бізнесу в регіонах. 2023. *Європейська Бізнес Асоціація*. URL: <https://eba.com.ua/bronyuvannya-mobilizatsiya-vidtik-robochovi-sily-top-vyklyky-biznesu-v-regionah/>.

29. 7 мільйонів дітей війни в Україні. 2025. Міністерство освіти та науки України. URL: <https://saveschools.in.ua/#harkivska-oblast-popup>.
30. Explainer: War in Ukraine - the human cost and humanitarian response. 2025. UNHCR. URL: <https://www.unhcr.org/news/stories/explainer-war-ukraine-human-cost-and-humanitarian-response>.

31. Ukraine Refugee Situation. 2025. *Operational Data Portal*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
32. Hymas C. 2025. Ukraine visa switch could see refugees left homeless in UK. *The Telegraph*. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2025/03/21/ukraine-visa-uncertainty-russia-war-scheme/>.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2025

Стаття рекомендована до друку 27.03.2025.

Olena Liuba

Associate Professor of the Department of Political Science, Ph.D in Political Sciences,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine;
lubaelenka@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-1460-2673>

FORCED MIGRATION AND INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN KHARKIV REGION (2022–2025) UNDER THE ARMED CONFLICT BETWEEN UKRAINE AND THE RUSSIAN FEDERATION

A systematic analysis has been conducted of the transformational consequences of large-scale forced migratory movements that began in the Kharkiv region in 2022 as a result of the full-scale military invasion of Ukraine by the Russian Federation. The study examines the causes, characteristics, and dynamics of forced migration in Kharkiv as one of the key regions for internal displacement in Ukraine. It was found that during the first weeks of the full-scale armed conflict in 2022, migration from the Kharkiv region became explosive in nature, leading to a sharp increase in the burden on host communities in other regions, a loss of institutional control over migration flows under emergency conditions, and the destabilization of local systems responsible for providing basic services. A continuing trend of prolonged population mobility has been observed, driven by security risks, repeated evacuations, attempted returns, and secondary displacements both within and beyond the region. The strategic role of the Kharkiv region is emphasized - as a frontline area, a transit zone, and a long-term place of residence for a significant share of internally displaced persons (IDPs). The spatial specificities of intra-regional mobility are outlined, including wave-like returns, rotations, and evacuations between communities. Examples are provided of districts with the highest evacuation rates. The study also examines the demographic, socio-economic, and ethno-cultural effects of migration processes on the city of Kharkiv, with a particular focus on qualitative changes in the social structure of communities, the functioning of local institutions, and transformations in the regional public policy system. In the conclusions, special emphasis is placed on the sustained high level of institutional mobilization in the Kharkiv region despite limited resources, which ensures the basic resilience of regional governance and social support systems.

Keywords: forced migration, Kharkiv region, internally displaced persons, migration dynamics, intra-regional migration.

REFERENCES

1. Libanova, E. 2024. «War Migration» from Ukraine: Problems and Prospects for Development. *Ukrainian Geographical Journal*, 4: 3–11 (in Ukrainian)
2. Suprunovskiy, A. I. 2022. Forced migration of Ukrainian citizens under Russian invasion. *Legal Scientific Electronic Journal*, 7, 775–479. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2022/115.pdf (in Ukrainian)
3. Dubrovskiy, V., Cherkashyn, V., Vakhitova, A., & Hetman, O. 2024. War Migrants: Global Experience and Ukrainian Specifics. Kyiv. 34 p. (in Ukrainian)
4. Libanova, E. M., Pozniak, O. V., & Tsymbal, O. I. 2022. Scale and consequences of forced migration of Ukraine's population as a result of the armed aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy*, 2, 37–57. (in Ukrainian)
5. On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons: Law of Ukraine No. 2417-IX of July 18, 2022. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2417-20#Text> (in Ukrainian)
6. In Kharkiv, families of IDPs receive affordable housing and social support. 2020. *Kharkiv City Council, Executive Committee*. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/ru/news/u-kharkovi-simi-pereselentsiv-otrimuyut-dostupne-zhitlo-i-sotsialnu-pidtrimku-45494.html> (in Ukrainian)
7. Population Estimate as of January 1, 2022, and Average Population in 2021 2022. Main Department of Statistics in Kharkiv Region. URL: <https://kh.ukrstat.gov.ua/2022chiselnasel/4303> (in Ukrainian)
8. Internal Displacement Report in Ukraine: General Population Survey. 2022. May 23 (round 5) *International Organization for Migration (IOM)*. URL:

- https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/iom_gen-pop-report_r5_ukr.pdf (in Ukrainian)
9. Ivanova, K. 2024. Mayor Terekhov named Kharkiv's population on the 1000th day of war. Glavcom. URL: <https://glavcom.ua/country/society/mer-terekhov-nazvav-killist-zhiteliv-kharkova-na-1000-j-den-vijni-1033652.html> (in Ukrainian)
10. Lobanok, D. 2023. Kharkiv: Population and demographic changes since the beginning of the full-scale war. Gwara Media. URL: <https://gwaramedia.com/yak-zminilosya-naseleennya-harkova-z-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya/> (in Ukrainian)
11. Pavlenko, O. 2025. 28% of residents left Kharkiv region, one-third of land mined – Three years of full-scale war in numbers. *KharkivToday*. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkov/iz-kharkivskoyi-oblasti-vyyikhaly-28-zhyteliv-tretna-zemel-zaminovana-try-roky> (in Ukrainian)
12. Internally Displaced Persons. 2025. *Information and Analytical Center, Ministry of Social Policy of Ukraine*. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo> (in Ukrainian)
13. Survey on IDPs' Needs (September 2024). 2024. All-Ukrainian Association of Amalgamated Communities. URL: <https://hromady.org/wp-content/uploads/2024/10/Презентація-Опитування.pdf> (in Ukrainian)
14. Clarifications for Internally Displaced Persons 2022. *Transparent Office Center for Social Services*. URL: <https://prozoriy-office.kh.ua/rozyasnennya-dlya-vnutrishno-peremishhenih-osib> (in Ukrainian)
15. 4,000 IDPs from Kharkiv region received compensation for destroyed housing. 2025. *Kharkiv Regional Military Administration*. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/130414> (in Ukrainian)
16. Center for Providing Social Services «Transparent Office» - official website 2025. URL: <https://prozoriy-office.kh.ua/tag/vpo/> (in Ukrainian)
17. Mishchenko, Y. (2024). Ihor Terekhov: That Kharkiv was pro-Russian is a harmful and deliberately created myth. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3880903-igor-terekhov-mer-harkova.html> (in Ukrainian)
18. Hlushko, D. 2023. Kharkiv has sheltered over 180,000 internally displaced persons. *Gwara Media*. URL: <https://gwaramedia.com/harkiv-prihistiv-ponad-180-tisyach-vnutrishno-peremishhenih-osib> (in Ukrainian)
19. Troyanov, I. 2025. How many internally displaced persons are in Ukraine in 2025: current regional statistics. *Apostrophe*. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2025-06-09/skilky-v-ukraini-vpo-u-2025-rotsi-aktualna-statystyka-za-oblastyamy/344695> (in Ukrainian)
20. Synehubov, O. 2025. Evacuation of frontline and border settlements continues in Kharkiv region. *Kharkiv Regional Military Administration*. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/130990> (in Ukrainian)
21. Information on IDPs in Kharkiv City as of 01.10.2024. 2024. *Transparent Office Center for Social Services*. URL: <https://prozoriy-office.kh.ua/informacziya-shhodo-vpo-u-m-harkovi-stanom-na-01-10-2024/> (in Ukrainian)
22. Social Support for Internally Displaced Persons 2025. *Department of Social Protection, Kharkiv Regional Administration*. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/139/3017> (in Ukrainian)
23. Internally Displaced Persons (Service Registry) 2025. *Transparent Office Center for Social Services*. URL: <https://prozoriy-office.kh.ua/reestr/> (in Ukrainian)
24. On Establishing the Coordination Council on IDP Affairs in Kharkiv: Mayor's Decree No. 284 of 30.08.2024. 2024. *Department of Social Policy, Kharkiv City Council*. URL: <https://soczahist.kh.ua/координаційна-рада-з-питань-впо/розпорядження-про-створення-коорди/> (in Ukrainian)
25. Khushanu, A. (2025). Three years of resistance: how Kharkiv region holds the line and recovers. *Slobidskyi Krai*. URL: <https://www.slk.kh.ua/oblast-online/vovcansk/harkivska-oblast-na-tretij-rik-povnomasstabnoi-vijni.html> (in Ukrainian)
26. Internal Displacement Report in Ukraine. 2024. April (paund 16) *International Organization for Migration (IOM)*. 10 p. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/report_s/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf
27. Levchenko, D. 2025. Ministry reveals which regions host the most IDPs from Kharkiv region. *Gwara Media*, January 11. URL: <https://gwaramedia.com/u-minyednosti-rozpovili-u-yakih-regionah-najbilshe-vpo-z-harkivshhini/> (in Ukrainian)
28. Reservation, Mobilization, Workforce Outflow – Top Business Challenges in the Regions. 2023.. *European Business Association*. URL: <https://eba.com.ua/bronyuvannya-mobilizatsiya-vidtik-robochovi-syly-top-vyklyky-biznesu-v-regionah/>
29. 7 Million Children of War in Ukraine. 2025. *Ministry of Education and Science of Ukraine*. URL: <https://saveschools.in.ua/#harkivska-oblast-popup> (in Ukrainian)
30. Explainer: War in Ukraine - the human cost and humanitarian response. 2025. *UNHCR*. URL: <https://www.unhcr.org/news/stories/explainer-war-ukraine-human-cost-and-humanitarian-response>
31. Ukraine Refugee Situation. 2025. *Operational Data Portal*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
32. Hymas C. 2025. Ukraine visa switch could see refugees left homeless in UK. *The Telegraph*. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2025/03/21/ukraine-visa-uncertainty-russia-war-scheme/>

The article was received by the editors 19.02.2025.

The article is recommended for printing 27.03.2025

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-11>

УДК 323:004(477)

Тетяна Геннадіївна Комарова

доктор політичних наук, професор кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків 61022;
професор кафедри філософії Харківського національного університету радіоелектроніки, Проспект Науки, 7, м. Харків, 61166
t.komarova@karazin.ua: tatyana.avksentyeva@nure.ua, <http://orcid.org/0000-0002-7243-249X>

Валерій Петрович Кононенко

доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу, навчально-наукового інституту права, Державного податкового університету, вул. Університетська, 31, Київська обл., м. Ірпінь, 08205.
професор кафедри міжнародних відносин, Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022
advokatkononenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6461-7072>

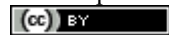
КУЛЬТУРОТВОРЧІСТЬ ЯК СФЕРА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННІСНИХ СМИСЛІВ: ТЕАТР У ПРИФРОНТОВОМУ ХАРКОВІ

Розглядаються особливості культуротворчості у Харкові за умов збройного вторгнення в Україну з боку Російської Федерації. Підкреслюється особливість Харкова як прикордонного, а тепер і прифронтового міста, що наклало свій відбиток на всі сфери його життєдіяльності, виявляючи через це свої обмеження та ризики. Зазначається переплетення політичної практики з продукуванням культурних феноменів і з культурою загалом. Дається характеристика влади як ключового стрижня політики, який в інформаційну епоху насамперед визначається продукуванням та контролюванням ціннісних смислів і культурних кодів суспільства. Розкривається зміна технології реалізації влади – від владного примусу до мімікрії під реалізацію потреб спокушання споживача політичних продуктів з метою зниження його критичного мислення.

Аналізуються зміни у функціонуванні мистецьких інституцій Харкова в умовах воєнного стану. Попри об'єктивні обмеження, пов'язані з безпекою, численні театри, концертні майданчики та культурні осередки не припинили своєї діяльності, шукаючи нові формати роботи в умовах війни. Визначається досвід харківських митців, який засвідчує важливість культури як засобу психологічної стійкості суспільства і демонструє унікальні практики адаптації мистецтва до реалій воєнного часу. Заходи відбуваються у безпечних просторах, у підвалах та бомбосховищах. Акцентується увага на тому, що театральні діячі Харкова вражають відданістю своїй справі, почасти ставляться до неї як до волонтерської діяльності, працюючи не заради матеріальної користі, а заради улюбленого фаху, глядача та відданості спільній справі суспільного процвітання, хоча б і на майбутнє. Зазначається, що культурний опір стає не менш важливою складовою загальнонаціональної боротьби, а приклади Харкова – символами життєстійкості та віри у Відродження.

Ключові слова: *культура та політика, культуротворчість, влада, політична сфера, ціннісні смисли, політичний ціннісно-комунікативний вплив, інформаційний простір.*

© Комарова Т.Г., Кононенко В.П., 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Як цитувати: Комарова Т. Г., Кононенко В. П., 2025. Культуротворчість як сфера формування політичних ціннісних смислів: театр у прифронтовому Харкові. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 47: 94-102. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-11>.

In cites: Komarova Tetiana, Kononenko Valery. 2025. Cultural creativity as a sphere of formation of political values: theater in front-line Kharkiv. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 47: 94-102. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-47-11> (in Ukrainian)

Культуротворчість як сфера формування ціннісних смислів, зокрема політичних, набуває особливого значення за сучасних умов розвитку світу. Безумовно, культуротворчість як діяльність та специфічний простір існування людини завжди була тим, що надавало сенсу людському життю, визначала кордон людського та тваринного (В. Оствальд), формувала ідентичності та сприяла поєднанню зусиль задля досягнення спільних цілей спільнотами, нарешті, виступала площиною культурних битв за домінування, зумовлюючи розгортання суспільних конфліктів різного рівня та структуруючи наявні протиріччя за ознакою ціннісного антагонізму. Культура являє собою сферу духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства, яка визначає норми поведінки, мислення, почуттів різних верств населення і націй в цілому (Парахонський 2000: 5). У культурі викарбовуються певний історичний рівень розвитку суспільства, здатність спільнот до передавання та спадкоємності досягнутих здобутків у матеріальній та духовній формах, автентична для кожного суспільства модель вирішення філософської за змістом проблеми співвідношення цілого та одиничного щодо суспільної інтеграції.

Культура та діяльність з продукування культурних феноменів щільно переплітаються з політикою та відповідними практиками. І хоча часто лунають голоси про самостійність сфери культури, свободу творчого пошуку від політичної доцільності, слід, на нашу думку, більш раціонально розглядати цю складну взаємодію. Звісно, що небайдужість та спроможність бути свободним є умовою автономії людського буття та боротьби проти будь-яких спроб пригнічення, важливо це й для існування спільнот у формах суспільної організації, де свобода та справедливість є реальними нормами встановлених спільних правил гри, а не декоративними, своєрідними брендами, що час від часу успішно продаються електорату. Однак щільна взаємодія культури та

політики зумовлена тим, що вони становлять складові суспільства як системи, від ефективного функціонування всіх елементів якої, їхньої взаємодії, залежить стабільність та досягнення колективних цілей системи. Політична наука сьогодні, як ніколи, потребує відображення смислу політики як мистецтва управління спільними справами, що бере свої витoki ще у стародавньому світі. На нашу думку, нормативне визначення культури має прикладне значення для політичних досліджень тому, що акцентує увагу на створенні та передаванні сутності та моделей ідей, цінностей, інших символічно значущих систем, які є факторами, що формують поведінку людей та результати цієї поведінки (Parsons 1991: 2).

Метою статті є дослідження впливу культуротворчості на формування політичних ціннісних смислів, розгляд досвіду роботи театрів у прифронтовому Харкові, як важливого фактора зміцнення суспільного духу та продукування ціннісних настанов. Проблематика взаємодії культури та політики є актуальною для політичних досліджень. Серед авторів, які зверталися до цієї теми, можна визначити як класиків Г. Алмонда, Р. Арона, З. Баумана, У. Бека, С. Вербу, У. Еко, М. Кастельса, А. Лейпхарта, Н. Лумана, С. Льюкса, М. Маклуена, Т. Парсонса, Г. Стендинга, Е. Тоффлера, Т. Фрідмана, Ф. Фукуями та інших зарубіжних учених, так і сучасних українських науковців – О. Андрєєву, О. Бабкіну, О. Висоцького, Н. Гедікову, В. Горбатенка, С. Денисюк, Г. Зеленько, А. Колодій, Л. Кочубей, С. Наумкіну, Т. Панченко, Л. Півневу, І. Поліщука, Г. Почепцова, А. Романюка, О. Романюка, Н. Ротар, Л. Смола, В. Смолянюка, О. Фісуна, М. Шаповаленко.

У межах політичної науки більш розробленими є питання політичної культури. Авторський погляд полягає у тому, що культура та політика складають автономні сфери, які взаємодіють, а значення культурних доробків за часів трансформацій

інформаційної епохи для політики набувають особливого значення.

На нашу думку, актуальність теми зумовлена, по-перше, складними завданнями боротьби українського народу проти військової агресії, по-друге, динамічними змінами у суспільному просторі як на локальних, так і глобальному рівнях у інформаційну епоху.

В інформаційну епоху влада як ключовий стрижень політики великою мірою визначається спроможністю продукувати та контролювати ціннісні смисли та культурні коди суспільства (Комарова 2022: 18). Можна визначити, що формування суспільних ієрархій, моделі продукування/отримання/розподілу прибутку все більше залежить від когнітивно-комунікативних можливостей. Традиційні технології примусу навіть мімікують під реалізацію потреб спокушання споживача політичних продуктів, застосовуючи форми, що підміняють критичне мислення та раціональні розрахунки безтурботністю миттєвого задоволення. Влада все більшою мірою лине до площини комунікативно-образного втілення, стає владою пріоритетно комунікацій та образів, ігноруючи реальний простір фізичного та економічного примусу. Упереджуючи зауваження прихильників домінації традиційних ресурсів влади, зазначимо, що їхній вплив нікуди не зникає і, на нашу думку, за умов світової турбулентності стає навіть ще жорсткішим. Однак проблема саме й полягає у тому, що як лаконічно та чітко визначали ще світочі давньогрецької філософії – не існує того, чого немає для розуму. Саме сьогодні сформувалися умови суспільного життя та технологічні можливості, коли якраз самодостатній інформаційний та ціннісно-комунікативний вплив наповнює сферу розуму, часто, на жаль, оминаючи об'єктивні підґрунтя формування критичного мислення. Поширення гібридних війн та інформаційного протиборства другого покоління актуалізують визначення боротьби за владу як боротьби суспільних культурних кодів та аксіологічних смислів.

Влада стає проявом конфігурації культурних кодів, яка є достатньо плинною, буквально кажучи, зникнення певної проблематики з інформаційного простору, або зміни ціннісних акцентуацій можуть бути фатальними для її існування у площині інтелектуальних та ціннісно-сміслових рефлексій суспільства. Кожен з тих, хто цікавиться наповненням сучасного інформаційного простору, добре знає, як швидко

(протягом тижня-двох) інформаційні хвилі змивають згадки про події, що привертали суспільну увагу, навіть викликали стреси, однак механіка плинної сучасності (З. Бауман) не залишає їм шансу стати корисними прикладами для формування концептуального осягання світу та критичного його осмислення.

Глобалізація зумовлює залучання людей до дій, що не збігаються з традиційними для національних політичних практик, через це змінюються складові національної політичної культури, до неї інкорпорується інокультурний матеріал, істотному впливу піддається національна ідентичність. Новітні технології все більше визначають інструменти формування образів ідентичності, що традиційно визначалося історією, мовою, етнічною належністю, релігією, навіть здоровим глуздом. Зрушення у системі інформаційного виробництва позначаються зростанням різниці між знаковою/семіотичною та змістовною/семантичною функціями образів. Унаслідок цього збільшується кількість образів та понять, які не відбивають емпіричний досвід, культурну пам'ять, а становлять результат інформаційного імпорту. Отже, сучасні комунікації, спрямовані на формування ціннісних смислів, сприяють порушенню об'єктивних зв'язків, традиційного до того самого гатунку, між повсякденністю і закріпленням у національній культурі й, політичній культурі зокрема, досвідом. Інтенсивний техніко-технологічний розвиток не корелюється зі змінами в інших сферах, навіть, наявний симбіоз із регресивними проявами, у політичній сфері, наприклад, це гламуризація, карнавалізація політики, популізм та задіяння форм скандалу, як результат, перетворення небайдужих громадян на споживачів нескінченного шоу, які є шукачами задоволення (Комарова 2024: 10).

Слід наголосити, що для соціально здорового, комфортного суспільства важливою є визначена взаємодія знакових та змістовних образів у інформаційному просторі, достатньо стала система аксіологічних смислів, принципів суспільного порозуміння та підтримки спільного соціокультурного поля, що сприяють існуванню стійкої ідентичності громадян певної країни. Театр як форма та спосіб культуротворчості відкриває можливості синтезу сил традиції та модернізації, що, на нашу думку, становить необхідну умову успішної адаптації суспільства за умов швидких та багато в чому докорінних трансформацій інформаційної

епохи (деякі дослідники визначають перехід вже до постінформаційної епохи, що намітився, особливо у країнах-лідерах світового розвитку та у принципах формування глобального інформаційного простору). Театр завжди був простором для творчого експерименту, пошуку нових форм для експлікації важливих та часто одвічних смислів. Театр не лише відтворює форми життя через мистецькі форми, а й формує простір духовних настанов, забезпечує передавання ціннісних смислів. Кращі традиції театру свідчать про щільне поєднання мистецтва та філософії, коли на перший план виходить не стільки класичне філософське пізнання світу, скільки розуміння світу завдяки гармонійному поєднанню усіх складових формування світогляду: від світовідчуття, через світосприйняття, до світорозуміння. Отже, у театральному просторі важливим є не споживач добору мінливих, еклектичних спокус безкінечного шоу, для котрого принцип «споживаю, отже, існую» є аксіомою життя, а вдумливий глядач, котрий приходить за співпричасністю до великого дійства та для котрого ціннісним смыслом життя є декартівський принцип «мислю, отже, існую». Культуротворчість театру дозволяє поєднувати інноваційність та традиційні форми співпричасності митців та глядачів, через які відбувається духовний розвиток та ціннісне наповнення людського існування. Для політичної сфери це становить основи формування небайдужих та відповідальних громадян, які здатні на духовні рефлексії та критичне мислення. Продуктування політичних ціннісних смислів, таким чином, можливо не тільки, і, скоріш, не стільки, через вистави з чіткою політичною спрямованістю, а через багатоманіття театральної тематики від іскрометних, вражаючих легкістю форм комедій, до глибоких, філософських визерунків п'єс-роздумів.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року спричинило кардинальні зміни в усіх сферах суспільного життя, зокрема у функціонуванні мистецьких інституцій. Попри об'єктивні обмеження, пов'язані з безпекою, численні театри, концертні майданчики та культурні осередки не припинили своєї діяльності, шукаючи нові формати роботи в умовах війни. Особливо виразними є приклади Харкова – міста, що зазнало масованих обстрілів, однак не втратило прагнення до збереження і розвитку культури. Досвід харківських митців засвідчує

важливість культури як засобу психологічної стійкості суспільства і демонструє унікальні практики адаптації мистецтва до реалій воєнного часу. З початком воєнного конфлікту мистецькі інституції в Україні змінили спосіб роботи. Паралельно з волонтерством деякі з них (особливо у відносно безпечних регіонах) дедалі більше відроджують свою мистецьку діяльність (Kharkiv in April was a tough territory 2023).

У лютому 2023 року Харківський державний академічний театр ляльок імені В. А. Афанасьєва вперше після повномасштабного вторгнення відкрив сцену для регулярних вистав. Як зазначає Оксана Дмитрієва, головна режисерка театру, співробітники театру почали працювати приблизно в квітні, коли харків'яни ще ховалися в метро. Там проживало багато людей, на деяких станціях їх кількість досягала 1000 осіб. Це була абсолютно сюрреалістична ідея, але всі погодилися (Kharkiv in April was a tough territory 2023).

На той момент не було жодної вистави, яку можна було так швидко організувати і зіграти, тому що більшість трупи була в різних куточках України та Європи. Отже, все почалося з нуля. Першу виставу за мотивами казок Г. К. Андерсена театр зіграв на станції метро «Майдан Конституції». Досвід репетиції також був досить сюрреалістичним. Квітневий Харків був важкою територією: комендантська година починалася о 16:00, тому доводилося приходити в театр, на роботу і швидко повертатися додому (Freedman 2024).

Віддзеркалюючи вперте відродження міста, ляльковий театр залишив метро. Натомість він працює в підвальному приміщенні, що дозволяє виставам тривати, навіть якщо вирують сирени повітряної тривоги (LaFranchi 2025).

Інші театри Харкова також опинилися в складних умовах, наприклад, харківський театр «Театр на жуках» знаходиться майже на краю міста – далі, практично через 20 кілометрів, лінія фронту. Театр був закритий з початку війни і він постраждав від бомб. Це, фактично, найсхідніший театр Східної Європи, бо це справді остання будівля в цьому місті, яка дивиться на кордон, відстань від Харкова до українсько-російського кордону по шосе становить 40 кілометрів. Школа, до якої прибудований театр, була повністю зруйнована прямим попаданням. Будівля театру вціліла, але перебуває, як і вся школа, у досить поганому стані.

Сьогодні у Харкові діє заборона на проведення театральних вистав у традиційному форматі відвідування театрів. Театри не можуть працювати у своїх класичних для вистав приміщеннях через заборону, пов'язану із безпекою. Однак, робота театрів триває за вельми складних умов. Заходи відбуваються у безпечних просторах, у підвалах та бомбосховищах. Це обмеження багато хто вважає несправедливим, адже торговельні центри, кіно-театри в них, продовжують функціонувати. Інтенсивність обстрілів міста знижувала актуальність дискусії навколо цієї заборони – безпека становить важливий пріоритет. Харків залишається чи не єдиним містом в Україні, де театральна діяльність під таким суворим обмеженням. Театри Харкова переживають хронічне недофінансування, практично це означає, що митці часто не отримують місяцями заробітну плату, яка і так вражає своїми доволі скромними розмірами, не вистачає коштів на ремонт та реконструкцію, інші принципові складові для нормального життєзабезпечення театральної діяльності (Хто у черзі крайній 2025). Театральні діячі Харкова вражають відданістю своїй справі, почасти ставляться до неї як до волонтерської діяльності, працюючи не заради матеріальної користі, а заради улюбленого фаху, глядача та відданості спільній справі суспільного процвітання, хоча б і на майбутнє. У травні 2025 року Харківська обласна військова адміністрація ухвалила рішення щодо підтримки театрів Харкова, було сформовано список театрів, які отримали статус критично важливих установ на період воєнного стану (Робоча група ХОВА з визначення критично важливих установ області ухвалила рішення 2025). Насамперед це передбачає додаткове фінансування. Однак це стосувалося лише 4 театрів, на жаль, до списку не потрапив історично знаковий харківський театр імені Т. Г. Шевченка, який продовжує традиції театру «Березіль», відкритого у буревійні 20 роки ХХ століття на чолі з видатним українським режисером Лесем Курбасом та зусиллями інших митців, які належать до покоління українського розстріляного Відродження. Історія «Березоля» та митців із ним пов'язаних становить особливу сторінку прикладу мужності, відданості своїй справі та віддавання переваги у творчості творенню всупереч жорсткому, кривавому тиску з боку радянської влади. Вона є прикладом перемоги життя над смертю, свободи людського духу над

людоджерством влади. Митці Харкова успадкували цей нестримний дух, ціннісний смисл якого передано у словах Леся Курбаса про те, що бійтеся, як вогню, байдужості як своєї, так і чужої, бо у байдужих людей немає серця, воно в них висихає (Курбас 2022). Отже, театр, що наслідує таку велику традицію, є символом історичної та сучасної міцності Харкова.

Те, що насправді вражає, це незламний дух Харкова та харків'ян. Навіть у перший рік повномасштабної війни, коли місто було напівоточене й практично порожнє, культура залишалася важливою частиною життя для тих, хто залишився. Вже тоді проводилися концерти, вистави, навіть невеликі джазові й театральні фестивалі, мистецьки майстерні, інші культурні заходи. Авторка статті відвідувала імпровізовані виступи діячів опери та балету під проводом Харківського національного академічного театру опери та балету імені Миколи Лисенка/Схід Опера, що відбувалися на підземному паркуванні торговельного центру, де глядацькі місця швидко збиралися з дерев'яних піддонів, а сцену становив асфальт паркування. Як учасник цих заходів, можу зазначити, яку велику справу зробили митці, настроїв глядачів неможливо передати без хвилювання – це захоплення та світло впевненості через єднання та натхнення, що ми сильні та здатні жити, тримаючи позитив та очікуючи на добрі події.

Сьогодні, коли населення Харкова знову перевищує мільйон людей, попит на культурні події надзвичайно високий. Проводяться вистави, відкриті лекції й читання. Також відбуваються прем'єри, конференції, публічні дискусії, конкурси та фестивалі. Звичайно, їхня кількість не така, як до війни, але культура і мистецтво продовжують жити. Нещодавно завершився щорічний Kharkiv Music Fest, на якому виступали відомі виконавці, незважаючи на майже щоденні обстріли. Цей фестиваль організувала видавнича група «Фактор», яка також стала жертвою ворожого удару: 23 травня 2024 р. росіяни обстріляли її друкарню ракетами С-300, вбивши сімох працівників і поранивши двадцятьох, деяких – тяжко. Унаслідок атаки було знищено п'ятдесят тисяч книг. Тепер експозиція зі спаленими книгами мандрує бібліотеками Європи як свідчення цілеспрямованого удару по українській культурі й освіті. Варто зазначити, що саме ця друкарня була найбільшою та найсучаснішою в Україні й

забезпечувала значну частину шкільних підручників та художньої літератури. Без сумніву, відновлення книжкового фонду, повноцінної роботи друкарень Харкова стане одними з найперших завдань місцевої влади та громадськості у повоєнний час.

Театральне життя перемістилося у підземні простори. Харківська культура сьогодні великою мірою розвивається в андеграудному форматі у прямому сенсі цього слова: основні події проходять у підземних просторах. Однак таких безпечних майданчиків для театральних вистав у місті дуже мало – лише кілька на все місто. Тим не менш, у переважно безпечних просторах активно працюють муніципальні театри, державна опера і кілька незалежних театрів, зали заповнені глядачами (Rainsford 2024).

У самому Харкові – усього за 40 кілометрів від російського кордону масові зібрання залишаються забороненими з початку повномасштабного вторгнення Росії. Більшість культурних заходів, які все ж проводяться, не рекламуються, щоб уникнути ризику обстрілів. Однак харків'яни знають, що для них важливо – вільних глядацьких місць зазвичай немає. Після двох років майже повної тиші з лютого 2022 року у будівлі Харківського національного академічного театру опери та балету імені М. В. Лисенка знову звучали мистецькі голоси – цього разу під землею. Униз за лабіринтами сходів облаштовано справжній театр-бункер (Theatres and museums volunteering during the war 2022).

Серед культурного доробку харківських театрів, на нашу думку, слід особливо визначити такі вистави. Харківський академічний український драматичний театр імені Тараса Шевченка: «Каліка з острова Інішмаан» (за М. МакДоною, режисер С. Пасічник), «Правда-комедія» (за Ф. Зеллером, режисер С. Пасічник), «Психи» (за Н. Ігнат'євою, режисерка О. Стеценко), «Калігула» (за А. Камю, режисер О. Ковшун), «Королева краси» (за М. МакДоною, режисер С. Пасічник), «Лісова пісня» (за Л. Українкою, режисер І. Борис), «Нехай щастить!» (за мотивами поеми Б. Джанікашвілі, режисер С. Пасічник), «Падати, Літати» (за Н. Неждановою, режисерка О. Стеценко). «Шевченко 2.0» (за Д. Терновим за мотивами щоденників Т. Шевченка, режисер О. Ковшун), «Хлібне перемир'я» (за С. Жаданом, режисер О. Ковшун). Харківський державний академічний театр ляльок імені В.А. Афанасьєва пропонує глядачам, особ-

ливо маленьким, цілу низку захопливих та зворушливих історій; є вистави й для сімейного перегляду. Насамперед, хотілось би згадати виставу «Жираф Монс», котра презентується як харківська історія воєнної весни (за казкою О. Михайлова, режисер О. Дмитрієва). У цьому творі через досвід війни у казковій алегоричній формі проходить Жираф, який мешкає у харківському зоопарку в часи Другої світової війни. Вистави для дорослих, серед яких «Мина Мазайло» (за М. Кулішем, режисер А. Вусик), «Калинова сопілка» (за О. Забужко, проєкт Лілії Осейчук, під керівництвом О. Дмитрієвої), «Параджанов. Балкон дитинства» (режисерка А. Гладкова), «Вертеп. Війна. Вірші.» (за С. Жаданом, режисерка О. Дмитрієва) надихають глядача своєю актуальною проблематикою та потужною духовно-ціннісною енергетикою. Харківський академічний драматичний театр імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка звернувся у прем'єрі 2025 року до руху образів мови серця за твором Ю. Яновського «Майстер корабля» (режисер В. Єрмоленко). Вистави «Місто» (за В. Підмогильним, режисерка О. Турутя-Прасолова), «Украдене щастя» (за І. Франком, режисерка О. Турутя-Прасолова), «Суєта або позапланова експедиція до Слобожанської Швейцарії» (за М. Йогансеном, режисер В. Давиденко), «Зрада» (за Л. Українкою, режисер С. Москаленко) занурюють глядача у світ ціннісних смислів, втілених у творах українських авторів.

Приклад Харкова підтверджує: навіть за умов постійної загрози життю, руйнувань та обмежень, культура продовжує відігравати ключову роль у житті міської спільноти. Незважаючи на заборони, небезпеку та значні втрати, митці знаходять способи підтримувати культурне життя – у підвалах, бомбосховищах та імпровізованих підземних театрах. Така стійкість творчої спільноти не лише сприяє збереженню ідентичності й морального духу населення, а й є свідченням незламності українського суспільства перед обличчям агресії. Культурний опір стає не менш важливою складовою загальнонаціональної боротьби, а приклади Харкова – символами життєстійкості та віри у Відродження. Слід також зазначити, що обласна та міська влада докладають певних зусиль для підтримання культурної діяльності у місті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Парахонський, Б. О. 2000. Методологічні аспекти культурології. Магістеріум. Вип.5. Культурологія. Упоряд. О.І. Погорілий. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ: Стилос: 4-11. URL.: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/8ca5bbde-4040-455d-9ea2-121e1c270d1e>
2. Parsons, T. 1991. The Social System. Routledge. 636 p. : 2. URL.: https://www.routledge.com/The-Social-System/Parsons/p/book/9780415060554?srsId=AfmBOophRRDgg8de_pU5CWolMn-ouYTRonESsnt95ZEnsj9CbxZALTdd
3. Комарова, Т. Г. 2022. Гламурна стабільність в умовах інформаційних технологій та глобалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 41: 15-22. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-02>
4. Комарова, Т. Г. 2024. Політична стабільність у вимірі викликів інформаційної епохи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 7-13. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-01>
5. Kharkiv in April was a tough territory. Oksana Dmitrieva about Kharkiv Puppet Theater Surviving the Year of War. 2023. *Івара Медіа*. 15 March 2023. URL: <https://gwaramedia.com/en/kharkiv-in-april-was-a-tough-territory-oksana-dmitrieva-about-kharkiv-puppet-theater-surviving-the-year-of-war/>
6. Freedman, J. 2024. Theatre Has Gone Underground in Kharkiv – Literally. An Interview with Ukrainian Playwright and Theater-maker Dmytro Ternoviy. Part 1. 9th Jul URL.: <https://thetheatretimes.com/theatre-has-gone-underground-in-kharkiv-literally-an-interview-with-ukrainian-playwright-and-theater-maker-dmytro-ternoviy-part-2/>
7. LaFranchi, H. 2025. Laughter, with no strings attached: Ukrainian puppeteers bring joy amid war. The Christian Science Monitor. Feb. 17, URL: <https://www.csmonitor.com/World/Making-a-difference/2025/0217/ukraine-war-kharkiv-puppet-theater>
8. Хто у черзі крайній. У Харківській ОВА відповіли на звинувачення у недофінансуванні театрів. 2025. *Українська правда*. URL.: <https://life.pravda.com.ua/culture/harkivska-ova-vidpovila-na-zvinuvachennya-u-nedofinansuvanni-derzhavnih-teatriv-307800/index.amp>
9. Робоча група ХОВА з визначення критично важливих установ області ухвалила рішення. 2025. URL.: <https://kharkivoda.gov.ua/news/131505>
10. Курбас, Л. 2022. Філософія театру /Упоряд. М. Лабінський; післямова М. Москаленко, Д. Лабінська; редактор М. Москаленко. Харків-Київ: Видавець Олександр Савчук; Вид-во «Основи». 2022. 920 с.
11. Rainsford, S. 2024. Ukraine war: Kharkiv Opera and Ballet to reopen underground. BBC. 5 March. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-68471119>
12. Theatres and museums volunteering during the war. 2022. *Ukrainian*. November 6. URL: <https://www.ukrainian.net/en/theatres-and-museums-volunteering/>

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2025

Стаття рекомендована до друку 21.03.2025

Tetiana Komarova

Doctor of Political Sciences, Professor in the Political Science Department,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine;
Professor in the Philosophy Department, Kharkiv National University of Radio
Electronics, 7, Nauki avenue, Kharkiv, 61166, Ukraine
t.komarova@karazin.ua; tatyana.avksentiyya@nure.ua
<http://orcid.org/0000-0002-7243-249X>

Valery Kononenko

Doctor of Law Sciences, Professor of the Department of International
Law and the rights of the European Union, State Tax University. 31,
Universytetska St., Irpin, 08205, Kyiv region, Ukraine;
Associate Professor of the Department of International Relations,
Education and Research Institute «Karazin Institute of International Relations
and Travel Business», V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
advokatkononenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6461-7072>

CULTURAL CREATIVITY AS A SPHERE OF FORMATION OF POLITICAL
VALUES: THEATER IN FRONT-LINE KHARKIV

The article examines the peculiarities of cultural creativity in Kharkiv under the conditions of the armed invasion of Ukraine by the Russian Federation. The peculiarity of Kharkiv as a border and now front-line city is emphasized, which left its mark on all spheres of its life, revealing its limitations and risks. The intertwining of political practice with the production of cultural phenomena and with culture in general is noted. Power is characterized as the key pillar of politics, which in the information age is primarily determined by the production and control of value meanings and cultural codes of society. The change in the technology of exercising power is revealed - from authoritarian coercion to mimicry to fulfill the needs of seducing the consumer of political products in order to reduce his critical thinking.

The authors emphasize that for a socially healthy, comfortable society, a certain interaction of symbolic and meaningful images in the information space is important, as is a sufficiently stable system of axiological meanings, principles of social understanding, and support for a common socio-cultural field that contribute to the existence of a stable identity of citizens of a certain country. Theater as a form and method of cultural creativity opens up possibilities for synthesizing the forces of tradition and modernization, which, according to the authors, is a necessary condition for the successful adaptation of society under the conditions of rapid and largely radical transformations of the information age.

Changes in the functioning of Kharkiv's art institutions under martial law are analyzed. Despite objective restrictions related to security, numerous theaters, concert venues, and cultural centers did not stop their activities, seeking new formats of work under war conditions. The experience of Kharkiv artists is highlighted, which testifies to the importance of culture as a means of psychological resilience of society and demonstrates unique practices of adapting art to the realities of wartime. The events take place in safe spaces, in basements and bomb shelters. Attention is focused on the fact that Kharkiv theater figures are impressive in their dedication to their work, often treating it as a volunteer activity, working not for material gain, but for the sake of their beloved profession, the audience, and dedication to the common cause of social prosperity, at least for the future. It is noted that cultural resistance is becoming an equally important component of the national struggle, and the examples of Kharkiv are symbols of resilience and faith in the Renaissance.

Keywords: *culture and politics. cultural creativity, power, political sphere, value meanings, political value-communicative influence, information space.*

REFERENCES

1. Parakhonsky, B. O. 2000. Methodological aspects of cultural studies. Magisterium. Issue 5. Cultural studies. Compiled by O.I. Pohoriliy. National University «Kyiv-Mohyla Academy». Kyiv: Stylos: 4-11. URL.: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/8ca5bbde-4040-455d-9ea2-121e1c270d1e> (in Ukrainian).
2. Parsons, T. 1991. The Social System. Routledge. 636 p. : 2. URL.: https://www.routledge.com/The-Social-System/Parsons/p/book/9780415060554?srsltid=AfmBOophRRDgg8de_pU5CWolMn-ouYTRonESsnt95Zensj9_CbxZALTdd
3. Komarova, Tetiana. 2022. Glamorous Stability in the Conditions of Information Technologies and Globalization. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 41: 15-22. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-02> (in Ukrainian).
4. Komarova, Tetiana. 2024. Political stability in the dimension of the challenges of the information age. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 7-13. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-01> (in Ukrainian)
5. Kharkiv in April was a tough territory. Oksana Dmitrieva about Kharkiv Puppet Theater Surviving the Year of War. 2023. *Івапа Media*. 15 March 2023. URL.: <https://gwaramedia.com/en/kharkiv-in-april-was-a-tough-territory-oksana-dmitrieva-about-kharkiv-puppet-theater-surviving-the-year-of-war/>
6. Freedman, J. 2024. Theatre Has Gone Underground in Kharkiv – Literally. An Interview with Ukrainian Playwright and Theater-maker Dmytro Ternoviy. Part 1. 9th Jul URL.: <https://thetheatretimes.com/theatre-has-gone-underground-in-kharkiv-literally-an-interview-with->

[ukrainian-playwright-and-theater-maker-dmytro-ternoviy-part-2/](#)

7. LaFranchi, H. 2025. Laughter, with no strings attached: Ukrainian puppeteers bring joy amid war. The Christian Science Monitor. Feb. 17, URL: <https://www.csmonitor.com/World/Making-a-difference/2025/0217/ukraine-war-kharkiv-puppet-theater>

8. Who is in the last line? The Kharkiv OVA responded to accusations of underfunding theaters. 2025. *Ukrainian Truth*. URL.

:<https://life.pravda.com.ua/culture/harkivska-ova-vidpovila-na-zvinuvachennya-u-nedofinansuvanni-derzhavnih-teatriv-307800/index.amp> (in Ukrainian)

9. The working group of the HOVA on determining critically important institutions of the region adopted a

decision

2025.

URL.:

<https://kharkivoda.gov.ua/news/131505> (in Ukrainian)

10. Kurbas, L. 2022. *Philosophy of Theater* /Edited by M. Labinsky; afterword by M. Moskalenko, D. Labinska; editor M. Moskalenko. Kharkiv-Kyiv: Publisher Oleksandr Savchuk; Publishing House «Osnovy». 2022. 920 p. (in Ukrainian)

11. Rainsford, S. 2024. Ukraine war: Kharkiv Opera and Ballet to reopen underground. BBC. 5 March. URL:

<https://www.bbc.com/news/world-europe-68471119>

12. Theatres and museums volunteering during the war. 2022. *Ukrainer*. November 6. URL: <https://www.ukrainer.net/en/theatres-and-museums-volunteering/>

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

The article was received by the editors 10.02.2025.

The article is recommended for printing 21.03.2025.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

Послідовність розміщення матеріалу. Анотації, текст – 14 pt, список літератури – 12 pt **через півтора інтервали.**

Індекс УДК міститься у верхньому лівому куті сторінки – великими літерами жирним шрифтом 12 pt. **Ім'я та по батькові, прізвище** автора малими жирними літерами через кому – у лівому куті - 12 pt., на рядок нижче – посада, місце роботи, ел.пошта, та посилання на реєстрацію на сайті **orcid.org** – 10 pt через 1 інтервал. Потім після пропуску одного рядка розміщується **НАЗВА СТАТТІ** (жирним шрифтом 14 pt., великим літерами, вирівнювання по центру). На рядок нижче – анотація (не менше 1800 знаків без пробілів) українською (або англійською, якщо стаття написана англійською). Потім :

Як цитувати: Петренко, М.С. 2021. Назва статті. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»*: 44: __-__. <https://doi.org/10.26565>

In cites: Petrenko, Mykyta. 2021. The title of the article. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*: 44: __-__. <https://doi.org/10.26565> (in Ukrainian)

Після пропуску одного рядка друкується текст статті. Абзаци починаються з червоного рядка (1 см). Використані в статті літературні джерела подаються згідно з гарвардським стилем (замість [1, с.26] буде (автор + рік: сторінка). Приклади: (Гелд 2005: 160); (Моделі демократії 2005). Список літератури складається в порядку цитування згідно також за гарвардським стилем.

– після СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ пишемо :

Стаття надійшла до редакції 25.03.2024

Стаття рекомендована до друку 30.04.2024

Потім у верхньому лівому куті сторінки 12 pt. ті самі дані про автора англійською. Нижче назва та анотація статті англійською (якщо сама стаття написана англійською, то назва і анотація – українською) з ключовими словами, далі REFERENCES, де література перекладається англійською. Нижче –

The article was received by the editors 6.04.2023.

The article is recommended for printing 21.04.2023.

Відповідно, якщо стаття написана англійською, то подається СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ (література мовою оригілану)

Переклад англійською має бути професійним. Перед англійською та російською анотаціями також друкується прізвище, ім'я та по батькові, нижче – назва статті відповідними мовами) з ключовими словами (не менше 1800 знаків без пробілів) 14 pt. *курсивом*.

Примітка: 1) анотація англійською має бути більшою за обсягом, ніж українська, 2) у таблицях інформація українською має дублюватися англійською, наприклад «Державна архівна служба / State archival service»

Приклад: СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Приклади оформлення журнальних статей:

Sartori, Giovanni. 2004. Where is Political Science Going. *PS: Political Science and Politics* 37(4): 785-787.

Massicotte, Louis and Blais, André. 1999. Mixed Electoral Systems: A Conceptual and Empirical Survey, *Electoral Studies* 18(2): 341-366.

Баклан, І. В., Селін, Ю. М. 2013. Електронний парламент: методологія прийняття рішень у процесі нормотворення, *Юридична наука* 1: 13-20.

Чукот, С. 2016. Впровадження електронного парламенту в Україні в контексті сучасних світових тенденцій, *Держава та регіони. Серія Державне управління* 1 (53): 133-137.

Приклади оформлення розділів у книгах:

Norris, Pippa. 1996. Candidate Recruitment. In: Lawrence LeDuc, Richard Niemi and Pippa Norris (Eds.), *Comparing Democracies*. London: Sage: 289-302.

Buonanno, Laurie. 2017. The European Migration Crisis. In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Гелд, Девід. 2005. Моделі демократії. В: *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип: 155-175.

Кузьо, Тарас. 2004. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект. В: *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація* / під ред. В. Ісаїва. К.: КМ Академія: 45-63.

Приклади оформлення книг:

Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism*. London: New Left Books.

Бжезінський, Збігнєв. 2018. *Велика шахівниця*. Харків: Фабула.

Рудич, Ф.М. (ред.). 2006. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку*. К.: Парламентське видавництво.

Evans, Peter B., & Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (Eds.). 1985. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Електронне видання:

План дій ЄС з гендерних питань на 2016–2020 роки. URL: <https://europa.eu/capacity4dev/public-gender/minisite-gender-action-plan-2016-2020>

Увага! якщо стаття має індекс doi, використовуємо саме його, а не інтернет-посилання URL

Після цього слід додати список літератури (References) англійською. Якщо вся література англійською, то нічого вже роботи не треба. Якщо література складається з українських джерел, ім'я та ініціали, назву статті, місто видання, а також найменування видання пишемо англійською. Якщо журнал має англійську версію, даємо офіційну його англійську назву. Статті, написані будь-якою мовою європейських країн перекладати англійською не потрібно. Наприклад: Gendźwiłł, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. Jak głosują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski, *Decyzje* 22: 47-69 (in Polish).

Зміст статті має точно відповідати вимогам ВАК України до такого роду публікацій (Бюлетень ВАК.-2003. №1): 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3) формулювання цілей статті (постановка завдання); 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Але самі рубрики («постановка проблеми», «аналіз останніх досліджень...») у статті писати не треба.

Застосовується редактор MS Word, шрифт Times New Roman розміром 14, вирівнювання тексту по ширині в один стовпчик. **Поля:** зліва – 2,5, справа – 2, знизу – 2 см, зверху – 3. Графіки та таблиці, формули вводяться до тексту статті за допомогою комп'ютерної техніки. Ілюстрації, графіки та таблиці, що супроводжують текст, слід нумерувати арабськими цифрами наскрізною нумерацією.

Зберігати статтю просимо або у DOC (1997-2003), або у RTF форматі.

Статті, оформлені не відповідно до наведених правил, прийматися не будуть.

Авторську довідку подати у кінці статті. Автори на момент подачі статті мають бути зареєстровані на порталі orcid.org та обов'язково вказати свій номер у авторській довідці.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА (українською, англійською та російською мовами)

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Наукова ступінь.
3. Вчене звання.
4. Місце роботи, посада.
5. Контактний телефон, адреса, e-mail
6. Номер orcid ID
7. Назва статті.

З повагою, редакційна колегія видання.

Наукове видання

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «Питання політології»
Випуск 47

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 4.04.2025. Формат 60х84/8. Папір офсетний.

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 7,0. Обл.-вид. арк. обл. 8,75

№ Зам. 15/25

Наклад 50 пр.

Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Видавець і виготовлювач ХНУ імені В.Н. Каразіна

61022, Харків, майдан Свободи, 4, тел. 705-24-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 3367 від 13.01.09